HOLMI

XIX. évfolyam 6. szám 2009. június

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers), Závada Pál (szépprózа),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

Vas István: A boldog költő (Jegyzetek Radnóti Miklósról) • 703
Ferencz Győző: Jegyzet Vas István tanulmányához • 710
Rába György: A lyukas tenyerű • 713
Szőlőtőke • 714
Imre Flóra: Szeretnék • 714
Térey János: Jázminillatú alagutak *(Részlet a „Protokoll" című verses elbeszélésből)* • 715
Berniczky Éva: Temetővirág • 729
Oláh Gábor: A restaurátor • 734
Ijjas Tamás: Papíron már holnap • 738
Petrik Iván: nyersfordítás • 741
nem a Damjanich utcában • 742
Hetényi Zsuzsa: A fordítások bűne és vétke (A „Bűn és bűnhődés" címéről) • 743
Fischer Mária: Januárban • 746
Hamvazószerda • 746
Borbély Szilárd: A Dunába • 747
Aczél Géza: vércukor • 749
Tiszóczi Tamás: Bevezetés egy portréhoz • 750
Margarete Buber-Neumann: Milena Prágából *(Tiszóczi Tamás fordítása)* • 751
Horváth Péter: Bogárvérrel (Forgácsok egy fakeresztről) • 760
Jemnitz Sándor naplójából (II) *(Részletek) (Közzéteszi Jemnitz János)* • 767

Fogarassy Miklós: Bajza utca 18. (Egy könyvtáros emlékirataiból) • 785
Lackfi János: Előtt • 798
Röppen a spangli • 799
Szuly Gyula: Hangulatok még addig, ameddig • 801
Falcsik Mari: Karácsony • 803
Kemény tavasz • 803
Az én történetem • 803
Biró Gábor: Emlékek és jegyzetek Vajda Lajosról *(Közzéteszi Biró Eszter)* • 804

FIGYELŐ

Forgács Éva: Vajda Lajos (Vajda Lajos [1908–1941] kiállítása) • 813
Sántha József: A lakatlan jelen – A „Napraforgó” világa (Krúdy Gyula: Regények és nagyobb elbeszélések 7.) • 817
Gyáni Gábor: Van-e a sorskérdéseknek története? (A magyar esszé antológiája. Sorskérdések I–II. Vál., szerk. Domokos Mátyás) • 828
Tarján Tamás: A pelikán oltalmában (G. Merva Mária: Írók és múzsák Gödöllőn) • 833
Kicsi Sándor András: Múltidéző szócikkek (Burget Lajos: Retró szótár. Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig) • 837

Lászlóffy Aladár (1937–2009) • 840
Szécsényi Endre: Kisbali László (1954–2009) • 841

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(Bp. VIII., Orczy tér 1. Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp. 1900)
További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 2500, egy évre 5000 forint, külföldön 50, illetve 100 euró
Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az AduPrint Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Vas István

A BOLDOG KÖLTŐ

Jegyzetek Radnóti Miklósról

„Zum Bleiben ich, zum Scheiden Du erkoren,
Gingst Du voran – und hast nicht viel verloren."
(Goethe: An Werther*)*

Ősz végén, valamivel aztán, hogy testét, húsz-egynéhányad magával, belehányták abba a felületesen megásott gödörbe, Abdán, többször próbáltuk az időt múlatni itthon egy újfajta társasjátékkal. Azt találgattuk, hogy a barátok, ismerősök közül ki marad életben, ki nem. Akik ebben az időtöltésben részt vettek, azok persze, még ha csak a játék tartamára is, elfogadták azt a feltevést, hogy ebben a lefolyt és még következő általános öldöklésben sem a puszta véletlen dönt az egyedek életéről, hanem olyan tényezők, amelyeket a jellemből, az addigi életpályából ki lehetett olvasni.

A találgatások során Miklóst habozás nélkül az életben maradók közé soroltam, s nem valami határozatlan benyomás és megérzés alapján, hanem olyan okok következtében, melyeket logikusan ki is tudtam fejteni. Azt hittem, hogy az élet, különösen az, amelyet akkor várni lehetett, senki számára se tartogat határozottabb és pozitívabb értelmet, mint éppen neki. Házasságának összhangját mindenki ismerte. De talán senki se tudta úgy, mint én, mennyire hitt a saját pályájában és feladatában: a költészetben általában és külön a magáéban is. Szavakon töprengő, sorokon kínlódó költő volt, de az egésznek felsőbbségében és értelmében vagy a saját tehetségében eszébe sem jutott kételkedni, S ha köztudomású volt is, milyen türelmetlenül és fenntartás nélkül várta az új rendet – s nem csupán az utolsó évek szorongatottságában –, azt nyilván csak én éreztem, hogy költői természete milyen könnyen és szépen tudna ahhoz alkalmazkodni. Az elégedetlenség, a keserű hang, a lázadó magatartás csak becsületességének és a kor körülményeinek következménye volt, ő maga voltaképpen szerencsétlen korba született utóda azoknak a szerencsés latin költőknek, akik valamely megadott és esetleg többször is változtatott „vonal" követését termékenyen tudták összeegyeztetni a legnemesebb költői igénnyel és gyakorlattal. Igen, tudtam, amit talán ő se tudott egész határozottan, hogy tehetségének alapirányzata hivatalos költővé rendelte őt, s hogy ha lett volna rendszer, mely halvány reményt nyújtott volna arra, hogy becstelenség nélkül lehet vele békülni, ő annak az irányzatnak minden megalkuvás és elzüllés nélkül kenetet és aranyfedezetet adott volna, akár utolsó verseiben a „hitves" szónak.

Végül nem is volt ügyetlen ember. Költő voltához képest elég eszélyesen rendezte életét. Sőt alkalmam volt együtt tölteni vele néhány heti munkaszolgálatot, és tapasztalhattam, hogy kézügyessége, rendszeretete, közvetlen, barátkozó természete és kedélye megkönnyítették számára ezt a megpróbáltatást is. Hátizsákjában mindig mindent megtalált, a piszkos, megalázó várakozásokat tréfálkozva tűrte, s ha gyönge testalkata volt is, és tudtam, hogy sérvvel és visszerekkel indult neki a szerbiai munkatá-

bornak, de bíztam szívósságában és abban az edzettségben, melyet sportoló fiatalsága kifejleszthetett.

Igaz, e találgatások során megfeledkeztem arról a rezignált maga-megadásról, melylyel legutolsó behívásakor barátait meglepte. De ha emlékeztem volna is, nem fogtam volna fel igazi jelentőségét, azt, hogy becsvágya, tudva vagy öntudatlanul, de mindenesetre egész akaratával – előnyben részesítette azt a dicsőséget, melyet a tökéletességben találhatott, annál, amelyet bármely rendszer kárpótlása nyújtott volna. Annál kevésbé láttam ebben a rezignációban valami magasabb értelmet, mert tapasztalhattam, hogy az utóbbi évek nyomása se tudta gondolkodását holmi botcsinálta zsidóságba kényszeríteni, mint annyi kitűnő szellemi emberét, eltérítve őket a humanizmus egyetemességétől. Kizárt dolog volt, hogy a közös sors vállalásába belevitte volna azt a szellemi, sőt mitikus jelentőséget, melynek alapja végeredményben mégiscsak a faji szolidaritás lett volna.

De nem tudtam, nem tudhattam, hogy szervezete – melynek minden pórusa, úgy látszik, a víznél és a szabadságnál is inkább epedett a költészetért s a költői tökéletességért – megsejtette azt a kétségbeejtő szépségű hasznot, mely e sors vállalásából származik, s megérezte, hogy e csöppet sem hősies kása-sorsból kell kialakítania a maga egészen egyéni és elszabadult romantikáját. Még akkor sem fogtam fel, amikor később egymás után érkeztek vissza közvetlen bajtársai, és hallottam, mint mulasztotta el sorban a szökési alkalmakat. S a versek, melyeket ezek a barátok másolatban a szerbiai hegyek közül magukkal hoztak, azok sem nyugtalanítottak. Akármennyire különböztek is a régiektől, tökéletességükben nem a halál előtti érettséget láttam, sőt az Erőltetett menet végső édessége, az À la recherche nyugalmas ötvösmunkát éreztető aranyhexameterei nekem az életben való bizalomról tanúskodtak, s különösen a Levél a hitveshez befejezése még tartalmával is a visszatérésbe vetett hitet és az életakaratot hirdette.

Amikor értesültem róla, hogy Győr mellett megtalálták egy tömegsírban, számomra ez rendőri hír volt, mely nem érintette szívemet. Csak akkor értettem, hogy meghalt, amikor előttem feküdt az asztalon a viharkabátjában talált vékony, kockás füzet, melybe utolsó verseit írta. S miközben ezeket a zöld tintával írt, sokszor már elmosódott gyöngybetűket néztem, a verseket, melyeket már ismertem, és azokat is, melyeket még senki sem ismert, köztük az utolsó hétsorosat, a világirodalom egyik legképtelenebb teljesítményét – egyszerre csapott agyamra a párhuzam Chénier-nek a Saint-Lazare-ban írt verseivel, orromba és idegzetemre a rothadásnak e füzetből áradó szaga, szívemre pedig a hirtelen és hihetetlen felismerés, hogy Miklós az, a Miklós élete, mely itt előttem ereklyévé és legendává, a költészet egyik legszebb legendájává alakult.

Költők halálakor – különösen, ha fiatalon haltak meg – többnyire barátaik írnak róluk. S régi és általános az ellenérzés, hogy a méltatók ilyenkor többet írnak magukról, mint a méltatás tárgyáról, ahogy mondani szokták, „saját személyüket helyezik előtérbe". Magam is, mint olvasó, gyakran éreztem ennek fonákságát. Mégis, hogyan írhatnék egyébként Radnótiról? Megszabni helyét Berzsenyihez és Vörösmartyhoz, vagy Babitshoz és Kosztolányihoz viszonyítva – felelőtlen nagyképűség. Hangsúlyozni és csoportérdekeink javára írni töretlen elvhűségét, meglepő, halálos hazafiságát, a hivatalos Magyarország és a pártok dolga lenne – nem éltek eléggé az alkalommal. Az ő hajlamaihoz híven elemezni verssorait, megmutatni gyöngéd szépségeiket – ehhez nagyon is volna kedvem. Viszont, most már és most még, minden soráról születésé-

nek körülményei jutnának eszembe, a régieknél az írásuk közben felmerült nehézségek, melyeket rendszerint együtt vitattunk meg – megint csak személyesség, és hogy tudnám függetleníteni költői módszerét és észjárását attól az ellentéttől, amellyel én felfogtam, s amelyen át megszerettem? Szóval, nem lehet ezt másképpen.

S az is visszatetsző szokott lenni, mennyi barátja támad ilyenkor hirtelen a költőnek – József Attila halálakor volt ez a legkirívóbb. A gyanús látszattól talán nem kellene félnem: ha nem is mindenki tudja, hogy az utolsó öt évben alig múlt el nap – már amikor Miklós itthon volt, s nem éppen munkaszolgálatban –, melyen ne szaladtunk volna át egymáshoz, vagy ne találkoztunk volna legalább egy fekete tartamára valamelyik Lipót körúti eszpresszóban, beszélgetni legsürgősebb fordítási vagy poétikai kérdéseinkről, de azt mindenki észrevehette, mennyi közös vállalkozásunk volt ez évek során. Mégis, hadd vallom be, hogy kezdetben inkább ellenségesen tekintettünk egymásra, mint barátsággal.

Ehhez a kölcsönös idegenkedéshez nyilván hozzájárult poétikánk különbözősége is. Engem visszariasztott korai költészetétől a mesterkélt fenegyerekeskedés, neki meg nem tetszett, hogy kezdeti szürrealizmusom után olyan hamar, őt megelőzve, klasszicizálódtam. Azonkívül Miklós nézetem szerint túl sokat törődött hírneve előkészítésével, s ez sem volt ínyemre. Valószínűleg neki is voltak még indokai velem szemben – honnan tudhatnám őket, amikor a magaméit sem ismerem mindet?

Végső fokon éppolyan meghatározhatatlan ez, mint az is, miért kapott lábra mégis és miért nőtt nagyra barátságunk? Nyilván ehhez is hozzájárultak mesterségünk mozzanatai. Radnóti lírája finomodott, higgadt, s ez elnézőbbé tette az enyém iránt. Aztán meg olyan évek következtek, amelyekben jóformán egyedül mi ketten gondolkodtunk megközelítően egyformán a körülöttünk fortyogó világról s egyúttal a költészetről is. A közeledésben is volt szerepe ellentéteinknek, annak, hogy átláttuk és csak mi láttuk át egymást. Radnótit – ki tudja, miért? – bírálói is, legszűkebb köre is indulatos, robbanó vérmérsékletű költőnek látták. Engem viszont szűkebb irodalmi köztudatunk mint mesterkélt, nyugodt formaművészt tartott számon. Radnóti azonban észrevette – s nem titkolt idegenkedéssel – az érzelmek túláradását verseimben. „Úgy írsz, mintha áriát énekelnél" – mondta egyszer, s igyekezett rávenni, hogy a nyers érzelmi kifejezéseket választékosabbakkal cseréljem fel, a túláradást tömörítsem, s általában szerette volna, ha a német és angol romantika hatása helyett a régi és modern francia klasszicizmust fogadtam volna el formacenzúrának, akárcsak ő. Fordításaimra hatása még inkább érvényesült. Meglehetősen színészhajlamú műfordító vagyok, s legalább a fordításokon át igyekszem minél több magatartást kipróbálni és megélni. Radnótiról már az Orpheus nyomában megjelenése után megírtam, hogy az élő műfordítók közül legtökéletesebbnek tartom, s azt is, hogy, akár Tóth Árpád, ő is, fordításban is, a hozzá közel álló verstípusokat kereste tolmácsolásra. Akármennyire nem volt ínyemre, hatnia kellett rám, különösen közös vállalkozásaink során, annak a csodálatra méltó és végtelen gondnak, amellyel, gyakran hetekig tartó kínlódás árán, kényszeríteni tudta a szerencsét, hogy a legalkalmasabb szót találja meg számára, a legolvadtabb fordulatot nyújtsa neki: csak a legkészebbet volt hajlandó kiengedni kezéből.

Én viszont Radnóti verseit kezdetben hidegeknek és kiagyaltaknak találtam. Később kénytelen voltam belátni, hogy szó se lehetett nála, mint az újabb költők jelentős részénél, még a jobbak közt is, az élmények hiányáról és az érzelmek szegénységéről. Többször is elemeztem előtte azt a feltevésemet, hogy vannak művészek, akiknél bedugult

vagy már kezdettől sem működött az alkotást előkészítő „csatornázási rendszer", ami annyit jelent, hogy a léleknek és az elménék a művészi alkotáshoz szükséges különböző területei és kapacitásai között nincs meg az összeköttetés, akadoznak a vezetékek. Miklós – aki egyébként húzódozott minden metafizikai vagy tudományos kíváncsiságtól, és visszautasított minden töprengést, mely nem szolgálta közvetlenül a versírás céljait – az alkotás higiéniájával sokkal többet törődött, hogysem be ne látta volna ennek az elméletnek helyességét és érvényességét.

Ellentéteink – és mennyi volt még! – ilyenképpen hát barátságunk ideje alatt is fennállottak, csak éppen termékenyítően és ösztönzően hatottak egymásra.

Olvasom és újraolvasom régi verseit: hátha igazságtalan voltam hozzájuk, s hátha, mint annyi más esetben, a halál fényszórója itt is képes hátravetíteni megszépítő és másképpen értelmező sugarait. De nem, nem kényszerülök új értékelésre, a kezdeti kötetekben nem látok semmilyen igazi forradalmiságot, csak művelt, magas színvonalú csinálmányt az akkori divat szerint, és csupa magára erőszakolt hetykeséget. Az ötödik és hatodik kötetben aztán (ÚJHOLD és JÁRKÁLJ CSAK, HALÁLRAÍTÉLT!) jelentkeznek végre az első igaz hangok, Radnóti őszinte hajlama: az idill. De itt is még mennyi sallang és *up to date* cikornya! S micsoda kitekert rímrontások, és a természetesen kialakuló berzsenyis ütemeket hányszor szakítja meg leleményes, de költőietlen csikorgás, minden mélyebb szükséglet nélkül, pusztán a modernség látszatának kedvéért.

Természetesen nem mintha Radnóti egy sort is leírt volna belső meggyőződés nélkül. Hiszen azt csakugyan borzongatóan igazolja a befejezés – ha eddig nem tudtuk volna –, milyen mélységes megérzésből fakadt legfőbb és már elég korai témája: a félelem a háborútól és az erőszakos haláltól. De milyen hidegeknek tűnnek ma ezek a versek, nemcsak ha az utolsókkal, hanem ha sorsának véres következetességével vetjük is össze!

Vagy ki kételkedhetett valaha is politikai verseinek őszinteségében? S mégis, ma már alig tagadható az a felületesség, mely e verseket gyakran a legkisebb ellenállás irányában alakította. Legtöbbjük – ha nem is szándékosan – egy kis kör számára készült, mely túlontúl is megértette azokat a chiffre-jeleket, melyeket a rendőri körülmények kényszerítettek a költőre – akkor is, ha e vers-slogan se közérthető, se költői nem volt. Valahogyan úgy, mint ahogyan e kör – melyhez persze magamat is legközelebb éreztem – néha jobb híján különleges blúzokkal, pulóverekkel, húzózárakkal és viharkabátokkal jelezte világnézetét.

De ha e versek egyetemesebb érdekűek voltak is, egyformán hiányzott belőlük a szenvedélynek és az értelemnek elmélyülése. Radnóti – tudom, paradoxonnak hangzik – naiv költő volt. A bölcselkedést, a behatóbb gondolkodást költői kényessége visszautasította. Azt, hogy eszméinknek végére igyekeztem járni, s hogy ellentmondásaikon túl sokat töprengtem, kifogásolta, s nem annyira politikai, mint költői bizalmatlanságból. Ő megelégedett azzal, hogy elfogadott bizonyos legfőbb irányelveket, s ezek mellett kitartott, hűségesen és azzal a gondolati önkorlátozással, mely néha a legfinomabb költők sajátossága. Utolsó versei bizonyítják, milyen igaza volt, s mennyire helyesen cselekedett, de ami később röpítőerő volt, korábban gátnak és béklyónak bizonyult.

Még a MEREDEK ÚT-tal kezdődő elmélyülő korszakban is – melyből annyi szép és még az utolsó versek távlatából is kifogástalan vers származik – milyen gyakran érezhető a távolság az igény és szándék nagysága s a megvalósítás között. S ezt a távolságot soha nem a technika hiánya okozza – nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy Radnótinál tu-

datosabb és tökéletesebb eszközű költő kevés akad –, hanem az irodalmiasság. Igen, ez épp a paradoxon megfejtése, hogy Radnóti naiv költő, s ez megfosztja a gondolati líra izzásától, másrészt azonban ekkor még mindig tökéletlenül működik az a vezetékrendszer, mely az élményt a formákba ömleszti, ez pedig többnyire megfosztja a verset az érzelem heves áradásától.

S azok a játékos, keresett és pepecselő jelzők, melyek gyakran a legkomolyabb szakaszok hatását semmivé teszik, például: *„és a pipacs* szöszöske *szára zöld”* hogy lerontja a megdöbbentő befejezést: *„Olyan, kit végül is megölnek – Mert maga sosem ölt.”* S egyik legszebb versében a fájdalom *„hosszúszárú”*! Azért érdemes ezt is megemlíteni, hogy észrevegyük majd az utolsó versekben azt is, mivé váltak ezek a szervetlen, különc jelzők.

Az elmélyülés korszakát említettem. Azt hiszem, nem volna helyes, ha taktikából vagy tapintatból, valódi szeméremből vagy álszeméremből, elhallgatnék egy belső motívumot, mely a külső körülményekkel találkozva döntően befolyásolta költészetének kialakulását. Magam részéről mindig is azt tartottam, hogy Radnóti költői „vezetékrendszerének” hibás működésében fontos szerepet játszik ez a motívum. Illetve az, hogy Radnóti nem akarta tudomásul venni, nem akart vele szembenézni.

Ma sem tagadom meg azt a nézetemet, hogy zsidó származású írónak és általában szellemi embernek két becsületes út között lehet választania. Vagy azt mondja: zsidó *vagyok*, vagy azt mondja: *nem akarok* zsidó lenni. Természetes, hogy a kérdés és mindaz, ami összefügg vele, mindkét esetben életének és művének egyik főtémája lesz, amint hogy ezt látjuk minden jelentősebb zsidó származású írónál, Heinétől és Prousttól egész Molnár Ferencig. De nemigen mondhatja azt, hogy *nem vagyok* zsidó, azaz nem tehet úgy, mintha ez a kérdés nem létezne számára, mert ez hazugság vagy legalábbis bizonyos önsterilizáció volna, ami pedig feltétlenül terméketlenítően hatna művére is. Márpedig Radnóti ezt a megoldást választotta, olyan kitartással, mely, ha tán kényelmességből fakadt is, hősiességbe torkollt.

Valószínű, hogy indulásának sajátos körülményei megkönnyítették számára ezt a választást. Gyakran mondta nekem, hogy számára „ez a probléma nem létezik”. A Meredek út-at követő években azonban erről nem lehetett szó: *magában* már tudomásul kellett vennie a nyomasztó külső hatást és a lélek visszahatását is. Most már aztán valóban heroikus és különleges értelmet nyert az, hogy még mindig vonakodott a kérdést közvetlenül megszólaltatni. Amikor körülöttünk komoly, régi szocialista írókat és kritikusokat sorra fertőzött – ha visszahatásként és ha ellenkező előjellel is – a faji téboly, ő kitartott a tiszta szocializmus és humanizmus mellett. Sőt, váratlanul és egyre határozottabban, a magyarság mellett is.

Emlékszem, 1944 nyarán, nem sokkal azután, hogy oda munkaszolgálatra bevonult, meglátogattam Szentendrén. A sárga karszalag első napja volt. „Szégyelljék magukat ők” – egy izgága hang mellettünk. „De mikor nekem még mindig *ők* a *mi*” – súgja nekem Miklós szomorúan és mosolyogva. S 1944 elején, mikor már több mint egyévi munkaszolgálat volt mögötte, megírja Nem tudhatom című versét, a hazafias költészet egyik mintaművét.

Ilyenformán hát a *nem vagyok*ból mégiscsak *nem akarok* lett, bármennyire közvetve fejezte is ki ezt. De még fontosabb, hogy az a szublimált nyomás, az a fájdalom, melyet bevallani szégyellt és átallt, meghozta verseinek azt a hitelt, melyet azelőtt legnagyobb őszinteségével sem tudott elérni, azt a mély zenét, melyre régebben ragyogó formakészségével is hiába törekedett.

1944 májusában, nem sokkal előbb, mint behívóját megkapta, együtt ültünk a szobájában – nem nagyon szeretett már ekkor az utcán járni; kávéházba, eszpresszóba amúgy se mehetett volna. Gyakorlati óvintézkedésekről beszélgettünk, melyeket meg kellett volna valósítanunk. Én körülbelül úgy vélekedtem, hogy túl undorító az egész, nem éri meg a fáradságot. Ő, szokott módján, szeretettel, de mindig némi pedagógiai célzattal is, korholt. Azt mondta, feladatunk van még, és azt is, hogy „őrizni kell a műhelyt". Ezt én persze nem értettem, s amit megértettem belőle, felborzolta ellenkezésemet. Én akkoriban, fintorogva, gúnyos torzókat, verskrokikat írtam, biztos voltam benne, hogy sohase látnak napvilágot, de nem is érdekelt, hogy beletartoznak-e az irodalomba vagy sem. Miklós akkor épp Töredék című versén dolgozott, s azt mondta, hogy nem szeretne most meghalni, mert nem érzi ezt méltó „utolsó vers"-nek. Én ezt póznak és ürügynek éreztem. Krokit írtam róla is, melynek ez volt morálja és utolsó másfél sora: *„Legjobb fütyülni az utókor tökfejére."*

Igen, nem értettem őt, s nem értettem, hogy élete fő és mindent megoldó szenvedélye a költészet volt. Ez nem olyan természetes, mint ahogy hangzik. Hiszen utólag és az olvasó vagy az irodalomtörténet szempontjából könnyű megállapítani minden kiváló költőről, hagy egész élete a versekért volt. De azért a változatok és módszerek hosszú sora vezet a Tóth Árpád és Keats alkatú költőktől – akik maguk is tudják, elfogadják és áhítják, szinte élettanian, hogy a versekért élnek – Valéryn át, akinek a költészet a szellemnek, a megismerésnek része – és Goethén át, aki számára a költészet, s egyáltalában nem mint *faculté maîtresse*, hanem a közélettel, a ranggal, a szerelemmel, a természettudománnyal együtt, *hozzátartozik az élethez* – egészen Adyig, akinek ars poeticája: *„én voltam mindig úr, a vers csak cifra szolga"*. S egészen azokig, akiknek a vers, ugyanakkor, amikor kiadják magukból, injekciós tű egyben, melyen át magukba fecskendezik az élet elviseléséhez szükséges legfőbb ópiumot, s a többi kábítószer és izgatószer csak előkészítője ennek a legfőbb narkotikumnak. S nem kétes, hogy e különféle szubjektív módszerek objektívan is megérződnek a versen.

Igen, igazságtalan is voltam hozzá. *Neki* szabad volt verseinek útját egyengetni, neki, aki a sírjában megtalált kis kockás füzet első oldalára ezt írta: *„Ez a füzet Radnóti Miklós magyar költő verseit tartalmazza. Kéretik a megtaláló..."*, s ugyanezt szerbül és aztán: *„Es wird höflichst ersucht..."* és *„Prière de..."* Neki, aki a dicsőségért életét adta, és azt a dicsőséget választotta, amelyért életét kellett adnia, s nem azt, melyet ingyen is megkapott volna.

Hogy a dicsőségért életét adta... ebben nem kételkedhetik az, aki ismeri mind a megdöbbentően elmulasztott alkalmakat, amikor sorsa elől kitérhetett volna. S hogy ez tudatosan vagy tudat alatt vagy tudat fölött történt, mindegy. S hogy tudat alatt és tudat fölött tudta és választotta sorsát, ennek a biológiához legalább annyi köze van, mint a misztikához.

Nem tért ki sorsa elől, e kása-sors elől, hanem valami csodálatos alkímiával aranyat tudott belőle csinálni. Belepréselve egy tömegbe, melynek magatartása nem volt sokkal hősiesebb a leölni vezetett állatokénál (de azok legalább nem behívóra jelentkeznek a vágóhíd kapujánál), s melyet pusztán fizikai véletlen és kínzói tébolya, nem valami eszmei ellentét ítélt halálra, s nem is vértanúhalálra, mert azt csak eszméért lehet halni, nem pedig véletlenül – belepréselve e kása-sorsba, kása-tömegbe, Radnóti

épp annak köszönhette nagyságát, ami azelőtt megfosztotta tőle: hogy az egész problémát nem volt hajlandó tudomásul venni.

Csakugyan, utolsó verseinek szépségében nincsen semmi zsidó íz, se hangnemében heinei fintor, se tartalmában ilyesfajta részérdekű elvi irányzat. Nincs itt bosszú, vád, még politikai állásfoglalás se, csak a háborúval és drótkerítéssel szembeállított egyetemes idill: az otthon, a szilvafa, a hitves. Bármely fogoly magáénak vallhatná őket a világ bármely fogolytáborában.

Nem habozom leírni, hogy valami evangéliumi szépség van e versekben, s azt sem, hogy József Attila óta ő az egyetlen költőnk, akiben a művészi szépség erkölcsi szépséggé teljesült.

S még valami, ami hiánya volt, s ami a vég előtt értékké változott: milyen szerencse, hogy nem érdekelték a gondolatok és a bölcselkedés! Hogy is juthatott volna el különben ehhez a végsően finom és egyszerű szépséghez. Persze hozzá kell tenni azt is, hogy nem volt már szüksége kívülről kölcsönzött szólamokra sem: az élmény ereje elsöpörte őket. Mert ennek az evangéliumi szépségnek két főeleme az erkölcs és a naivitás.

S továbbá, hogy némi filológiával érzékeltessem azt a kegyelmet, melynek ebben az undorító alvilágban részese lett, idejegyzek néhány jelzőt és fordulatot, hogy világosan felismerjük rajtuk a régi, pepecselve és kiagyalva különcködő Radnótit s egyúttal azt a gyönyörű alkímiát, mely a régi, olcsó mütyürkéket ragyogó ékszerekké izzította: „*vaksin, hernyóként* araszolgatván *a papíron*", „vándorló *fajdalomként mozdít bokát és térdet*", „*és félelemtől* bolyhos *a honni éjszaka*", „szürkebarátot *ittak a* fürge barátok", „*az út* nyerítve *hőköl,* sörényes *ég szalad*".

S hadd kíséreljem meg elemezni egyetlen versét, az október 31-én, négy nappal agyonlövetése előtt írt utolsó *razglednicá*t – már nem is maradt ideje a füzetbe másolni, tiszta szép ceruzaírással jegyezte egy számolócédulára, mely egy röntgennel átvilágított kézcsontot ábrázolt.

Az első sor *(Mellézuhantam, átfordult a teste)* megdöbbentően leleményes in medias kezdés, az *átfordult* kemény és szörnyű érzékletességével; a második *(s feszes volt már, mint húr, ha pattan)* elegáns, mintha egy Pléiade-költő írta volna; a harmadik *(tarkólövés. – Így végzed hát te is)* a borzalmat klasszikus nyugalommá bűvöli, s viszont a klasszicitás aszimmetriává bomlik, mert a hétsoros versből három sor nem rímel egymással; a negyedik *(súgtam magamnak, – csak feküdj nyugodtan)* sejtelmes borzongást visz bele; az ötödik *(Halált virágzik most a türelem)*, ez az evangéliumi benne; a hatodik *(Der springt noch auf, – hangzott fölöttem)* egyrészt megint bravúros tömörséggel és kapcsolással takarít meg mesét és magyarázatot, másrészt a német mondat következtében csak egy árnyalat választja el a grimasztól, de onnan visszarántja az utolsó sor *(Sárral kevert vér száradt fülemen)* rettenetes tárgyilagossága, végén a *türelem–fülemen* rímpár angyali játékával.

Ez a vers, négy nappal halála előtt, a Bortól Abdáig tartó „erőltetett menet" közben, Szentkirályszabadján – képtelenség! De éppígy az aranyelégiák és aranyeklogák odalent Borban. Ha még bomlott, zilált látomásokat, csikorgó diszharmóniákat írt volna! Így nem tudok más magyarázatot, mint hogy a megtalált élmény, a megindult áramkör mellett semmi se volt fontos. Nem lehet másképpen: boldog volt.

Boldog, a szónak vallásos értelmében. Hiszen az ő számára a költészet játszotta a vallás szerepét, s a *játszotta* itt félrevezető szó, mert a költői szépség itt valóban egyértékű az erkölcsi megigazulással, ő pedig valóban vértanú, mert vértanúhalált halt a költészetért, a maga költészetéért. A legendák boldogságáról van szó.

S a költő, a kortárs, a versenytárs tehet-e többet, mint ha bevallja, hogy olyasformán érzi magát, mint a hanyag és hitetlen szerzetes, amikor ráébred arra, hogy cellaszomszédját a korbács és szöges öv eljuttatta oda, ahonnan ő mindörökre kizárva érzi magát? Adhat-e többet a boldogtalan, mint hogy testvérét boldognak ismeri el?

Igen, adhat, adhatok, ha azt kívánom, bár ne lenne boldog, bár ne lenne ilyen tökéletes, ne így lenne tökéletes. Ha boldogságánál fontosabb nekem önzésem, melynek itt lenne rá szüksége, tökéletlenül és ellentétesen. Ha bevallom, hogy azt, ami történt vele, megmagyaráztam, de nem értem, nem értem.

Ferencz Győző

JEGYZET VAS ISTVÁN TANULMÁNYÁHOZ

Vas István A BOLDOG KÖLTŐ – JEGYZETEK RADNÓTI MIKLÓSRÓL című írása tizenhárom, az első kivételével számozott A4-es lapon, gépiratban maradt fenn, az utolsó oldalon Vas István kézzel írt aláírásával. A gépirat az MTA Kézirattárában a Radnóti kéziratos hagyaték anyagában található; korábban Radnóti Miklósné tulajdonában volt. Mivel a hagyaték jelenleg feldolgozás alatt áll, katalógusszáma még nincs. Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött Vas István-hagyatékban nem található az esszének kézirata vagy gépirata.[1] Az írás nyomtatásban nem jelent meg. Nem találtam adatot arról, hogy Vas István miért nem tette közzé.

Bár a gépiraton keltezés nem szerepel, a szövegben előfordulnak olyan utalások, amelyek alapján a keletkezés időpontja hozzávetőlegesen behatárolható. Mindjárt az első mondat fogalmazása – noha az *„Ősz végén”* kifejezés 1944-re vonatkozik – azt érzékelteti, hogy Radnóti holttestének exhumálása, amelyről az *Új Élet* című lap 1946. augusztus 1-jén adott hírt, időben nem túlságosan távoli esemény. Viszont a második bekezdés végén az a megjegyzés, hogy *„tehetségének alapirányzata hivatalos költővé rendelte őt”*, mintha azt sejtetné, hogy Magyarországon már kialakult az a rendszer, amelynek „hivatalos” költői lehetnek. Ugyanakkor a hetedik bekezdésben az olvasható, hogy Radnóti *„töretlen elvhűségét, meglepő, halálos hazafiságát, a hivatalos Magyarország és a pártok dolga lenne”* hangsúlyozni. Mivel 1949. május 15. után Magyarországon egypártrendszer alakult ki, valószínű, hogy Vas István a második világháború utáni koalíciós idők vége felé írta Radnótira emlékező esszéjét. Ezt támasztja alá az is, hogy az írásban olyan feltételezések is előfordulnak, amelyeket a későbbi kutatások nem igazoltak, de erről Vas akkor még nem tudhatott. És ugyancsak ezt látszik igazolni az írás erős érzelmi töl-

tése: ahogyan Vas István megkísérel magyarázatot találni a felfoghatatlan tényre, Radnóti tragikus halálára.

Az írás legfőbb állítása abban foglalható össze, hogy Radnóti *„élete fő és mindent megoldó szenvedélye a költészet volt”*, ezért *„Nem tért ki sorsa elől”*, sőt, *„tudat alatt és tudat fölött tudta és választotta sorsát”*, amelyből *„csodálatos alkímiával aranyat tudott* [...] *csinálni”*. Ez a költészetnek alárendelt sorsvállalás az oka, hogy az abdai tömegsír exhumálásakor előkerült versei költészetét korábban nem látott magasságokba emelték, de oka egyben elpusztulásának is.

Ezt az állítást támasztja alá a gondolatmenet, amelynek kiindulópontja az az ellentmondás, amelyet Vas István Radnóti gyakorlatias természete és az utolsó időkben tanúsított *„rezignált maga-megadás”*-a között észlelt. Kettejük költészetének ellentétét abban látja, hogy Radnóti Miklósnak a mű volt a legfontosabb (ennek igazolására könnyű idézetet találni, elég a Tétova óda soraira hivatkozni: *„mert annyit érek én, amennyit ér a szó / versemben s mert ez addig izgat engem, / míg csont marad belőlem s néhány hajcsomó”*), Vas ezzel szemben – 1949-ben, tehát körülbelül az esszé írásának idején, noha eltérő helyzetben – Nem a vers című versében azt írta, hogy *„Tudnék, de nincs kedvem dalolni. Mert / Az ember a fontosabb, nem a vers”*. Felidézi, hogy amikor Radnóti Bor előtti utolsó versén, a művészi tökéletesség igézetében *(„őrizni kell a műhelyt”)*, a Töredék-en dolgozott, ő azt írta: *„Legjobb fütyülni az / Utókor tökfejére”*. Ez A mű című versének a vége, amely így kezdődik: *„Bevallom, bárha szégyelem, / Hogy úntat e világ-vég, / De élni akar még R. M., / Főleg az alkotásért.”* Vas ugyanezt a gondolatot fejtette ki azokban a beszélgetésekben is, amelyeket Lator Lászlóval folytatott az Erőltetett menet-ről és az À la recherche-ről.[2] Radnóti felfogását Vas *„elszabadult romantiká”*-nak nevezi, ezt a későbbi irodalomtörténeti szóhasználat „vallomásos” attitűdnek is mondja.

Radnóti költészetét, Vas szavaival, saját *„kása-sors”*-ából formálta ki. Ennek a sorsnak középponti problémája zsidósága volt. Vas szerint aki zsidónak születik, az két dolgot tehet: *„Vagy azt mondja: zsidó* vagyok*, vagy azt mondja:* nem akarok *zsidó lenni”*, de azt nem mondhatja, hogy „nem vagyok *zsidó*”. *„Márpedig Radnóti ezt a megoldást választotta”*, írja, és hogy mennyire tudatosan formált ebből költészetet, azt Vas Radnóti költői önkiteljesítésének küzdelmével igazolja: bemutatja, hogy a korai modoros hang hogyan tisztul le az utolsó versekben. Ezért állíthatja végkövetkeztetésként, hogy Radnóti a költői *„dicsőségért életét adta”*, *„vértanúhalált halt a költészetért, a maga költészetéért”*. Ezt az érvelést Vas később a Mért vijjog a saskeselyű című önéletrajzi regényében tovább árnyalta. Míg A boldog költő-ben azt mondja, hogy *„a* nem vagyok*ból mégiscsak* nem akarok *lett*”; ott azt írja: *„Miklósnak ebben is igaza volt – ami őt magát illeti, természetesen: vértanúja lett ennek az igazságnak. Mert igaz ugyan, hogy zsidóként ölték meg őt is; de nem zsidóként halt meg* [...]”.[3]

Mindez szorosan kapcsolódik ahhoz a kérdéshez, amely Radnótival kapcsolatban a mai napig minduntalan felvetődik: voltak-e kísérletek a megmentésére, és ha voltak, miért nem fogadta el azokat, azaz meg akart-e menekülni, vagy önként vállalta az áldozat szerepét?

Ennek kapcsán talán nem árt az írás néhány apró adatát pontosítani. Nincs ugyan jelentősége, de mivel a Radnóti-kultusznak visszatérő eleme, meg kell említeni, hogy Radnótinak nem volt viharkabátja: nem abban vonult be utolsó munkaszolgálatára, és az exhumáláskor sem viharkabát volt a holttesten.

Fontosabb ennél, hogy Vas nem csupán *„rezignált maga-megadás”*-ról ír, hanem hitelt ad a híreknek, hogy Radnóti *„mint mulasztotta el sorban a szökési alkalmakat”*, valamint *„Hogy a dicsőségért életét adta... ebben nem kételkedhetik az, aki ismeri mind a megdöbbentően*

elmulasztott alkalmakat, amikor sorsa elől kitérhetett volna". Vas még 1984-ben is úgy tudta, hogy Radnótinak Aczél György hamis papírokat és rejtekhelyet ajánlott, ahol elbújhat.[4] Radnóti közeli barátja, Kun Miklós, Aczél párttársa az illegális kommunista mozgalomban azonban többször is cáfolta ezt. Aczél az ő lakásáról hívta fel Vas Istvánt, hogy beszéljék rá Radnótit a menekülésre, tehát pontos tudomása volt arról, mit ajánlottak Radnótinak. *„Egyedül csak valamilyen lakásba, biztos helyre való elrejtése, amit reális mentési lehetőségnek gondolt, amit az utolsó percig várt és elfogadott volna, de sajnos, ilyen segítségnyújtást sehonnan sem kapott. Minden egyéb külső mozgás hamis papírokkal közvetlen életveszélyt jelenthetett számára. Nem isteni akaratba belenyugvásáról, önfeladásról volt szó nála, csak annak rezignált tudomásulvételéről, hogy a »növelő közösségre« nem számíthat."*[5] Illetve: *„Mi Aczél Györggyel hamis papírokat ajánlottunk neki, de azt mondta, hogy nem tud kimenni az utcára hamis papírokkal, mert látszik rajta, hogy zsidó, az orra, szóval a megjelenése. Egyetlen módja lett volna a menekülésre, ha befogadja valaki, és elrejti a lakásában. De a baráti körből azok közül, akik nem voltak zsidók, senki nem jelentkezett."*[6]

Hogy Vas a túlélők közül kikkel beszélhetett, nem tudni, de Radnóti közvetlen bajtársai közül igen kevesen tértek vissza. Egykori bori munkaszolgálatosok visszaemlékezéseiből tudható, hogy szökéssel akár Borban, akár a Bortól Hegyeshalomig tartó út során kevesen próbálkoztak. A túlélők jelentős része a második menetben indult útnak, és mint az közismert, őket közvetlenül az indulás után jugoszláv partizánok szabadították fel. De természetesen a halál és a túlélés minden módjára akad példa az első menetből is. Volt, aki túlélte a cservenkai vérengzést is, kimászott a tömegsírból, és sikerült hazaszöknie,[7] és volt, akit továbbhajtottak a sachsenhauseni, barthi, ravensbrücki, majd verbelini lágerbe, majd onnan tért haza.[8] És százával vannak, akik a géppisztolytűzzel megsorozott menetben lelték halálukat.

Radnótinak nem sikerült megmenekülnie. Az Erőltetett menet-ről elhangzott rádiós beszélgetés után Gyarmati Fanni 1980-ban magánlevélben ezt írta Vas Istvánnak: *„De hát a megmaradhatás az üldözött kívánságán múlt-e?"*[9] Korábban, 1969-ben Ortutay Gyulának írt levelében így fogalmazott: *„Hát csak egyszerű bújócska kérdése volt* 1944 tavaszán, *hogy életben marad-e valaki? Csak az pusztult el, aki nem vigyázott eléggé, ugyebár mindenki más megmaradhatott, mert volt hová, kihez elbújnia?"*[10] És bár lehetséges, hogy akit elbújtattak, több esélye volt, számos példa akad Radnóti környezetében is arra, hogy a bujkálót nyilasok megtalálták és megölték. Radnóti barátjának, Frankl Sándornak ez lett a sorsa.

Az irodalmi mítoszképzés természetét ismerve talán nem fölösleges hangsúlyozni, hogy amikor Vas arról ír, hogy Radnóti sorsa vállalásától költői hasznot remélt, nem azt mondja, hogy nem akart életben maradni. És persze Radnóti nem *tudta*, hogy a munkaszolgálat körülményei között alkalma lesz majd írni. Vas István írását rögtön egy megszorítással kezdi: gondolatmenete azon a feltevésen alapul, hogy még az *„általános öldöklésben sem a puszta véletlen dönt az egyedek életéről"*. 1984-ben, Levél a túlvilágra című versében ugyanezt kérdésként fogalmazta meg: „[...] *gondoltál-e gondolattalan / A nagy versekre, amiket megírsz majd? / Megérte, mondd?"* Igaz, így folytatta: *„Tudom, neked megérte / A költészetért keresztre feszülni / És feltámadni versekkel rakottan."* A boldog költő-ben Vas István Radnóti alakjának és költészetének egyik leghitelesebb ismerőjeként felemelően szép értelmezést kínál arról, ami történt (illetve nem történt): boldoggá avatja halott barátját.

Ettől függetlenül Radnóti éppúgy túlélhette volna a munkaszolgálatot, mint ahogy meghalhatott volna azelőtt, hogy akár csak egyetlen sort ír a bori noteszbe.

Jegyzetek

1. Köszönöm Lakatos Andrásnak, hogy tájékoztatott a Vas István-hagyaték állapotáról, és köszönöm Rózsafalvi Zsuzsannának, hogy átnézte részemre a hagyatékot.
2. Vas István: Erőltetett menet. Beszélgetés Lator Lászlóval. In: Vas István: Igen is, nem is. Szépirodalmi, 1987. 251. o.; ill. Vas István: Egy vers ürügyén. Beszélgetés Lator Lászlóval. Uo. 274–275. o.
3. Vas István: Mért vijjog a saskeselyű. Szépirodalmi, 1981. Második kötet, 177. o.
4. Vas István: Egy vers ürügyén. Beszélgetés Lator Lászlóval. In: Vas István: Igen is, nem is, i. m. 274. o.
5. Kun Miklós: Utóirat egy interjú szövegéhez. *Irodalomtörténet*, 1985. 3. sz. 614. o. A *„növelő közösség”* a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumára vonatkozik.
6. Kun Miklós: Kedves Hilda. Egy elmeorvos az elmebeteg huszadik században. Medicina, 2004. 59. o.
7. Szauer László: Emlékeim a munkaszolgálatról. In: Szele Anna, Szele György (szerk.): Kényszermunka, erőltetett menet, tömeghalál. Túlélő bori munkaszolgálatosok visszaemlékezései. Makkabi, 2004. 48–50. o.
8. Kádár István: Bortól a Balti-tengerig. In: Szele Anna, Szele György (szerk.): i. m. 142–160. o.
9. Radnóti Miklós hagyatéka, MTA Kézirattár (feldolgozás alatt).
10. Uo.

Rába György

A LYUKAS TENYERŰ

Hol a büszkeség aranygyűrűje
mikor vesztettem el s miért
hát a még tündöklőbb önbizalom
s telivére nekirugaszkodás
ha lábát törte milyen akadályon
megtölthető így kárvallással
akár egy tágas palota
és még amiről halkan szólnék
vagy csak magamba fojtva
epés irigykedés
fűtőanyaga olykor haladásnak
számon kívül maradtak a dzsinnek
kezén tengődnek tán el is enyésznek
micsoda aranycsináló bővelkedés
rá a létige múlt ideje szabva
legalább a veszteséglistán
ínyenckedhetem borzonghatok is
az emberi hajlam kiáradásán
s az emberen túli erőkön

SZŐLŐTŐKE

Azt sustorogja mélyre
mélyebbre még mélyebbre fúrom
szomjas gyökereimet
amit nem lát a szem
ahonnan hang se szól
onnan táplálkozom
ámulva a felszín alá
döbbennél rá csomós karomra
ásó karmaimra
hizlal engem elevenek
anyja a jótevő fény
törzsemen hitte volna
valaki nevel különös
zsongító levű fürtöket
gömbölyűségbe rejtett
kecskebukázni indító
kurjongatásra késztető
napok magmáját kitáró
létet átalakulást
akkor megtudhatod
nem az vagy aki voltál
akinek hitted magadat
azt gondolod aki nézel
leveles zöld tenyészet
csak színt formát cserélő
vagyok kézhez juházó
de te csupán a felhám
titkosírásának böngészője
földes órák bolondítóját
szépen süvegelj meg

Imre Flóra

SZERETNÉK

öledbe ülni hogy szeretnék
mellkasodhoz szorítva arcom
keskeny ujjaid rejtett kertjét
ujjaimmal bebarangolnom

ajkammal feszes finom nyakadat
simogatni s a bal karommal
valószínűtlen karcsú derekad
átfogva lenni csak karodban

hogy szeretnélek nem szeretni
vagy legalább nem ilyen vággyal
csak nézni arcod s közben semmi
mást nem gondolni mint hogy láttam

az angyalt itt a sáros föld felett
nézni fáradt szeptemberkék szemed

Térey János

JÁZMINILLATÚ ALAGUTAK

Részlet a „Protokoll” című verses elbeszélésből

Január vége keleten találja.
Volt állomáshelyére, Tel-Avivba
A tűzszünet delén megérkezik
Kollégájával, Binderrel, vasárnap,
Az életunt és csüggedt Mátrai.
Vége a háromhetes háborúnak,
És Gáza csöndes, Gáza újra csöndes:
Keretében nem maradt kő kövön.
Fejből ismert reptér, Ben Gurion!,
A végeláthatatlan folyosókkal.
Útlevelét lapozzák, és: „Todá”.
Itt volt ő követségi attasé
Három mozgalmas évig. Tel-Aviv
Fehér kockái közt volt ifjú, boldog.
Egyetem után járt itt legelőször,
Emlékszik, akkor más volt még a *skyline*;
Fantáziátlanabb. Visszafogottabb.
A tenger fölött a fénykorra ébred.
Három vagy négy órát aludt? Agyában
Egy továbbképzés szép emlékei,
Nőké, elnyújtott konferenciáké.
A humusz íze, dús, felejthetetlen.
Itt volt kíváncsi, huszonévesen,
Ambiciózus, apró külügyér.

„Van benne valami vidékies.
Metropolis, de párnázottan intim.
A jázminillatú alagutak,
Csavart törzsű fák, lomb mögött sok erkély:
A barlangos, puha fügefaallék!
A Dizengoff, ahol mindig öröm
A sarkon roppanós epret harapni.
A Rotschild bulvár nagy örökösnői.
Kirakatok előtt, zsúfolt cafékban
A rozmaring- vagy gránátalmaízű
Szefárd és askenázi lányok, uhh...”
A követségen vizitel. S a Pinkász
Utcából, huss, a tengerhez siet.
Tévét hava. Bolond szerencse, húsz fok.
Ez itt a kedvenc partja. Otthonos
A Sheraton s a Hilton közti sávon,
A vendéglők csíkos napszékein.

Binder leragad a falafelesnél;
Mátrai megtekinti a dagályt,
Nyakkendőjét megoldja, és az abroncs-
Nyomokkal fölszántott homokba gázol.
„Ugye *nem* katonai helikopter
Cirkál e mézes partszakasz fölött?
A detektoros férfi a homokban
Ugye *nem* elrejtett aknát keres?”,
Dobja föl két kérdését Mátrai,
S mert egyedül van, persze önmagának.
Most semmi kedve bombáktól vacogni.
Most nem fél; régen félt, a második,
Vad intifáda idején. Nagyon.
A plázákat kerülte. Gyorsbüfékben
Kosztolt, rusztikus ételt. Hátranézett
Minden percben, ha bejött valaki;
Követve ösztönét, ő elkerülte
A bombát a buszpályaudvaron,
Ő el: a harag valamennyi napját.
Azóta ott a Fal, a biztosíték,
A majdnem-biztosíték. Ritka rút.
Saját magát nem félti, mert minek,
Gondolva, csalánba nem üt a mennykő.
Nem számol tűzzel, eltévedt golyóval
Vagy eltérített buldózerrel, úgyhogy
A téli terrort sem félné, habár
Nem tudja, kényes testét mire őrzi,
Nem tudja, fényes esze mire jó.
Felejtené a földi hivatást;
Halandó. Hosszú távú terve nincsen.

A hullámokkal tölti idejét;
Széket tol a parti őrség elé,
S éjjel kábán lesi a víz színén
A partszegéllyel párhuzamosan,
Rakétaként végigfutó taréjt,
Hermon-hegyi vörösborral kezében.
Elnyújtózik a hűlő homokon.
Agyában Pest. A Blaha Lujza tér.
A Jelen nevű kocsma. Fruzsina.
„Valamit elnéztem. Nyilván öregszem.
Konkrétan azt hittem, csábít... Nagyon-
Nagyon elgaloppíroztam magam?
Fáziskésés. Amikorra beértem,
Ő már régen elindult másfelé...
De mi ez ahhoz képest, ami... itt folyt;
És folyik, békétlen vasak között?
A gócban, mely végleg gyógyíthatatlan."
Addig van itt, ameddig a Golán-
Fennsík nektárja kitart a palackban.
Jó másfél hétre jött; tesz egy rutinkört,
Hisz terepbejárásra érkezett
A téli eukaliptuszfák alá,
Skultéti útját előkészítendő.
Itt tölt tíz hasznos napot Mátrai
Napi kontaktban a miniszterével,
Hogy megszemlézze a helyszíneket,
Ahol Skultéti tárgyalásba kezd majd;
S ahová este megy „kikapcsolódni".
Végignézi előjegyzéseit
A gépén. Törli bíbor homlokát,
Míg Binderrel kávézik, Mátrai.
„Ma a rezidencia, Tel-Avivban;
Szerdán az összes szóba jöhető
Minisztériumok és Jeruzsálem.
Nívós éttermeket ajánlanak
A delegációnak... Van fogalmam.
Informáltak, Skultéti még soha
Nem volt a Jad Vasemben. Délután kell
Érkezniük nemes szokás szerint,
Hogy Jeruzsálem csillagos egét
Lássák legvégül...", mondja Mátrai.
„Feleséggel jön?", kérdi Binder. „Úgy van."

Bort tölt elalvás előtt Mátrai.
„Volt Izraelben három mozgalmas évem."
S lesz hosszú hétvégéje, szabadon
Bejárni ifjúkora tájait;
Kivéve Gázát: kiszámíthatatlan,

Mibe szaladna ott belé vakon,
Ha nem volna egyébként is határzár.
„Nyújtózni egyet...” Másnap a kíváncsi
Binder bevásárol a Sejnkinen
– Sosem járt még itt, kapkod izgatottan –,
S ebéd után, pedig meg sem beszélték,
A Ben Cion sétányán összefutnak,
Mintha Pesten. „Mondom, ez otthonos hely!”
Lesétálva a szállodasoron,
Egy mecset hímes udvarára látnak.
Akár egy klub, nyitott. Vár a terített
Asztal a füvön. Oldalt lábmosó.
Mennek Jaffa minaretjei felé;
Délnek fordulnak, pont amerre Gáza –
„...Ez presztízsbombázás volt, nemde?” „Válasz
A presztízsprovokációkra, drága Binder.”
„Mondjuk így, túl véres önvédelem.
Eltúlzott erődemonstráció,
Szerintem”, véli elborulva Binder.
„Ha Izrael nem gyakorol önfegyelmet,
Annak oka van.” „Pont így gondolom” –
A magyar szóra hozzájuk szegődik
Egy magyar ajkú harcos. Tartalékos.
Kisimult, leszerelő hangulatban,
Halkan, de meggyőződéssel beszél:
„Féltem a zsinagógát Askelónban:
Jól ismerem, mert a makói templom
Másolata, megszólalásig. És ha
Féltem, Makót is féltem Askelónban.”
Mokány, szemüveges, huszonöt éves,
Azelőtt textilcégnél dolgozott
Pesten. Majd a libanoni határnál...
„Az első bevetés?...” „Nem Hollywood.
Aztán csak megszokod.” És mosolyog.
„Fél négyzetméterről se mondanék le,
Uraim. Fél centit se vissza.” „Akkor
Sosem lesz béke.” „Volt valaha béke?...
Maguk zsidók?”, kérdi a hetyke harcos.
Egy kurta „Nem”. „Én igen”, mondja Binder.
„De nem zelóta.” Kezet ráznak. Aztán
A kikötő fölötti dombtetőről
A mecsetek világi zöld neonját
Bámulják Binderrel, mélázva. Hallják
A Jaffa alatt zümmögő müezzint:
Erősítővel támogatva kezdi,
S közeli szomszédjával felesel
A felhőkarcolók tövében. Összhang.

Mennek, megbabonázva, vissza. A
Pár éve fölrobbantott technodiszkó
Helyén emlékmű, héber és cirill
Betűkkel. Bevándorló tinilányok
Táncoltak éjjel, buta zene bömbölt –
S valaki, töltetekkel az övén,
Valaki, töltetekkel a szívében,
Elindult a tánctér felé a parton;
És belépett egy ajtón, ment a pulthoz.

Másnap a homokszínű Jeruzsálem.
Bejelentkeznek Binder s Mátrai
A protokollosztályon a külügyben;
Ágoston otthonosan forog erre,
Akcentusáról tudják, hogy magyar.
Aztán ebéd a helyi kollégákkal,
S a kecskesajttal töltött tintahal.
„Akik rangban a mi rokonaink,
Ők mindig a legszórakoztatóbbak.
Őnáluk följebb csak egy fokkal is
Kötelező az udvari merevség.
Ó, fogadások, tiszteletkörök!"
Egy billenő üvegajtó mögött
Meglátják a külügyminiszter asszonyt,
Kísérettel. A helyi protokollos
Nem hagyná ki az alkalmat, vetődik,
És bemutatja Bindert, Mátrait.
A szőke nő szapora kézfogása.
Decens nadrágkosztümje. Órarendje:
Szellős öt perce van akárkire.
Meleg, de nem személynek szánt mosoly.
Volt hírszerző... Határozott, kemény nő,
A hadseregben kezdte, mint az ászok,
Rutinnal kérdez, és ha kényszerítik:
Aránytalanul alkalmaz erőt.
Egy asszisztens jön. „Helyzet van!" – behívják,
S bár visszatér, de csak, hogy exkuzáljon.
„Rokonszenvesnek látszottam? Talán.
Nem számítok. Egy budapesti kis hal",
Gondolja Mátrai a folyosón.
Prezentációk, nem lehet megúszni:
Végigzuhannak pár emeleten,
Osztályon, alosztályon, teakonyhán...
Kneszet. A biztonsági ellenőrzés
Legtöbbet próbált magasiskolája
Becsületéért fönt is csak kitesz;
Igen, Binder háromszor is csipog
Csörgő agorótjaival. „De kínos."

Büfé. Mindenki oroszul beszél.
Szivarra gyújt a Kneszetből jövet,
A Templomhegy tövében Mátrai.
Újoncot avatnak a Siratófal
Tövében. Üdítően hat az esztrád.
„Nem olyan jó ötlet, hogy éppen itt,
Az alapokig rontott szenthelyen.
Katonazenével. A Szikla alján.”
Éneklő hangon morajlanak az
Asztalnál hajbókoló házidok.
A női szektor, kerítés mögött,
A férfirésznél sokkal népesebb:
Ott sorba állnak egy erős imáért,
A hozzáférés itt az egyszerűbb:
Itt lép a fal tövébe Mátrai.
Embert próbáló lecke, önfegyelmet
Mutatni, elszámolni háromig,
S *nem* írni jókívánságcédulát.
„Vagy mégis írni; írjak, bassza meg?
Egy-kettő...” Rajta, szégyellnie nem kell;
Már ott virít a cédula a résben.
Az utca máshol csupa nyugtalanság.
Jön értük a sofőrjük. Odalent,
A sarkon túl: tapintható feszültség,
A zebrán gyorsan fölmagaslik egy
Fekete fejkendős arab fiú,
Vicsorít, aztán emeli kezét,
Beint a horgolt kipás telepesnek,
Ki terepjáróval vár a pirosnál.
Más pontokon már-már moll az idill.

Mátrai úgy dönt, még ma elviszi
Bindert az ultraortodox vidékre.
Sok rebbenékeny nő, a Rebbelében
Száz lánya társalog az utakon:
Meá Seárim. Megkopott negyed
– „Eleve megkopottra építették?” –,
Salétromos zug. Itt él Evelin,
Ki padtársa volt a gimnáziumban,
S a barátnője hosszú évekig. De végül
Egy talmudista felesége lett.
„Most Alizának hívják, úgy tudom.
Ha szembejönne... Meg se gondolom.
Haját lenyírta. Parókája van.
A harisnyája barna. A cipője
Lapos. Fekete kardigánt visel,
Mint itt mindegyik nő. A ritka teste
Formátlan három-négy szülés után...

Hogy fölhívhattam volna?... Nem szabad.
Négyszemközt soha többé. Ha jelen van
Egy harmadik személy, talán. Kezet
Se foghatnánk. Puszikról nem beszélve."
Sóhajt egyet. Aztán tíz sékelért
Kipát tesz föl, s a henteshez betérve,
Csomagoltat magának ezt meg azt;
Csak néz, de példáját követi Binder.
Minden procc ételnél jobban esik
Pár falat kóser libamáj az utcán.
„Egy csipetnyi élő Galícia!,
Tömény és forró *stetl*-hangulattal,
És fekete-fehér lakóival,
Akiket helyben »pingvinnek« neveznek;
Utcáikon a savanyú szegénység:
Önként választott, cifra nyomorúság,
Önként vállalták a színes sikátort.
A tábla az illendő viseletről...
A dekoltázst befödni! Semmi tarkát!
A miniszoknyáért megkövezés jár."
Sétálnak, Binder álmélkodva néz.
Folyton transzban, bódult tekintetű,
Angolnaként cikázó bóherek
Titkokkal telve alig sem figyelnek
A szembejövőre. Majd' fellökik.
Illat tódul népkonyhák ajtajából;
Jesivák fénye; csobognak a mikvék.
„Aliza férje Talmudot tanul.
Segélyből élnek. Méltányos az állam.
Ez csodálatra méltó naplopás:
Imáik tartják fönt az államot,
Amelyet nem ismernek el." „Csekélység."
„És fűszálat keresztbe... Azt soha.
Fegyvert a kézbe? Azt soha." „Csekélység."
„Tízezer oldal, sűrűn nyomtatott lap,
Tizenkét óra Talmud, semmi más,
Hajnaltól estig Talmud, semmi más."

Másnap, szép fényes reggel Mátrai
Ramallah határán üzenetet kap,
Hogy palesztin mobilszolgáltatóra
Csatlakozott a gépe. „Marhaba...",
Köszönti Mátrait a fiatal cég.
A sárga rendszámok helyett a zöldek;
Az utcán él mindenki, sűrű sodrás.
Sok módos, pasztell lakópark után
Csupasz kőkockáknak tűnnek a házak.
Másnaposan a magyar konzulátust

Keresik föl egy villásreggeli
Kedvéért – „Avokádókrém, csodás!" –,
S komor híreket váltanak az Öntött
Ólom hadművelettel kapcsolatban;
S tempósan autóznak visszafelé.
Binder hümmög. Füstölgő cigarettát
Vesz észre a benzinkutas kezében,
Amíg az teletölti a kocsit.
„Tankoljunk máshol, ez életveszély!",
Ordít faarcú sofőrjük fülébe.
A sofőr hozzászokott, füle botját
Se mozdítja. „Hagyd a fenébe, virtus",
Nyugtatja Bindert halkan Mátrai.
A követségi rendszám megteszi
Hatását, s végre, mikor kitolatnak,
A fickó nevet, elnyomja a dekket,
De biztos, hogy meggyújt egy másikat
Fél perc múltán, ugyanitt, ugyanígy.

Délben kirándulnak Mátraiék.
Mielőtt végleg elfelejtenék
Őt az utak, végigmegy rajtuk újra.
„Portyázik, s hinti szerteszét az ember
Pilláját, hajszálát és nedveit;
Belékerül a keringésbe száz
Helyen, és tízezer helyen enyészik
Akárhány ékünk, leplünk, hulladékunk."
Mennyit csatangolt itt ifjúkorában!
Nem, nem kért autót, ahhoz túl sokat
Ivott akkortájt, inkább buszra ült
(A biztonsági kockázat magas volt).
Sorjáztak szfinxekként egymás után
A dombok nagy, marsbéli kúpjai
A júdeai sziklasivatagban.
Egy beduin bádogfalu. „Ezek
Itt élnek? Tényleg kecskékkel? Komoly?"
Egy félig leégett pálmaliget
Mellett haladtak el. Üszkös levélrend.
Egy ellenőrzőpont, lőszer, homokzsák.
Tar Ciszjordánia. Egy laktanya,
Üres. Élettelen, kopár, csupasz part.
Mínusz négyszázon fekszik Ein Gedi,
Hol két nap után kiszikkadt a jókedv;
Emlékszik mindenre. Mikor a bőre
A Holt-tenger vizétől olajos volt.
A szárazföld legmélye – „Az a mélyföld,
Nem életem lapálya!" – zord gödör,
Aligse kiépített strand a parton,

Melyhez meredély vezetett, de nem volt
Sehol egy pad, s a zuhanyrózsa hörgött:
Kiábrándító, világvégi pangás,
Hervasztóan szép. Ezt se hitte volna.
Az érdes lejtőn botladozva, látta,
Jönnek az amerikai turisták
A kibucbeli panzióból, és
Káromkodnak a köveken a lányok.
Késéles kavics hasogatta talpát;
Aztán a vízbe, lassacskán. Az érzés,
Mintha tömény higanyba mártaná
A testét. Sótól tüskés köveken
Botorkált föl a zöldellő kibucba.
S a jóléti, nagy macskák odafönt!
Bennük hihetetlen bizalom élt,
Nem úgy, mint nagyvárosi társaikban.
Az otthonuk e pompás panzió;
Üldözték, a lábához dörgölőzve.
S egy a lábánál alszik... arra ébredt.

Most Binderrel, sofőrrel érkezik.
A régen nem tapasztalt tériszony
Masada napsütötte kőplatóján
Lepi meg Mátrait, mikor kilép
A libegőről a rámpára. „Jézus...
Binder, te láttál már ehhez hasonlót?”
Nem, Binder nem látott. Korláthoz állnak,
Mátrai előredől, s visszahőköl.
Szédülni így csak álmában szokott.
Először lázasan jött, föl se tűntek
A dermesztően óriás arányok;
Egy rőtes bolygó vad domborzata:
Körben homorú hegykaréj; vörös
Kovakőszirtek közt keskeny kanyon;
Életnek legparányibb nyoma sem;
Kőgörgeteg a vádik vályújában.
Akkor félórába is beletelt,
Míg beszkennelte a szeme a látványt,
Hogy hol van itt a magasság s a mélység,
Hogy merre hány méter a szakadék;
S hol volt a fellegvár, a tér, a raktár.
A mélyben fél tucat római tábor
Kőtorlasszal határolt négyszöge:
Az ostrom hevéről enged fogalmat
Alkotnia. Beleborzong a tétbe.
„Ők itt szorongtak, itt harcoltak, és
Tömérdek vizük volt. Itt fuldokoltak,
Mikor próbálták kifüstölni őket.

A szél megfordult, és leszállt a szikra;
A római seregre szállt a tűz,
De végül újra rájuk, őfeléjük...
Ígért-e Isten bármilyen menekvést?
Ígért-e bármit, amit megszegett?...
Mikor kámforrá vált minden remény,
Eldöntötték, megölik magukat.
Sorsot húztak, ki döf le kit. Avégre –"
Esik a fény. Elfekszik a napon,
A kiapadt ciszterna pereménél
A gyöngyöző homlokú Mátrai.
Most megtorpan. „Nem kapok levegőt."
Fullad. Vizébe kortyol, nehezen nyel,
A torkában gyilkos gombócot érez,
Mint a nagybátyja. „Hé, korai volna!"
Binder figyel, segítene, ha tudna,
Ott terem. Szabadkozik Mátrai.
Binder köröket ír le. Látja, társa
Egészen tehetetlen. Teljesen tört.
Föladná állását Tévét havában;
Felejtené migrénes hivatását,
Az etikettet és miniszterét.
Pirulás nélkül elterül hanyatt.
„Megint hogy fölcsap reggel a reménység!
S hová torkollik. Megint sehová.
Megint a mohón sürgetett csoda.
Masada nem eshet el újra, szentség."
De ő a földön. Mindeneknek alján.
Fekete kedve – hűséges kutyája –
Azt hitte, Tel-Avivban elmaradt,
De újra ott csahol lábainál.
E szélcsiszolta kő, e körbe-szurdok
Fennsík lesz végső pihenőhelye.
Fektében néz az irgalmatlan égre.
„Megint a rosszkedvem napoztatom,
Gyászolva néhány sosemvolt esélyt;
De mi ez, ahhoz képest, ami itt folyt?
Mi ahhoz képest, ami Masada.
Homlokom süttetem e zátonyon,
E mindenekfölötti sziklaszirten.
Masada nem eshet el újra, tény."
A kövek árnyéka megnyúlik. Aztán
Hangszóró közli, zárnak, máris indul
Az utolsó lanovka lefelé. Most
Autóval jöttek. Menetrend szerinti
Busz hozta régen. A szomszéd ülésen
Katonalány ült, Malka vagy Cippóra...
Nagyon szőke és nagyon kék szemű.

Sapkáját váll-lapjába tűzte. Szép volt.
A géppuskája a vállára vetve;
A tus Mátrai combjának ütődött,
De nem nevettek. Csak fakó mosoly.
„Megőrjít ez az egyenruhafétis.
Megőrjít, és mindjárt jobban vagyok”,
Gondolta akkor, kissé fölspannoltan.
„Katonanők és katonafiúk,
Akik most szereltek le; és akik nem:
Kétségbeejtően fiatalok,
Lehetnének lányaim, fiaim”,
Gondolja most, a követségi autó
Anyósülésén, Binder oldalán.
Mert ő már nem fiatal, ez világos.

Északra vágyik, vad nosztalgiával.
Evelinnel a szakítás előtt
Itt voltak ketten utoljára együtt.
A sofőrjüknek szabadnapja van,
Partizik Binder, nem érdekli észak,
Úgyhogy most egyedül és busszal indul
A hű fenyők földjére Mátrai.
Újságosstand. Magyar nyelvű lapot vesz.
Megható ez az intim kisközösség,
Amely a magyar szöglet. És a lapjuk
Olyan bizalmas, mint egy őrsi napló;
Hogy „Házibál volt Fleischmann Rózsinál”;
Hogy „Eltemettük Grünwald Endre bácsit”;
Hogy Ahmed, a palesztin kisfiú,
Ki Gázavárosból jött, betegen...
Nos, Ahmed újra egészségnek örvend.
Rákos volt. S megmentették Izraelben.
És Ahmedet doktor Gonda kezelte:
„Én nem petrodollárért gyógyítok”,
Vallja meg Gonda, rendkívül szerényen
Bevallja: „Gyógyítok, nem gyilkolok.”
„Szép tőle. Gyógyít, éspedig *akárkit*.
Hisz orvos. Erre tette le az esküt.
A dolgát végzi. Mit dicsekszik avval?”,
Füstölög Mátrai a lap fölött.
Villognak kétfelé, úton Tibériásba
A fürge sztrádával kettébe metszett
Mészkő masszívumok rétegei.
„Ez az olajfa bogyót nem terem.
És nem terem gyümölcsöt ez az élet”,
Gondolja, s magára vet: Mátrai.
A hegy mögött csillan a Genezáret,
Egy sokkal tengerszerűbb Balaton;

De ugyanaz az átható smaragdzöld
A színe, éppoly gyermekkori tónus;
S fölötte nem a termő Badacsony
Magasodik érett szőlőivel,
Hanem maga a vérlepett Golán.
„A helyzet kulcsa. Másképp védhetetlen
A tóvidék, s kiszolgáltatva népe –
Hát oltalmazza örökre a Cáhál.
Toborzóindulók a megafonban...
Hm. Más, mint otthon az ötvenes évek
Nyarán az optimista lendület."
Szabadstrand. Evelinnel itt fürödtek,
De most három kövérkés maffiózó
Piknikezik a parton. Csöpp eső.
A vízen járás roppant csábítása
Most nem kísérti meg, mint régen, egyszer.
Vígan indul tovább. Az ablakon túl
A fenyves lankák, zöld Galilea.
Cfátban, már a libanoni határnál
Elektromos klezmertől zeng a keskeny
Szerpentin. Házibuli-hangulat van!
„Van vidámabb hely, van kicsattanóbb, mint
Egy kabbalista központ, pénteken?
Minden sarokban elbújt egy cadik."
A buliautó hangszórója bömböl,
S a kocsi mellett ugráló fiúk.
Futnak, táncolnak Mátrai körül.
„Szerintük már megjött a Messiás!
Itt van közöttünk, lent a Messiás!"
Elemi öröm. „Még följebb, tovább!"

...S kihaltabb nincs, mint Haifa péntek este,
Mikor beáll a Sabbat, az imákkal,
Utolsó buszok futnak befelé;
A taxis drágít, siet a családhoz,
S futtában örömlányokat ajánl;
Belép az ünnep, és Sabbat Salom!,
Bejön a Sabbat, borral és kaláccsal;
S nincs mézesebb, mint Haifa péntek este
– Az összehúzódó, komoly családok,
Unokakoszorú a nagyszülőknél –,
A mélységes szentestehangulat.
„Sabbat Salom." A portán ég a gyertya.
„Elapad bennem lassan az alázat.
Fogyok. Öregszem. Lassan föladat
A mindegy milyen ünnepet megélni:
Túlesnék rajta, és mihamarabb,
Nevetséges félelmeimmel. Ennyit

Tudok, túlesni. Ennyit sem tudok."
Binder sem kísérte el. Egyedül
Foglal szobát, azért sem ugyanazt...
Próbálkozik, de nem tud elaludni
A folytonos, hangos burukkolástól.
A billenőablak megrezzen, újabb
Galamb szállt párkányára. „Hess, madár."
Sétálni indul. Ahogy vagy hat éve,
Csúszós a mészkő járda mindenütt
A zord kikötői negyedben,
Ahol besűrűsödik a sötét.
Lapul vagy súlyos öklét lengeti
Az alulvilágított bűn, az érdes
Utcán, a Kármel-hegyre fölfelé;
Itt: levantei sikátorhomály,
Ott: szinte caracasi indulat.
A lepusztult házak közt fölmagaslik
A tájék legmarkánsabb oszlopa,
Egy arab stílű gabonasiló,
Áttört betonpártázatával. „És
Ahol mi... Evelinnel andalogtunk:
Ott nincs átjárás. Az utat elállták.
A torkolatban fekete csoport,
A sziluettjük nem gerjeszt bizalmat.
Nem, nem neszeznek. Így fenyegetőbb."
Megindulnak felé. Nevén nevezve
Mátrai Ágostont magát – „Ez én..." –
Egy átok dörren hirtelen. „Nyomás!
Kerülni kell nagy ívben. Föl a hegyre."
Mátrai visszafordul, és szedi
A lábát fölfelé a csonka lépcsőn.
„Inkább elvegyülnék a fönti zölddel,
A föld feketéjével, mint velük;
Akárkik ők, a bárki bármije."
Most már fél, nem szereti ez a hegy;
Fél. Kiveti magából ez a város.
Amikor szívdobogva hátranéz,
Szinte csalódott: nem követi senki.
Panaszos nyávogás üti meg a
Fülét. A kusza szögesdrót mögül
Egy fehér foltos, nagy kandúr miákol;
Utánanéz ennek a panaszos,
Púpos hátú vadásznak Mátrai:
„Nem csapda, huhh. Nincs beszorulva, jó."
Megsimogatná, de az persze fúj rá.
„Túlesnék a pénteken alapos,
Alaptalan félelmeimmel", szól magában,
„Nem szabad többet egyedül utaznom,

Mert minden lény és holmi: új ijedség."
A karcolók környéke már világos.
Az arab boltok nyitva. Zene döng.
Belép a szállodába. Feje fáj.
Óvatosan kémlelve, ki-kinéz:
Végig a keskeny hotelfolyosón
Átlósan az ajtófélfába vert,
Oltalmazó mezüzék *sín*-betűi
Csillámlanak a takarékvilágnál.
Ledől, mert nincs mit tenni; lámpaoltás,
És most már aztán tényleg: „Lajla tov."

...Álmában Ahmed újra föltűnik;
Bindert meg őt konzíliumra hívják,
Ahmed ágyához, aggódó anyástul,
Hogy pontos volt-e a terápia.
Ő csak szabódik (mégse szaktekintély),
S azt mondja, doktor Gonda esküdött rá,
Hogy mindent megtesz, és hogy *peace,* meg azt,
Hogy „Stop the Evil", és rend lesz a földön... –
Kelletlenül, de kipihenten ébred.

És délben a Kármel-hegy oldalában,
A Bahá'í templom mindig fűszeres
És ciprusalléjú, szörnyen steril
Operettkertjében sétál le és föl,
Tört cseréppel fölszórt ösvényeken.
Bronzpávák gőgje. „És maga a Báb,
Koránjöttek közt a késői isten."
S megint a lépcsők, de most lefelé.
Most minden zárva, ami ivritül van;
A föld alatt futó siklóvasút is.
Azon lett rosszul régen Evelin,
Le kellett szállni; jólesett becézni
És nyugtatgatni, fönt a szállodában –
„Na jó, ha most megkérnéd a kezem,
Én diadallal mondanék..." Mit is?
Éttermek lelakatolt ajtaját
Szemléli, immár farkaséhesen.
Sebes borzongás fut át Mátrain:
„Nyitott vendéglő! Végre!" Saslikot
Rendel egy ostáblázó bácsikától.
A szökőkút köröndjén föltűnik
Egy délceg szőrmekucsma. Szombaton,
Az ürességtől kongó Haifában
Soká faggatja az internetet,
De minden otthoni hír fölkavarja,
Ha hivatal, azért; s ha nő, azért.

És hétig effektíve semmi mozgás.
A pályaudvar bőven zárva még.
Leül. Vonatra várva hallja egy meccs
Ujjongó, mormoló alapzaját.
S hétkor végül megcsörren a lakat,
Beállítják a karcsú őrkaput,
És beüzemelik a fémdetektort.
És kezdik. Kurtán még fölhívja Bindert.
Ellenőrzik, most fölületesen. Utána
Elindul délnek az első vonat.

Berniczky Éva

TEMETŐVIRÁG

A rikácsoló öregasszonyhang tolakodóan kísérte az ablak előtt elhaladókat. Olyan erőszakosan bújt a fülükbe, akár valami unalmas közérdekű bejelentés. Blauné hangosbemondóként harsogta diktafonba, ó, istenem, sose felejtsék, az élet szép, és nincs sivár, nyomorult hely, csak legpompásabb, ahol a legmostohább körülmények között is törekszünk a természet helyébe lépni.

Ha nem tökélte volna el, hogy diktafonba sorolja a tapasztaltakat, mi mindent látott, hallott hosszúnak mondható élete folyamán, akkor idők végezetéig sűrűsödik a kifakadhatatlannak hitt hallgatásmassza. Az utolsó tisztes öreg hölgy az unokaöccsétől kapta a hasznos kis szerkentyűt, és nagyon megörült új játékszerének. Amúgy is le szerette volna írni a vele történteket, de így sokkal egyszerűbb, szinte semmi energiát nem kell belefektetnie, hogy tisztába tegye és megőrizze a kronológiáját annak, ami ez idáig vele, velük megesett. Majd átadja a kazettákat az utódainak, akik hébe-hóba látogatják, szinte semmit sem tudnak róla, hadd legyen valami fogalmuk, sejtelmük arról, milyen világ múlt el a fejük felől. Mennyire megismételhetetlenül jó volt fiatalként élni itt, a borzalmak kellős közepén. Legyen az ő feladatuk tetten érni az értelmetlen pillanatok, órák, napok, hetek, hónapok, évek megdicsőülését. Főleg ezért, a megsegítésükre meséli el töviről hegyire, a legapróbb részletekig az egészet a készülékbe.

Azon a tavaszon délutánonként ott ült a nyitott ablakban, virágcserepei között próbálta túlharsogni a sarki pompakút felől jövő zajokat. Mintha a nyomaték kedvéért festette volna rikítóan vad rózsaszínre az ajkát. Messziről nézve szájának élénksége valósággal egybeolvadt mondandójával, mondandója pedig a tátogó amarilliszokkal. Mintha a virágtölcsérek hangosították volna fel emlékeit, mintha diszkrét illatuk helyett üvöltötték volna azt, ami Blaunénak a múltból eszébe jutott. Sirochman munkája közben, ha nem csapott zajt, csak csendesen húzogatta az ecsetjeit a pácolt fán, kivehetően hallhatta, milyen gyönyörűséges lánykora volt a szembeszomszédnak.

Pedig kegyetlen hideg tél köszöntött rájuk, amikor bejöttek az oroszok. Megszűnt a magyar lánygimnázium, így aztán kénytelenek voltak átiratkozni a szláv nyelvűbe, ahol a németen kívül semmit sem értettek, se a matematikát, se a történelmet. Kiszolgálta-

tott helyzetük mind elviselhetetlenebbé vált, megelégelték a sok szerencsétlenkedést, megalázó számonkérést. Úgyhogy jobbnak látták nem járni a hiábavaló foglalkozásokra. Önkényes elhatározásukkal azonban nem keseríthették el a szüleiket, otthonról továbbra is annak rendje és módja szerint indultak el az első órára. Igazán kapóra jött nekik az utcájuk végén Holovács fogorvosi rendelője. Azt akkor még nem záratták be a nagyokosok, mert a fogfájás elől, ugye, sem a megszállók, sem a felszabadítók, sem a hódítók nem menekülhetnek. Hála praktikus döntésüknek, attól fogva dr. Holovácshoz járhattak melegedni Molnár Lolikával. Iskola helyett a rendelő várójába menekültek a hideg elől majdnem az évszak végéig. Leültek a türelmesen várakozó betegek utáni két üres székre, s az előttük következőkkel araszoltak szép lassan előre. A délelőtt folyamán, ahányszor csak rájuk került a sor, illedelmesen felálltak mindketten, maguk elé engedték az összes utánuk érkező belobbant fogút, protézisre, hídra, koronára váró környékbelit. Nagyon szerették mindennemű páciensek őt és Lolikát, nem győzték dicsérni jólneveltségüket, udvariasságukat. Ők szerényen lesütötték a szemüket, úgy fogadták a hálálkodást. Nem vallhatták be, hogy nem tesz semmit, ők tartoznak köszönettel, melegszenek egy darabig még, aztán mennek is. Már tél végén jártak, amikor lebuktak. Akkor dicsérte meg Holovács páciensei közül valaki az akkor még gyereklány, leendő Blaunét az anyjának, sajnálgatva, ilyen derék lány, előreengedi az idősebbet, mégis milyen sok rossz foga van. Na, akkor kérte számon utoljára drága jó édesanyja, és dorgálta meg utoljára legkedvesebb barátnőjét, Molnár Lolikát...

A lakatlan részen, a fenyőfák alatt meghúzódó, egyedül álló épület udvarán, verőfényes napokon Sirochman aranyfestékkel pingálta a leveleket a koporsófedelekre. Ő volt az egyetlen, aki odafigyelt Blauné meséjére, aki elejétől a végéig elhitte, amit az öreg hölgy összehordott. Számára túlságosan is igazat beszélt. A frissen mázolt dekorációba minduntalan beleragadt valami a levegőben szálló vackokból. A férfi résen állt, alázatosan törölgette a szöszmőket. Majd újra nekiveselkedett, hogy visszafesse a megsemmisült levélkéket. Sosem bosszankodott. A fenyőfányira nyúlott óriást, a jelek szerint, az errefelé jól bevált egyszerű recept alapján szálló gyermeki lélekből és holtak ártatlan porából gyúrták. Nem ismerte sem anyját, sem apját, a semmiből jövés és sehová sem tartás felmentette a háborgás alól. Ennek megfelelően, még ha oka lett volna rá, akkor sem bántódott volna meg, vissza se bántott soha senkit, akkor sem, ha szerencsétlen mamlasznak gondolták, s ezt nemritkán közölték is vele. Ilyenkor zavarában többször a homlokához kapott, mintha oda is ragadt volna a légben szálló szöszmőből valami, amit kénytelen lesodorni. Kényszeresen ismétlődő mozdulatával persze semmire se ment, ettől csak a bőréből áradó terpentinszag terjengett erősebben körülötte. Mindössze ezzel a szúrós bűzzel védekezett a rosszindulat ellen. Azzal nyugtatta magát, honnan tudhatná, soros bosszantója nem nagyapja, nagyanyja, apja, anyja, testvére-e. Különös hozzátartozói és lételmélete szerint minden, még a nap állása is az ő bizonytalan létét kérdőjelezte meg vagy támasztotta alá.

Talán ezért nem várt el soha semmit a környezetétől. Diófafaragás közben elsősorban ezt tanulta meg, nem elvárni. A szűz anyag nem adta könnyen magából a formát, keményen meg kellett harcolnia a hűvös gyűrűkkel a kéreg alatt. Annak ellenére, hogy átváltozásának a fonákja látszott faragás közben, Sirochmannak gyakran sikerült fává válnia. Mindeközben a tudatlan megfigyelő azt tapasztalta, hogy a koporsókészítő vakító fehér ujjaiban a vágott krizantém is művirággá mered, s nincs az a sóhaj, amelynek engedelmeskedve a folyamat visszafordítható lenne. Nem is sejtették, hogy ujjbögye egyenes átmenetet képez élő és élettelen között. Bedughatta az ujjait, mint két arra való vezetéket, a konnektorba, akkor sem rázta meg az áram.

Ahogyan vésője alatt fogyott a fölösleges anyag, az éles szerszámmal dolgozó férfin úgy nőtt szemlátomást a kabát. Vagy csupán a textilből áradó terpentin hosszított rajta ilyen rohamos iramban. Nem lehetett követni, a folyamat bizonyíthatatlanul zajlott. A kezdési és befejezési időbeli viszonyok jegyezhetetlenek, számontarthatatlanok, pontosan kimutathatatlanok maradtak. Úgy tűnt, a cselekvés elszenvedője tettenérhetetlen. A végeredmény a bizonytalant tette bizonyossá. Mindennemű lenyomozhatatlan előzménytől eltekintve Sirochmant egyetlen darabban vette körül élő és tárgyi környezete. Pontosabban ő maga ült a környezetén őrzőn, mi több, uralkodón, akár nősténye tojásán a hím pingvin. Bizonytalan létének fenséges bizonyossága leginkább ehhez a képtelen látványhoz hasonlított. A férfi hosszú fekete kabátjának szegélye egybeért az épületben működő temetkezési hivatallal, annak súlyosan párolgó zsíros padlójával, a falak nyomasztó faborításával. Olyan természetességgel folytatta mások megkezdett életét, ahogyan a kozmosz meghódítása veszíti látszólag értelmét minden földi beteljesülés után. A legparányibb hiátusokat is orrfacsaró kolofónium töltötte ki. Egységes lazúrként vonta be a Sirochman körüli a felületet. Egyszerre tartósította a férfi ruhadarabját s annak folytatásaként a munkahelyét is.

Ugyanaz a végeláthatatlan tenger hullámzott végig mindennapjain, a hozzá tartozók életén s a tőle elszakítottak halálán. A hivatal ügyfélfogadó részlegén, a sötét pult mögött ülő nőn, Molnár Lolikán. A nőn, akivel a koporsófaragó valójában sohasem alkothatott volna egy párt, s akit ennek ellenére semmi szín alatt nem hagyhatott el. Egyszerűen beletörődött, hogy fává változnia könnyebb, mint megválnia az istenkáromló borzalomtól, a megszokástól. Inkább naponta indította újra beteges közös gépezetüket. Hiába búcsúztak el éjszakánként egymástól, mint közönséges elváláskor szokás. Reggelente megint az újrakezdés reményében indították a napot. Tiszta lappal. Sirochman örökösen kibékült a világgal, benne az asszonnyal, akit egyetlen ember tartott már csak számon az ő vér szerinti lányaként.

Az utca lakói közül Blauné ismerte a titkát, a környékbeli kortársak odavesztek, meghaltak. Ez azonban nem oldotta fel Sirochmant a bűntudata alól, az alól, amit az emlékeivel együtt mindennap vállalnia kellett, ha nem akarja megszegni egykor tett ígéretét. Az ígéretét, amelyet az egyetlen nőnek tett, aki elszakíthatatlanul kötődött hozzá, hogy bármi áron, de soha nem hagyja el a lányukat, Lolikát. Az öregasszony tudhatta már csak, senki más, hogy Sirochman vér szerinti lánya, Molnár Lolika valójában nem lehetne a koporsófaragó felesége, nem folytathatná ilyen egyszerűen az életét a saját anyja, az egykori Molnár Lolika életeként a saját apja oldalán. Blauné azonban nem sokat háborgott a szerinte kikényszerített s attól fogva törvényszerűen működő szentségtelenségeken. Ahhoz a sokat megélt nemzedékhez tarozott, amelybe nyomatékkal beleverték, nem érdemes. A fölötte elmúlt évtizedek során az őrület oly sokszor szelídült álnok észrevételességgel elfogadott, sőt élhető valósággá. A többi mellett miért ebben a bizarr, de mindemellett hétköznapi kapcsolatban talált volna éppen kifogásolnivalót? Különben is, a kis Lolika pontosan olyanná öregszik majd, amilyen az anyja lett volna, ha nem pusztul el idejekorán. Mire ment volna Blauné azzal, ha hirtelen felfejti a rejtett rokonsági szálakat? Nem kívánt megbotránkoztatni senkit. A tudatlanok pedig amúgy sem foglalkozhattak a szentségtelen kapcsolattal, miután Lolikát Sirochman tisztes feleségeként ismerték és tartották számon. Az első, amit az öreg hölgy a változások folyamán megtanulni kényszerült, az az volt, hogy ha körülötte bármi különöset a megszokott paraméterekbe erőltettek, az automatikusan elfogadottá, élhetővé változott. A temetési szertartások megbeszélése miatt a temetkezési céghez beté-

rő megrendelőket sem érdekelte az, hogy a terpentinszagú helyiség pultja mögött ülő ügyintézőnek történetesen az anyja szerepét kell játszania, hogy anyja halálával kezdte, illetve folytatta az egyszer már eljátszott életet. Az időpontot egyeztetők számára egyetlen elmúlás létezett, a saját halottjuké.

Ahogy a matróna a kihangosított történetében haladt előre, az utca túloldalán, a dombon dolgozó koporsófaragó mind gyakrabban törölgette homlokáról a tavasz fölöslegeit. Úgy gondolta, vészesen közeleg a pillanat, amikor az öregasszony a mesélésben eljut majd Lolika haláláig. Sirochman egyre több elrontott levelet festett újra, mintha az elmúlt évtizedeket igyekezett volna korrigálni. Pedig hiábavalóan rettegett, Blauné még magát a közvetlen érintettet, az élő Lolikát sem világosította volna fel soha a halott Lolikáról. Anya és lánya különös módon mosódott egybe az öregasszony emlékeiben. Attól fogva, hogy a barátnője után itt maradt rá annak kisgyereke, a feddhetetlen Blauné pontosan ott folytatta, ahol ez a szerencsétlen történet elakadt. Már csak azért is, mert egyáltalán nem volt fogékony a könnyes tragédiákra. Saját múltjából, az elhaltból is csak a tovább emelhető, élhető, eleven, pezsgő folytatások érdekelték. Megfejthetetlen, miért, de úgy esett jól a lelkének, ha egyetlen testben egyetlen meghalhatatlan lélek szerepel mindvégig ugyanabban a szerepben. Az élet nevében nem vett tudomást az elmúlásról. Azért neki is volt hiúsága, az, például, kimondottan bosszantotta, hogy míg az ő ideje lejár lassan, addig egykori legkedvesebb barátnéja hozzá képest örök fiatalként él majd tovább a lánya személyében. Egyelőre még nem kell, mint neki, petyhüdt bőrét reggelente helyére igazgatnia a tükör előtt. Miért érte volna be Blauné kevesebbel, mint bárki más körülötte? Mindenki hinni vágyja a csodát, utánozná a vízen járást, még akkor is, ha a kijelölt hosszú kilométereket víz alatti mélységben gyalogolja le. Ameddig közvetlenül nem akadályozzák hitében, senki sem hajlandó lemondani a beígért tétről, addig konokul ahhoz tartja magát, hogy testének pusztulásával kezdetét veszi vadonatúj élete. E miatt a szédítő, bájoló illúzió miatt kényszerült hallgatásra Blauné. Nem vallhatta meg a fiatalasszonynak, kihez adta férjhez merő önzésből, őrült rögeszméből a keresztmamája, aki a szüleitől távol felnevelte, akit anyjaként szeretett. Blauné nem kívánta felborítani a kialakult és elkerülhetetlen rendet. Éppen ellenkezőleg, amikor Kislolika vissza-visszaérő szorongásaira panaszkodott, az öregasszony azzal próbálta megnyugtatni, hogy vele is megesett hasonló, annak idején, fiatalasszony korában neki is megfordultak megmagyarázhatatlan, nyomasztó gondolatok a fejében.

Mire Lolika felbátorodott, és a keringő pletykákba, szóbeszédbe kapaszkodva, kínlódva vallotta meg, milyen lelki tusákat él át azokon a bűnös törvényes éjszakákon. Blauné ott lihegett a közvetlen közelében, mert érthető okokból az öregek, még ha rövidlátóak, akkor is szeretnek egészen közel hajolni. A lehető legközelebb hajolni a mustrált darabhoz. Figyelmes lélekdoktorként simította végig az asszony hibátlan arcát, valósággal kitapogatta a fiatal barátnője szájába nem illő szavakat. Hosszú ujjával úgy távolított el egész mondatokat, mint valami ügyes sebész. Egyesével szedegette ki a belobbant sebből a már kiálló, genny kidobta idegen alanyokat és állítmányokat. Ugye, nem fáj, meredt őszinte érdeklődéssel a kínlódó nőre, aki makacsul azt hajtogatta, mély álomból ébredek, mély álomból ébredek, mély álomból ébredek... aztán azzal folytatta, arra riadok, hogy fekszünk az ágyban. Szégyenletes, istenem. Nem értem először, mi kivetnivalót találok ebben a magától értetődő helyzetben. Aztán rádöbbenek, hiszen úgy fekszünk itt egymás mellett, mint két idegen. A felismeréstől kicsit megnyugszom. Az nyugtat meg, amin pár perccel korábban megütköztem. Hát persze, semmi közünk

egymáshoz. Nem is lenne semmi baj, ha egyszer csak nem kezdenénk a mellém került ismeretlennel közelebb húzódni egymáshoz. Bár a cselekvésben mindvégig fájó idegenség akadályoz, ennek ellenére az ismeretlen vészesen közeledik hozzám, vészesen közeledem az ismeretlenhez. Nagyon zavar, borzasztó... nem érzem helyénvalónak a saját mozdulataimat és a férfiéit sem. Mégis leküzdöm a közöttünk feszülő ellenerőt. Máris összeér a lábunk. Alig érintkezünk, villanásokra csupán, de ezek alatt a pillanatok alatt beleborzadok messziről sugárzó melegébe. A másik bőrének érintése nyomasztóbb, mint a közeledése volt, de nélküle fázom, vacogok, megfagyok. Kívánom, hogy átöleljen. Minél nagyobb felületen simulunk egymáshoz, annál élesebben nyilall belém, nem lenne szabad, ezt nem lehet. Riadtan húzódom el újra. Menekülni próbálok a felismerés elől, amely ekkorra egész tudatomat eluralja, te jó ég, önt el a szégyen, hiszen ez a férfi az apám. Aztán, amikor már egész testünkben érintkezünk, ugyanolyan hirtelen vetem el kínzó gyanúmat, amilyen váratlanul belém ötlött. Nem, az nem lehet, ha ez a képtelenség igaz, akkor magam vagyok a saját anyám. Őrület, visszafojthatatlanul önt el a vágy, hogy elnyeljem a mellettem fekvőt. Érti ezt? A valóság álom, az álom valóság, a valóság a valóság, az álom álom? Én vagyok az anyám, vagy az anyám azonos velem? Érti ezt?

Blauné diszkréten lehunyta a szemét, hogy ne értette volna. Amikor Molnár Lolikát elhurcolták, nagyjából akkor zárták be a Holovács rendelőjét. Az épületet porig rombolták, hogy nyoma se maradjon, a helyét parkosították. Határozott, megfellebbezhetetlen akaratuk önhitt magabiztosságra vallott, mintha mindazok, akik itt maradtak, valamennyien tökéletes, ép fogazattal rendelkeztek volna. Pedig, kedveseim, a hibátlanságot elhinni mindenkor a létező legnagyobb hiba, kicsinyes ostobaság. Látszólagos állapotuk arra kötelezte őket, hogy megköveteljék maguk körül a látszólagos rendet, ha valakit eltüntetnek, a helyén, bármi áron, kínos rendet tegyenek. A fejekben elsősorban. El kellett hitetniük velük, hogy valami más tölti be annak a helyét, aki vagy ami már nem létezik. És következhetett a végleges felejtés, a nem is létezett soha imamalma. Az álmok hibáztathatók a hiányérzetért, a fejekből kiűzhetetlen, kéjes, buja álmok. Csak ezekkel a buldogtermészetű szívós kis öregasszonyokkal nem számoltak, akik elől hiába rombolták le és tüntették el Holovács rendelőjét, hiába mázolták a helyén nem létező színűre a csenevész zöld növényzet között megbújó padokat, a homokozó ládáját, a mászókát a parkban. Mert tavasszal, amint megszáradt a padon a festék, Blauné ott ücsörgött kitartóan a többiek mögött a sorban. Ha fel-felálltak előtte a gyerekekre felügyelő szülők, nagyszülők, a felszabadult helyeken csigalassúsággal araszolt előre. Mielőtt azonban a mászóka közvetlen közelébe került volna, illedelmesen feltápászkodott ő is, és visszakullogott a pad másik széléhez, s ott telepedett le újra. Ha erősen összpontosítva figyelt, akkor hunyorgás közben rendszerint könnyezett. Lebegett előtte a mászókán a lányka, az anyja kiköpött mása. Villámgyorsan mozgott, peregtek, futottak a rajzfilmkockák, senki meg nem különböztette a szereplők egyikét a másikától. Szemmel követhetetlen sebességgel úsztak a kis Molnár Lolikák az enyhén zavaros, sós vízen. Szólni nem szólhatott. Ha a Hősök Temetője felől hordott port vihar előtt a szél, mindig jutott belőle az élők szájába.

Szép halott volt Blauné, mondják. Mosolyogva találták az ágyában azon a reggelen, amikor többé nem ébredt fel. Sirochman, mintha még mindig tartott volna a leleplezésétől, biztonsági okokból azután is szemmel tartotta a megboldogult házát, miután új gazdája hozzáfogott az átépíttetéséhez. Ha szokásos munkája megengedte, a koporsókészítő figyelte a frontot behálózó állást, rajta a dülöngélő kőműveseket, akik szo-

kásos eufóriájukban, földi biztonságukat feladva, szaltóikkal időnként az istent kísértették. Hajmeresztő ugrásaik után, miközben visszanyerték elveszített egyensúlyukat, szinte hallani vélte, amint átkiabálnak, mit leskelődsz, mester? Aztán mintha elszégyellték volna csúfolódásukat, bűnbánóan ködös tekintettel bámultak le rá. Mit tudhatja bárki a lényeget az elmúlásról odalenn a biztonságban, fölöslegesen rettegsz, te szegény, nincs tökéletesebb a halálnál. Sirochman, ha válaszolhatott volna nekik, elmondhatta volna, mi számtalan tökéleteset tapasztal a nap folyamán. Például a tisztulást követelő vízcsobogást, amely reggeltől estig fölhallatszott hozzá. A Hősök Temetőjével szemközti sarkon a köztemetőből távozók egymás után nyomták le a kis pompakút karját, elengedték, majd újra ránehezedtek. Itt fenn a koporsók között látni ugyan nem látta, de hangokra is érzékeny, szélfútta bőre feszüléséből percre érezte, mikor kezd végre oldódni a vízsugár alá tartott cipők sarkáról az agyagos föld odalenn. Valamivel később, a suhogásból ítélve, a víz megváltozott ritmusban tört elő a mélyből, és emberi akarat híján zúdult bele a semmibe.

Oláh Gábor

A RESTAURÁTOR

A nő festékfoltos zongoraszéken ült. A szék segítette akadálytalan mozgásában, ha kellett, előre tudott hajolni a kép felé, vagy könnyen hátrafordulhatott, ha a polcról akart valamit kézbe venni, ahol kaparókések, szikék, csipeszek, pálcára tekert finom szálú anyagok, ecsetek hevertek. Megtisztítani egy képet a rárakódott szennytől, a füst kátrányától, amit öreg mécsesek termeltek, zsír cseppjeibe kapaszkodott, levegő hordta por rétegeitől, úgy, hogy csakis annyit vegyen el belőle, amennyit kell, nehogy meghamisítsa a művész elképzelését, és megfossza a művet az eredetiségtől. Ehhez nem elég a megfelelő eszköz megfelelő használata, az éppen elégséges mozdulat alkalmazása, kell hozzá belső igazodás, türelem és beleélés, nagyfokú érzelmi hajlékonyság, ezek hiányában a szakmai tudás csupán lélek nélkül támasztana fel egy haldokló festményt. A tájkép egy körülhatárolt részén éledeztek az eredeti színek, rézrozsdák, bársonyfeketék, göndörfehérek, élesedtek a pihenő tehenek és birkák, a sziklán ülő, botjára támaszkodó pásztor, a távolban magasodó vár és a vízesés kontúrjai. A templom kapujában, oldalán egy alázatos tartású kislánnyal, piros ruhás, fehér főkötős asszony lépett a homályban várakozó pap felé. A vaslapra festett olajképen a toronyóra hetet mutatott, a keret oldalán kinyúló kar valaha harangjáték beindítását szolgálta. Ezzel azonban nem foglalkozott, neki csak a festmény rendbehozatala volt a feladata. A kezében lévő szerszámot indulattal helyezte az asztalkára. A mozdulat úgy indult, ahogy bárkinél, aki hirtelen haragjában meg akar szabadulni a nála lévő tárgytól, csak az utolsó centiméternél fékezte le a gesztust, mintha sűrű közegbe érkezne a karja. Munkája során kordában kellett tartania mozdulatait, sokszor az utolsó pillanatban váltott irányt, ha egy apró festékpikkelyről kiderült, hogy már nem viselné el a tisztító ecset nyomását. A lány mögötte állt, egy bőrrel fedett spanyolfal dohos árnyékában. Hozzá beszélt,

de nem nézett rá. Indulat fojtogatta, a hangja saját maga számára is idegenül szólt, döngicsélő felhangja mongol sámánok torokénekére hasonlított, hiába krákogott, köszörülte a torkát, egyre rosszabb lett. Mit nem értesz? Ahogy letettem a gyerekeket aludni, siettem hozzá, töltött csirkét vittem, pezsgőt bontottunk, hiszen tudod, a születésnapja volt, a zuhany alatt folyton kicsúszott a szappan a kezéből, nevettünk, csendes ügyelet volt, csak egyszer ugrasztották ki az ágyból. Hajnali ötkor lementünk a vizsgálóba, hogy felrakjon egy spirált. Nem sikerült, háromszor nekifutott. Látod, ezért nem szeretnek az orvosok közelállókat gyógyítani, mondta. Ha nagyon igyekszik az ember, akkor ügyetlenné válik. Fájt, véreztem, kivette, másikat tett fel, sokáig vacakolt. Utáltam, le akartam szállni a vizsgálóasztalról, nem engedte. Nem tudom, mi történt. Afrikában képes volt egyetlen zsilettpengével operálni, most meg minden mozdulata félresikerült. Miután végre felhelyezte, hívott egy taxit, és visszabújt az ágyba. Fél hat lehetett, amikor elindultam tőle, semmivel se kevesebb. Inkább hat. Kérdezd meg a taxist, ha nem hiszel nekem.

A lány egy antik kályhaellenző vadászjelenetére pillantott, szarvast marcangoló kutyákra. Nem tudta néven nevezni az anyagot, amelynek erős illata uralta a helyiséget. Hasonlított a benzinre, de annál olajosabb, enyhén bódító szag volt, felitatta a nő testillatát, a kölni és az izgalomtól felfakadó izzadság elegyét, amit akkor érzékelt, ha kissé közelebb hajolt. Kiskora óta viszolygott mindenféle tömény olajtól. Egyszer egy strandon nyakon öntötték napozóolajjal, a szemébe és a fülébe is ment, beleömlött a szájába, rosszul lett, botrány volt, belehányt a medencébe. Biztosan járt itt a férfi, gondolta, és nézegette a falnak támasztott képeket, a ritka tárgyakat. Kérdezhette a szakmai titkokat, az eredetvizsgálat trükkjeit, a hamisítványok árulkodó jegyeit. Talán szeretkeztek is, látott az egyik sarokban egy roggyant fotelt. De jellegzetes illatát régen felzabálta az undorító, olajos szag. A pézsmaillatot.

Én akkor érkeztem oda, amikor rátaláltak, hét óra előtt, mondta. Már kihűlt. Azért nem értem ezt az egészet. Feszes szájjal beszélt, nehezen lehetett érteni a motyogását. Alig tudta visszanyelni a könnyeit. Be sem kellett csuknia a szemét, hogy felidézze a képet, ahogy a takaró lecsúszott a férfi meztelen felsőtestéről, ahogy a mellén a göndör szálakat borzolta a huzat, a combján foltok sötétlettek, nemi szerve félrebillent, mint a szentképeken.

Hogyan hűlhetett ki egy óra alatt? Ezt mondd meg.

A restaurátor összehúzott szemmel nézett rá. Megérintetted? A lány felemelte az ujját, maga is úgy bámulta, mint valami koronatanút. Igen. Jéghideg volt. A restaurátor nem változtatott a szavain, ismerte a kihallgatások menetét, mindig ugyanazt kell mondani. Amikor kiléptem a szobából, semmi baja se volt, fogd fel. Semmi. Hat órakor még élt, mondta, és arra gondolt, mindjárt ráönti a festéket a lányra, akkor majd elhallgat.

Hétkor meg már réges-rég halott volt, tette hozzá most nyitott szájjal a lány, élesen szakadtak ki belőle a hangok, erős émelygéssel küszködött, aprókat lélegzett, nem akart öklendezni. A nő felemelte, majd lecsapta az asztalra a szikét. Hat órakor megcsókolt, a szája forró volt, a teste eleven, húzott vissza. Feltárta meztelenségét, büszkén himbálta. De már nem volt idő, el kellett rohannom. Haza akartam érni, mielőtt a fiúk felébrednek. A lány nyeldeste a könnyeit. Akkor sem értem, mondta. Magyarázd meg. Több óra kell, hogy egy test kihűljön, nem? A boncolásnál rájöttek volna, ha természetellenes dolog történt, válaszolt a restaurátor visszatalálva saját hangjához. Megállt a szíve. Túlhasználta.

A lány végighúzta a fogát előbb az alsó, majd a felső ajkán, hogy megteljen vérrel. Ezek? Ezek arra se figyeltek fel, hogy aludt nála valaki, pezsgősüvegre rá se basztak. Meg se nézték, mi volt az üvegben, mondta.

A restaurátor felállt, tett néhány lépést, a homályos sarokban megbúvó tükörben meglátta saját arcát, cserepes száját, duzzadt, vörhenyes szemhéját. A válla mögött feltűnt a lány kutató tekintete. A nyakán érezte gyorsuló lélegzését, látta tágra nyílt szemét. Mi jár a fejedben, fordította erőszakosan maga felé, marka ráfeszült a karjára, ujjai belemélyedtek a húsába. Közel hajolt. Párásan langyos lehelete egyáltalán nem volt visszataszító, hangjával ellentétben, inkább barátságos volt, mint ellenséges, mintha arra készülne, hogy szájon csókolja. Az ajkával, amellyel a férfit csókolta, gondolta a lány. Akárcsak egy pillanatra hárman fogódzkodnának egybe. Ahogy talán meg is tette volna a férfi, gyengéd mozdulattal lendítve őket egymáshoz, hogy a bőrük összeérjen, és közelről tanulmányozhassa lázas borzongásukat. Megszédült a közelségétől, mindkettőből szabadulni akart, a fájdalmas szorításból és az érthetetlen vonzásból. Nehezen szólalt meg. Felébredtél, észrevetted, hogy rosszul van, hogy haldoklik, megijedtél, nem mertél szólni senkinek, vágta a szemébe. Amikor még lehetett volna rajta segíteni. Még tartott pár pillanatig ez a majdnem ölelés, aztán a restaurátor kiengedte a szorításából a lányt, szétbomló munkaköpenye egy villanásnyi időre látni engedte zsemleszínű, fedetlen mellét. Eridj haza, nyugodj bele, vége. A lány megingott, ahogy váratlanul elvesztette a támasztékot. Mért hagyja, hogy labdázzanak vele? Mindig mindenki. Küldözgetik, mint valami futárt. Mondd meg apádnak, hogy szó sem lehet róla. Mondd meg anyádnak, hogy ezt nem tűröm. Cserbenhagytad, suttogta a lány.

A restaurátor elfordult. Tudod, miről ábrándozott mostanában? Akkora házban szeretett volna lakni, ahol az összes szerelme, felesége, gyereke elfér. Mindannyian egy nagy, barátságos kupacban, mondta mosolyogva. Mintha megértette volna, hogy mi is történt valójában a férfi és a lány között.

*

A férfi a zongoraszéken, ha kellett, előre tudott hajolni a kép felé, vagy könnyedén hátrafordulhatott, ahol ultraibolya lámpa, patikamérleg, permetezőkészülék, vattacsomók és ecsetek sorakoztak. Az állványon a fátylától félig-meddig megtisztított tájképen éledeztek az ecsetvonások, a pihenő tehenek, a sziklán ülő, botjára támaszkodó pásztor, a távolban magasodó vár és a vízesés. Kékesbe játszó mohazöld, sáfránypiros, földbarna. A pikkelyes templom kapujában, oldalán egy piros ruhás lánnyal, főkötős asszony lépett a sötétben várakozó pap felé. A restaurátor a kezében lévő szerszámot indulattal helyezte az asztalkára, az utolsó centiméternél lefékezte a gesztust. Az ébresztő ötre volt beállítva. Öt órára, mondta nyomatékkal. Szavait nagy önfegyelemmel folytatta. Fél hat lehetett, semmivel se kevesebb, amikor kiléptem a szobából. Inkább hat. Terpentin erős bűze uralta a helyiséget, felitatta felfakadó izzadságának szagát. Én akkor érkeztem oda, amikor rátaláltak, hét óra előtt. Már hideg volt. Azért nem értem az egészet, válaszolt a nő. A restaurátor mozdulatlanul figyelte néhány pillanatig. Amikor kiléptem a szobából, semmi baja se volt, ismételte. Hat órakor még élt. Hétkor meg már réges-rég halott volt, válaszolt a nő csípősen, és mélyet szippantott a bódító illatból. Tetszett neki a harsány szag, olajos párával bélelte ki a száját. A feketén csillogó fogaskerekekre, apja műhelyére emlékeztette, ahol annyi órát töltött gyerekkorában, amikor még együtt volt a család. A restaurátor felkapott egy ecsetet, ívet rajzolt vele a levegőbe. Ő még marasztalt. De már nem volt idő, el kellett rohannom, mondta. A nő gúnyosan mosolygott. Magyarázd meg nekem, én ehhez túl műveletlen va-

gyok. Hogy is van ez? Több óra kell ahhoz, hogy egy test kihűljön. Ha jól tudom. A férfi a nyakán érezte a nő gyorsuló lélegzését. Maga felé fordította, marka ráfeszült a karjára, ujjai belemélyedtek a húsába. Mi jár a fejedben? Közel hajolt. A nő elszédült a közelségétől. Vörös haját kendő fogta hátra, néhány elszabadult szál harsogott a homloka körül, szeme támadón kigyúlt. Megmondom. Szerintem egyértelmű. Felébredtél, észrevetted, hogy haldoklik, és nem mertél szólni. Leléptél, amikor még lehetett volna segíteni. Hagytad, hogy meghaljon, erre gondolok, ha éppen tudni akarod. Jobb esetben. Gondolhatnék cifrábbat is. Én is gondolhatnék, mondta a restaurátor. Folyton azt hajtogatta, hogy nem akar unatkozni. Bármibe belement, hogy izgalmasabb legyen az élete. Történjen valami, akármi, csak ne kelljen a langyos katyvaszban csücsülni. Te nem hallottad tőle? A nő kiszabadította magát a fájdalmas szorításból. Szédült, kóválygott a feje. És akkor? Hová akarsz kilyukadni? Mit tudom én, mit kavart, válaszolt a férfi. Ugyan már, ne gyere itt nekem dajkamesékkel, mondta a nő, kinyújtott karjára támaszkodva hajolt a padló felé, nem volt képes visszatartani öklendezését, a gyomrából fellökődő, maró nyálat kiengedte a foga közül. A férfi kíméletlenül figyelte. Terhes vagy. Nem. Az nem lehet. Spirál van bennem, mondta a nő bizonytalanul. A restaurátor most értette meg, hogy mi is történt valójában a férfi és a nő között.

*

A vörös hajú pap festékfoltos kerekesszékben ült, ebből könnyedén előre tudott hajolni, vagy odébb gurulni a polchoz, ahol a fontosabb szerszámok, apró kaparókések, csipeszek, ecsetek hevertek. A képen már éledeztek az eredeti színek. A vaslapra feketetett holttest viaszsárgája, a vérző sebek élénkpirosa. A képen a templom kapujában sötét bőrű kisfiú állt, és mindkét kezével integetett. Mellette a földön fehér ruhás asszony térdelt, arcát a tenyerébe temetve. A restaurátor a kezében lévő ecsetet visszafogott haraggal helyezte az asztalkára. Indulatosan hátrált ki a festett világból, felháborodva pörgette magát szembe a fiúval. Munkájához kitartó türelemre, belső igazodásra volt szüksége, most mégis elvesztette az önuralmát. Öt órakor? Jól hallottam? A fiú fojtottan válaszolt. Fél hat lehetett, semmivel se kevesebb, amikor elindultam. Inkább hat. Nehezen szakította ki magát a fürkésző tekintet fogságából. Lesütötte a szemét. Amikor rátaláltam, már hideg volt, mondta a pap. Éppen hetet ütött a toronyóra. Hihető szerinted, amit mondasz? A fiú makacskodott. Amikor kiléptem a szobából, még semmi baja se volt. Esküszöm. Több óra kell ahhoz, hogy egy test kihűljön, mondta a pap élesen. Lehet, hogy már nem élt, amikor elhagytad a szobát. Azt akarom, hogy az igazat mondd. Úgy, mintha gyónnál. Addig innen nem mehetsz el. A fiú még mindig nem értette, mit kellene bevallania, semmit sem értett. Ő az eleven testre emlékezett csupán, a nagyon is eleven testre.

*

Hét órakor megszólalt a harang, a festő feltekintett, a fehér ruhás fiú akkor lépett ki a templom homályából, elszaladt a pihenő birkák és a sziklán ülő, botjára támaszkodó pásztor mellett. A pap a festő háta mögött állt. Mi ez? Ez a vár meg ez az ostoba vízesés? Ezek az otromba tehenek? – kérdezte ingerülten. A festő a nyakán érezte a pap gyorsuló lélegzését, a kezében lévő ecsetet visszafogott indulattal helyezte az asztalkára. Ez egy festmény, atyám. Erre igazán semmi szükség, mondta a pap, és kapargatta a friss festéket. Ez itt, meg ez. Azt fesse, amit kértem, ne többet, ne kevesebbet. Legyen benne áhítat. Isten házát festi, ne feledje. Kérem, igyekezzen. Főkötős asszony

lépett elő a templom homályából. Sápadtan, ijedten integetett. A pap botladozva futott a templom felé. A festő egy üvegcséből szúrós, bódító szagú olajat öntött a képre, és egy ronggyal eltávolította a vízesést, aztán a várat és utoljára a pásztort is letörölte. Rövid tétovázás után, mosolynak beillő fintorral, a reverendás alakot is eltávolította a képről.

*

A férfi könnyen hátrafordulhatott, ha a polcról akart valamit kézbe venni, ahol késes, szikék, csipeszek, fúrók hevertek. A kezében lévő szikét visszafogott indulattal helyezte az asztalkára. A mozdulat úgy indult, ahogy bárkinél, aki hirtelen haragjában meg akar szabadulni a nála lévő tárgytól, de az utolsó pár centiméternél lefékezte a gesztust. Munkája során kordában kellett tartania mozdulatait, sokszor az utolsó pillanatban váltott irányt. Erős illat uralta a helyiséget, felitatta a kölni és az izgalomtól felfakadó izzadság elegyét. A nő rápillantott, aztán vissza, a márványasztalon heverő, mozdulatlan testre. Nem tudom elhinni, suttogta, ez képtelenség. Reggel hatkor még élt. Mi történhetett? Mi végzett vele ilyen hirtelen? A boncolás kideríti, válaszolt a férfi, és nem vette le a tekintetét a nőről.

Ijjas Tamás

PAPÍRON MÁR HOLNAP

Kosztolányi ebben a pillanatban teszi
le a tollat, a Kis Vérkörben negyven
kicsi halott szellős libasorban halad a
tüdőtől a szívig, a szívtől a tüdőig. Nem
vagyok dohányos, de a fekete
engem is izgat, ahogy a fagypont
alatt gyalogolunk a Nagy Körúton,
és lépteink üvegesednek. A lány neve,
akit hazakísérek, Kőszikla, a lány,
aki megállít minket, gyönyörű. Nem
olyan, mint akit megkívánok, egy angyalt
nem szoktak retusálni, nem lehet talán
szeretni sem, csak fürödni a fényben,
a fogszabályozójában, a glóriájában.
Van olyan értelem, amiben ez a
gyönyörűség, megállítja az időt, a szívet.

Nem akar mást tőlünk: csak fájdalom-
csillapítót. A lány, akit hazakísérek,
keres a táskájában neki valami rózsaszínűt,
de nem talál. Mert a fájdalomnak
maradni kell a fogakban, a gyökerekben,

a meztelen ágak között, a semmiben.
Nem tudom, mi tart vissza, hogy fogaim
közé vegyem a Szépet, mint egy kölyökkutyát,
mint egy aranytallért, és hazáig cipeljem
ezt a nyüszítő égitestet. Aprót nyomok
a kezébe, és szépen mosolygok, és
szánom, hogy nincs hová mennie. Mondom,
nem tudom, mi tart vissza. Otthon nincs
húsklopfolóm, gyémántköves órám,
televízióm, nincs mit ellopnia. Az otthon
csak egy fogalom, ahol a kelleténél többet alszom,
és amit néha kiszellőztetek.

A 906-oson, tovább hazafelé, elmagyarázom, hogy
a kerubok hátán van Isten trónusa, a szeráfok
csapják le-föl a gázt a szeretet fazeka alatt, hozzájuk
képest az ember lassú, mint a gleccser, az érosz
meg, akár a neved jelentése, Petra, téridom
a hóhatár felett, filiáról, agapéról már ne is
beszéljünk, a fentiekhez képest a mi szívünk hideg.
Leszállunk az Oktogonon, körülöttünk fekete
ölelés, elkísérlek a Liszt Ferencre, megyünk
a még feketébb ásításba. Búcsúzóul kapok még
két puszit, egy vállsimogatást, aztán csak az egyedüllét,
a hazaút maradéka, szinte sajog, annyira megszokott,
annyira fájdalommentes.

A Váci úton sűrű pisaszag van, még háromnegyed
óra, és a táskasötétből előbukkan valami rózsaszín.
A kapu előtt pár méterrel az aszfalton egy toll
világít, nem hajolok érte, maradjon megkezdett
határ. Mesterséges fényben úgyis más, mint nappal.
A naptárban már harmadika van, én még az előző
lapon maradtam, mintha bekenték volna sűrű mézzel
a másodikát. A süllyedés leírhatatlan, nem is süllyedés
ez, csak mint a légbuborék a vízszintezőben, ahogy
keresi a valódi helyét.

Négyszázhárom évvel korábban, anyám szárazborsót,
lencsét, juliskababot szór a sarokba, térdeljek
rá fedetlen térddel, mert már megint elcsatangoltam,
létrát tettem a külső birtokon a ringlófa
alá, legszebb nővéremmel szedettem a fosó szilvát,
próbáltam fejemben tartani a szeméremajkait,
az alsószoknyáit, térdeltem, és nem hittem
sem angyalokban, sem családfában, csak a kelyhet
akartam, amiben vérem, mindenki vére.

Mert ahol én lakom, az ott áll, ahol meg sem
születtem, fekete szív alatt gyűlnek a zarándokok,
számolják a perceket a világ végéig, torkukban
tartják a sírást, mondhatni, fojtják, kezükben lapát,
végleg betemetik a kutat, ahova legszebb nővéremet
dobták és a járványt. Aztán kilencszázhatvan-valahányban
egy kislány a zongorára szórja a lisztet, keleszti
a tésztát, és már sohasem tudok különbséget tenni
a dallam és a vírus között. Ahogy ropognak a lépcsők,
ahogy vért köp a Ferdinánd-ház, amilyen
a hajnal egy udvari lakásból, az ötödik emeleten.

A lepedő friss, amit az ágyra terítek. Igaz, szorult
időkben abrosznak használták, a vörösborfoltot
senki sem mosta ki belőle azóta sem. Beszögelt kapuk
mögött a pap, aki lettem, felmutatja a kelyhet, és látja
a padok között az utolsó patkányt, szőrébe
kapaszkodik legszebb nővérem, szőrébe csimpaszkodik
az ájulás. Próbálok nem mellé ütni, majd nézem a
csupasz patkányfarkat, ahogy szétrezgeti a halál
felhangjait. Kosztolányi már horkol, a Kőszikla
is alszik, nálam megjelenik Szent Mihály, a
sarokba dobja a lándzsát, a pajzsot, nézi a pizsamámon
a hangjegyeket. Én vagyok az egyetlen angyal,
aki nem tud énekelni: ez az első mondata.

Majd lehord. A nővérem volt az a test, akit
nem hoztam haza, nem vitt rá a lélek, nem
ismertem fel. Széthúzza a függönyt, halljam,
hogy nyüszít az égen a keleti Nap. Mi történt
velem az elmúlt négyszáz évben, hogy a gonosz
lelket viszont hazacipeltem. Nem patkány,
nem is kígyó, csak egyetlen, körömfeketényi
pókszabású. Holnapra hatalmasra hízik
a véremen, ha ő azonnal nem pusztítja el.

Amíg elalszom, imádkozzak a jó halálért.
Legyen az egész csak annyi, mint hűtőben
a tubus, a tubusban a sűrű, a sűrűben a tej,
a tejben a nővérem, a nővéremben a fájdalom,
a fájdalomban a harapásnyomok, a
harapásnyomokban az alma, az alma
guruljon minél messzebb.

Petrik Iván

NYERSFORDÍTÁS

c-moll-variációk

arra a következtetésre jutottam
hogy a félelem (a rettegés) mindig az
első (a korábbi) megelőzi mindazt
amiről viszont nem sokat tudok (nem értem)
de nem ettől (tőle) félek hanem attól
ami előtte (korábban) van mint
egy város (Balassagyarmat) kínosan hosszú
házsorának hátsó traktusából
a bukóablakon keresztül
a háztetők felett nézni (észrevenni)
a szőlőhegy felől közeledő két lovast (katonát)
teljesen behavazott köpenyükbe burkolózva
szemükbe húzott csuklyájuk alatt
alig látszik hogy alszanak (élnek)
bármit is tesznek majd a csendes rettegés (közöny)
mindig az első megelőzi mindazt
amiről sejtéseim is alig vannak
(nincsenek) mint egy város (fakéreg)
térképén megjelölni azt a pontot
ahol feltűnnek (eltűnnek) a lovasok (hangyák)
megfagyott köpenyük behavazott
csuklyájuk alatt nem látszanak
az üres fegyvereik (csápjaik) és majd bármit
is tesznek nem lesz rendkívüli beérnek
a házak (ágak) közé átvágnak két
utcán (fűszálon) egy salakos
futballpályán (lehullt falevélen)
elhaladnak a templom (tócsa) mellett
közelednek (távolodnak) megérkeznek

s ekkor egyedül én hiszem majd azt
hogy csend van pedig a zajokat
valaki hosszan végeérhetetlenül beszél
asztalokat tologatnak elindul egy autó
még sokáig tisztán hallani a kép amit látok
az fordul el egy kicsit (véglegesen)

NEM A DAMJANICH UTCÁBAN

minden szállodában hagytam egy koffert
egy ilyen kopottabb hát igen
rossz koffert
mert a zsebemben elfért a poggyász amivel
elmehettem innét de legalábbis
végig a szomszéd utcán a kirakatok
előtt sárga könnyeikbe mártva és jó szándékból
ilyenkor annyi van bennem mint bennük más
mondjuk egy halálos látomás vagy mégis inkább
csak egy cipőtalp és igen ez is elfér egy cipődobozban
és mint kint a fényességben ugyanilyen itt
a sötétben körülöttem ugyanis
mint hangya a buszban egy félreeső trolibuszban
nem utazik csak menekülve él és az ablaknál
a földre pottyan leszakadt az újabb mégis
máshogyan másmilyen itteni éjfél
és így kivehető újra ez a forma
ami perfectio corporis volna legalábbis
nekem ezt suttogja itt egy kedves
nagyon is kedves és szemrevaló nimfa ez kárpótol
mindenért ez a kortyonként iható mérgező lé ez
a kút az út s a tornya e szép templomnak
itt a hátam mögött ami nagyra nőtt
mint egy gyertya csonkja és a szememből
is úgy száll ki a lélek lassan
ahogy a kanócból vékony füstcsík
és csak remélem de nem tudom
hogy itt vagyok
újra
és ez mégsem
a Damjanich utca

Hetényi Zsuzsa

A FORDÍTÁSOK BŰNE ÉS VÉTKE

A „Bűn és bűnhődés" céméről

Hamarosan új fordításban jelenik meg a Bűn és bűnhődés. Dosztojevszkij regényének jelentőségét aligha lehet túlbecsülni: a filozófiai egzisztencializmus, de a valóság, álom és az értelem határait feszegető mindenkori eszmélkedő kamaszok is sokat köszönhetnek neki. Felvetődhet a kérdés, minek egy ilyen kis országnak, mint Magyarország, ennyi fordítás – hiszen ez sorrendben az ötödik magyarítás lesz, és ezzel lekörözi az Anyegin-t, amelynek négy magyar fordítása alighanem önmagában is rekord, a magyar olvasó népességre vetített verses regények fordításainak számát tekintve.

Lássuk a regény magyar sorsát. 1888-ban jelent meg először, ámde nem Bűn és bűnhődés, hanem Raszkolnyikov címen, Szabó Endre fordításában, akinek mintájában, a lipcsei 1882-es kiadásban Wilhelm Henckel megérezte, milyen csapda rejlik a címadásban.

A regény kifakult, kék vászonkötéses, kiszáradt, sárga papírja miatt szétesni készülő, nagyon kopott és viseltes családi példánya itt áll a polcomon, Az Est Lapkiadó Rt. és a Pesti Napló Rt. kiadásában, dátum nincs rajta, de az év 1934 lehet. Az elején olvasom: *„Dosztojevszkij Presztuplenyije i nakazanyije regényét a Filléres klasszikus regények számára fordította Görög Imre"*, tehát a megszokott magyar címet Görög Imre adta. A regény könnyen megtalálható a Magyar Elektronikus Könyvtárban is, ezt a szöveget G. Beke Margit igazította pontosabbra Görög Imre első változatából, elég jelentősen, de nem drámaian. Majd 2004-ben új kiadás látott napvilágot: a reklám szerint *„Vári Erzsébet újrafordítása elhagyja a korábbi fordítások stilizáltságát... hitelesebben adja vissza a szerző modernebb, városias nyelvhasználatát, leporolva a klasszikus regényről az... elavult irodalmi ízlést, így elevenebbé és »ütősebbé« formálva a világirodalom egyik legnagyobb művét"*. Ehhez annyi tehető hozzá, hogy Dosztojevszkijről sok érdekeset lehet elmondani, csak azt nem, hogy nagy stiliszta vagy nyelvművész lett volna, éppen ezért kiválóan alkalmas például középiskolai orosz nyelvoktatásra (amit fel is rótt „bűnömül" az iskolavezetés eltávolításomkor, 1982-ben).

Az Ulpius-ház kiadó megrendelésére Soproni András most elkészítette az ötödik fordítást is. A fordítót egy rendezvényen megkérdeztem, mi lett a cím, mire felettébb meghökkent: föl sem merült benne, hogy más címet is adhatna a regénynek. Holott az eredeti címnek a magyarban csak az „és" kötőszó felel meg.

Aki egy kicsit is ismeri az orosz mentalitást, kultúrájának összefonódását a pravoszláv vallással, nem fog csodálkozni azon, hogy a bűn, a vétek, a bűnös, a hibás és a bűntett, valamint a bűnhődés, a büntetés, a bűntől megváltás szavaknak más és más a tartalma, mert óriási a hagyományos kontextusok révén gazdagodott szemantikai aurája – amint egyébként a magyarban is. Az orosz cím első szava a *presztuplenyije*, ami közönségesen bűntényt, bűntettet, szó szerint pedig áthágást jelent (eredetileg nyilván a törvényét). Raszkolnyikov elmélete is határ átlépését célozza meg, a kisember és a felsőbbrendű ember, az erkölcs és az eszme közötti határ áthágását. Mindenesetre van egy olyan tartalma, ami aktivitást fejez ki, ami a magyarban és oroszban egyaránt meglévő bűn=*greh* szóban nincs benne, míg ebben, a „bűn"-ben viszont jelentős és jelen-

téses a morális és vallási tartalom. A cím másik szava a *nakazanyije*, ami büntetést jelent, kívülről jövő valamit, nem pedig bűnhődést, ami belsőleg megtett út. A megfelelő cím tehát „Bűntény és büntetés" vagy „Bűntett és büntetés" lenne. Miért lényeges ez?

Köztudott, hogy a regény epilógusa a bűntényét végül bevalló főhős szibériai száműzetésében játszódik, ahol is bekövetkezik vallási megvilágosodása. Még a kezdő olvasó is tudja, hogy nincs értelme olyasmit föl sem vetni, amire mégis gyakran gondolok: mennyire jó lett volna, ha az író nem rágja a szájunkba ezt a véget... Raszkolnyikov belső útjának ábrázolása addig a felismerésig kellene tartson, hogy elmélete kudarcot vallott. De ha nem addig tart, akkor így kell elfogadnunk, ez is jelenségértékű, sőt, talán jellegzetesen orosz megoldás, a Dosztojevszkij-képhez pedig feltétlenül hozzátartozik. Azt viszont nem vethetjük az író szemére, hogy címadásában gyereknek tekintené az olvasót. A száraz, tényszerű cím – „Bűntett és büntetés" – nem előlegezi meg ezt a befejezést, amit viszont a vallásos regiszterbe helyezett szavakkal a magyar változat előre leleplez. Dosztojevszkij szándéka az, hogy magunk ismerjük föl fokozatosan, hogy nem a gyilkosságról mint bűntettről, és nem a büntetésről, azaz Szibériáról van szó, hanem az erkölcsi törvény áthágásáról, ami bűn, és a belső bűnhődés elkerülhetetlen folyamatáról.

A fordítónak javasoltam az ellenpróbát is, amit elvégeztem volna, ha én kapom a felkérést. Most mégis kikerestem a szövegben a *greh*=bűn és a bűnös/hibás=*vina* szavakat, és *vinovat, vinovnik* származékait, valamint a címben szereplő *presztuplenyije*t, miben jelentenek mást a kontextus által meghatározva. Ebből kiderül, hogy a *greh* szó a bűnös jelentésben szerepel, néha furcsán is, például amikor a kocsis, aki elüti Marmeladovot, így sopánkodik: *„micsoda bűn!"* Görög Imrénél a beszélt nyelvi helyzetet tekintve helyesen: *„micsoda szerencsétlenség"*, ám ezzel kiveszi a többi *greh* szó társaságából ezt a szót, és a magyar olvasó szemében már nem derülhet fény arra, hogy a baleset is lehet bűn. Máshol viszont véteknek fordítja, amikor a pap inti Katyerina Ivanovnát, ne mondja, hogy isten a szegényekhez nem irgalmas, mert az vétek, az asszony pedig, halott férjére mutatva, visszavág: *„És ez nem vétek?"* Itt egy oldalon ötször szerepel a *greh*=bűn szó, és a magyarban háromféle fordítást kap: szerencsétlenség, vétek, bűn. Ugyanakkor a címben bűnnek fordított *presztuplenyije* orosz szó emez öt között nem is fordul elő, tehát teljes a kavarodás. Szonya is bűnnek mondja, hogy prostituált, magát pedig bűnösnek *(greh, gresnyica)*, ami semmiképpen nem eshet egybe a címben szereplő bűnténnyel *(presztuplenyije)*, márpedig a magyarból ez világlik ki.

Döntő nyelvi bizonyíték hangzik el a vallatás közben alkalmazott cselnél. Raszkolnyikov kihallgatása közben, egy megrendezett jelenetben beront az egyik gyanúsított, Nyikolaj, és váratlanul magára vállalja Raszkolnyikov tettét, az öregasszony meggyilkolását (4. rész, VI. fejezet). Ezt kiabálja: *„Én vagyok a bűnös! Én öltem meg!"* Oroszul: *„Vinovat! Moj greh!"*, itt szerepel a *vinovat* és a *greh*, a vétkes/hibás és bűn szó is, de nem szerepel a címből a száraz bűntény. (G. Beke Margitnál: *„Én vagyok a bűnös! Én tettem!"*) Talán a legmegfelelőbb változat az lenne: *„Vétettem! Az én bűnöm!"*

A szavak közötti végső szembesítés azonban akkor következik be, amikor Raszkolnyikov mind a két szót használja egyazon mondatban. Mielőtt föladná magát, nővérének megvallja, mit tett, aki vigasztalja, hogy a szenvedés vállalásával félig jóváteszi bűntettét (a címben szereplő *presztuplenyije* szó áll itt). Mire a fiú kifakad, a regénynek egyébként egyik legfontosabb, sokat idézett mondatában: *„Bűntett? Miféle bűntett* [presztuplenyije]*? Hogy megöltem egy undok, kártékony tetűt... akinek a megöléséért negyven bűn* [greh] *nyer bocsánatot... ez bűntett* [presztuplenyije]*?"* (Saját ford. – *H. Zs.*)

Szóval bűntettel akár bűnöket lehet megváltani. A *greh*=bűn szó többet elő sem fordul a regényben. Görög Imrénél pedig filozófiai paradoxon helyett valamiféle tautológiába bonyolódunk: *„Bűnt? Miféle bűnöm van nekem? Az, hogy eltapostam egy undok, kártékony tetűt... akinek elpusztítása száz bűnt jóvá tesz... ez bűn?”* (455.)

Dosztojevszkijnél a *bűnös, hibás, vétkes* szavak kerülnek az egyik szemantikai csoportba, és a *bűntett* és *bűntény* a másikba. Görög Imre fordítása azonban végig következetlen (vagy következetesen vétkes).

Ahol első alkalommal szerepel, ám rögtön nyolcszor is a címből a *presztuplenyije* szó, Görög először bűnténynek fordítja: *„miért derül ki aránylag könnyen minden bűntény?”* (Itt nem is lehetne helyettesíteni a bűn szóval, amely a magyar szövegben e bekezdés előtt már számtalanszor előfordult, a *greh* fordításaként – igen félrevezető kontextusteremtés.)

Majd *„a bűnösben rejlő lelki okok”* következnek. Az elcsúszás talán a már megalkotott címben szereplő bűn szó hatására következik be.

Utána: *„minden bűnözőnél a bűntett pillanatában meghibban az akarat...”*

(G. Beke Margit felettébb furcsán jár el, valamiért megcseréli a fenti kettőt: *„a legfőbb ok* [...] *inkább magában a bűnözőben* [rejlik]. *A bűnös ugyanis* [...] *akarat- és ítélőerő-fogyatkozásban szenved”* – az „egy orosz szóra két magyar szó” képlet így megmarad, s ráadásul egyik magyar mondat sem adekvát. G. Beke ugyan belenyúl, de nem javít a helyzeten, amely a nehézkes stílussal „csak fokozódik”.)

Görögnél aztán következik *„a bűncselekmény elkövetése”*.

Végül ismét váltás: *„a betegség szüli-e a bűnt?”*

Mint láttuk, a *presztuplenyije* szóhoz tartozó, cselekvő embert jelölő főnevet akár ugyanabban a sorban hol bűnösnek, hol bűnözőnek fordítja, holott Raszkolnyikov csakis a bűntett elkövetőjéről, azaz a bűnözőről filozofál, nagyon is hideg fejjel, az író pedig azonos szótőt használ: *presztuplenyije, presztupnyik*.

Akkor itt van előttünk az egyik csoportban bűntett, bűntény, bűncselekmény, bűnöző, a másikban bűnös és bűn, bár oroszul mindez egy és ugyanaz a szó a regény szövegében. Görög megszegi azt az általános szabályt, hogy azonos szót azonos szóval fordítunk, tehát a *greh* legyen mindig bűn, és csak a *greh* legyen bűn, hiszen csak így alakulhat ki az olvasóban, mit is értett ezen a szón az író.

Volt valaha egy olyan iskolai szabály, hogy a szóismétlés csúnya, sőt helytelen. Lehet, hogy Görög Imrének is az orrára koppintottak az iskolában ilyesmiért. Talán még százszor le is kellett írnia, hogy „a szóismétlés rontja a stílust”. Emlékszem, egyik első fordításomat vágták vissza finnyásan ezzel a bírálattal, ahol a „férfi/férj” és „nő/aszszony/feleség” szavak ismétlődtek sokszor egy házaspár beszélgetésében („mondta/kérdezte/nevetett/ordította/csodálkozott/ismételte a férfi/nő”), amelyben oroszul csak a személyes névmások álltak: *on/ona*. Nem jobb a helyzet az angol *he/she* esetében sem... Ám itt valódi szavakról van szó, amelyek ha az eredetiben ismétlődnek, akkor a fordításban is ismétlődniük kell. Egyszerűnek tűnik, de senki nem meri követni ösztönösen a műfordítótanoncok közül az egyetemen, külön kell nekik megtanítani. A szóismétlések mai megítélésére kíváncsian körülnéztem, és egy 2009-es „kompetenciaalapú szövegértési felmérés” javítókulcsában fedeztem föl döbbenten a következő sorsszerű sorokat: *„Jó megoldás: a kifejezés lényegét visszaadó magyarázat szóismétlés nélkül (például nem fogadható el: nagy bűn), például: nagy vétek, megbocsáthatatlan gaztett, hatalmas vétség stb.”* (http://www.budapestedu.hu/data/cms26836/szovegertes_9_JK_AB.pdf)

Eredjünk a címfordítás nyomába Európában. Angolul Crime and Punishment, franciául Crime et châtiment, korrekten. Németül Schuld und Sühne. Meg is van a bűnös: innen jöhet a túlmagyarázás bűne, illetve a magyar fordítás vétke, amely a korábbi korokhoz hasonlóan, német közvetítéssel, német szövegből dolgozott, hiszen akkoriban kevés oroszul tudó irodalmár akadt. Nem véletlen, amit csak most látok az interneten: 1994-ben született egy új német fordítás: Verbrechen und Strafe, amely viszont végre az eredeti orosz cím tartalmát és száraz tényszerűségét követi.

Hogyan fordítsuk akkor a címet? Ha nem Bűn és bűnhődés lesz, vajon nem tudná az olvasó, miről is van szó? A hagyomány kötelez? Bizonyára ez is igaz. És mégis: Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij: Bűntett és büntetés. Még az összehangzás is megmarad. Én megkockáztattam volna.

Fischer Mária

JANUÁRBAN

Válság, gázvita, országnyi tükörsima jég –
Jól kezdődik az év, jól befagyott, lefagyott
minden. Holnapi látók látják a jövőt;
titkok után kutató vének zöld koszorút
fonnak a házak elé. Várjuk a röpke reményt
tél idején, harapós, hosszú tél idején.
Nem járok sehová, féltem a csontjaimat.
Gyógytea gőzölög, ásítozom; elnehezül
szárnya a szónak, a borzas, nyúlós türelem
meglopná agyamat. Lassacskán bekerít,
támad az esti sötétség, kígyó tekereg
füstként, mintha belém marna; halálos a seb,
gondolom álmosan, és nincs újabb kegyelem,

HAMVAZÓSZERDA

Jégbordás utakon sír és botladozik,
szárnyát húzza egy angyal. Megcsapta a szél;
ostorral hadonászott, láttatta fogát.
Zárva maradtak az ajtók, és összehajolt
sok-sok lélek az éjjel. Most is csikorog
bennem a félelem. Elhúzom a függönyöket,

nézem a hegy magasán guggon ülő, dagadó
felhőt. Minden olyan messze van. Égre kiált
már születőben a szó, meg sem hallja a föld
embere. – Már csak a macskákban van türelem.
Nem veszik észre a feldúlt jelen elfeketült,
pulzáló sebeit, nem riadoznak a múlt
hangjaitól, a jövő fátyolos árnyaitól.
Jó, hogy vannak. Alusznak. Nyújtózik a csönd.

Borbély Szilárd

A DUNÁBA

1

Az anyaságra mindig én készültem. Azt mondtam én,
hogy lesz majd sok gyermekem. Első férjemmel HÉV-en
ismerkedtem. Épp csak tizenöt lettem. A közelembe ült,
ha utazni együtt sikerült. Két éven keresztül csupán csak
tekingettünk. Olyan fiatalok voltunk, mikor házasodtunk
össze. Hamarosan várandós lettem. Hatodik hónapban
voltam. Hiába vártam egy este. Kilencig lehetett benzin-
kúton gázolajat venni. Egyedül indultam el. És elkezdett
az eső cseperészni. A kannát félig töltve. Mire hazaértem,
a cipelés nem jót tett, azt éreztem. Éjszaka a fájások kezdődtek.
A kisbabánk másfél kilóval szület... Egy hétig élt. Le-
jártam hozzá folyton intenzívre, mígnem agyvérzés elvitte.
Hosszú és mély volt gyászom, sorsomba merültem, és
mentem végig mindenen stációján. Aztán elhagyott férjem,
ettől egy másik gyászba estem. Azt mondta, ő még fiatal,
alighogy csak élte. Nem vádaskodtunk. A tárgyaláson mégis
megjegyezte, nem vigyáztam magamra. Vagyis a gyerekre.
Ez lelkem mélyen megsebezte. Három évig tartott gyógyulás.
Míg lassan újra kinyíltam. Ekkor ismertem meg második
férjem. Egy évvel házasságkötés után megszületett Marci.
Nagyon hamar én rádöbbentem, hogy nincs valami rendbe.
Az orvosok biztattak, hogy lesz majd semmi baj. Aztán
megtudtuk, úgy rá majd két évre: halmozottan hátrányos
szegényke. Sose lesz szobatiszta, nem fog se járni, beszélni
se. Elszomorodom néha emiatt. A helyzetet férjem
nehezen fogadta. Válásunk ennek lett következménye.

2

Amint magamhoz én tértem, elfoglalt Marci fejlesztése. Nem adtam fel, hogy az adott lehetőségek között a maximumot elérje. És ma már tud járni, és egyedül végzi dolgát. Igaz, nem tanult meg beszélni, és nem képes az önálló életre. Amikor mindezt megtudtuk, várandós voltam éppen. Az utolsó hónapoknak volt reménye, hogy lesz testvére, aki nem hagyja magára, ha mellette majd nem leszünk... Nem így történt. A következő években négy gyermekünk született, de az első hétbe a születést négy halál követte. Pontosabban egyikük holtan feküdt már a méhbe, amikor szörnyű fájdalmak közepette harmadnapra orvos megszülette. Terhességeimet gond nélkül kihordtam, mint a termékeny, másra gondoló anyák, és a babák egészségeseknek tűntek. Virgonckodtak, rugdostak a hasba. Mindig úgy tűnt, nincs is gond semmi. Majd meghaltak szépen sorba. Mind kisfiú volt. Így merült fel gyanú, hogy olyan betegség lehet, amelyet a fiúk örökölnek. De fény derült az okra, hogy a nyitott méhszáj miatt halálukat egy vírusfertőzés okozta. A negyediknél az orvos még akkor is biztatott, amikor férjem már a hírt megmondta. Zokogtam. De az első kisbabám miatt érzett gyász nem tért vissza. Férjem magába zárkózott. Én a barátokkal beszéltem. Nem akartam többé átélni azt az elsőt. Csak azt ne. Sok év után elvégeztem egy rítust halott gyermekeim emlékére. Egy hídról öt szál rózsát dobtam a Dunába. Egyet mindegyik emlékére. Tudod, kórházban maradtak. Nincs sírjuk. Méltó búcsúztatásuk sem volt. Nincs helye az emlékezésnek. Enyém a múlt és övék a jelen. Férjem személyes kudarcnak tekintette, hogy sérült lett gyereke. Nem tudta elfogadni. Marcit mégis megszerette. A sok kudarc után feladtuk. Örökbefogadási kérelmet nyújtottunk be. Két és fél éves gyereket ajánlottak, aki mindössze nyolc kiló volt. Nem beszélt, nem járt. Az ismerkedés időszakában csak én látogattam. A férjem egyszer nézte. És ahogy megkaptuk, elhagyott azonnal.

3

Hárman maradtunk. Gáborka olyan kiéhezett volt szeretetre, hogy fél évig nem lehetett letenni se. Úgy végeztem mindent, hordozókendővel magamra kötve. Csak így volt biztonságba. Közben Marcit is elláttam, akit megviselt a testvér betolakodása. Mártonnal közben elváltunk. Tízévesen adtam Marcit fejlesztőbe. A hétvégéket itthon töltötte. Gáborka magát lassan összeszedte. Behozta szellemi lemaradását. Okos srác, nagyon szoros kapcsolat volt köztünk. Apja unszolására mégis elköltözött. Egyszer talán majd vissza. Marci révén megismertem a sérültek szülői aggodalmát, hogy mi lesz, ha majd nem leszünk? Ezt az intézményt létrehozni volt évtizedes munka. Különböző

műhelyekben, kerámia, szövő, gyertyaöntő, intenzív a munka. Tizenhat órákat dolgozom évek óta. Én úgy vagyok, hogy súlyos betegségekkel küzdök. Aggódhatnék az életért. De Marci nélkül nem lenne kitartásom erre. Nem beszél ő, de mégis. Tudunk egymásról, mint öröm és bánat. Mindez kettőnk alkotása. És az öt rózsaszálé, amely úszik a Dunába.

Aczél Géza

VÉRCUKOR

ülök roskadozva a kávéház fényesre sikált ablakában a tetemes arab szám előtt mert egy kis alattomos műanyag kütyü miatt kegyetlenül elromlott ez a tavaszi délelőtt pedig a dolgokat a szerkesztőségben már majdnem jól helyreraktam a szerény irodalmi felhozatal sokáig ott himbált alattam mígnem egy szikrától ritmusba téve a sápadt dosszié mallarméi értelemben kezdett kacsingatni az egészre a havonta megszenvedett műegészre melyben már nincsenek szerzői hiúságok kihűl a szerkesztők érdeknyomása a pontosan betöltött konstrukció tartja magát mely valami láthatatlan szerkesztettség mása benne meg-megvillan a tördelő tudása a guanóval vastagon rakott ablakok patinája akár a leendő fehér oldalak nyomdaszagú bája elkopott már a képben a szinglik borotvált pinája a latrok gőzös önimádatára véletlenül sem adakozunk nem olyan a habitusunk inkább felkészülve némi átmenettel az elektronika buzgó rohamára míg virtuális szondiként hősiesen nem halunk e vízióban elébb elsorvad ványadt alkarunk agyunk ütemezése tompán leáll s míg a mű nélküli világban mely lehetne akár egy fordított szellemi karnevál hol az elszabadult new elmélet nyomja a prézlit a befogadók pedig a törteket becézik hogy ettől már menekülnél a túlsó partra csak hogy ott a zsíros alja olcsó liturgiával ontja az imát más se kéne mint a szent jobbal örökösen szaladgálni a réten át és köpködni az olcsó rímeket ha egy-egy szentség bohóc helytartója alant megremeg módolt jelentőséggel kinyújtva szikrázó kardját mely dübörgő csordákat hajt át a nembeliségében már pislákoló szellemen egykor franciába mártott hevületünk – el veled inkább a kávéházi ablakba vissza hol a kétes értékű verset dünnyögő már harmadik erős sörét issza mikor csak úgy szívességből roppant táskájával az ismerős doki berobog gyanítom ez a tekintélyes málha is tartogat néhány holt blogot üzenetet az elnyelt halálnak melynek egyre halkuló ritmusában fáziskésések miatt egy ideig a már nem lévők is titokban visszajárnak miként lassan szűkülő szemeinkbe a kihunyt csillagok tehát a boldogságra végképpen semmi ok midőn a kínjaink meghosszabbítására kitanult jófiú használt üvegbetétjeim között bár a fesztelen koktélozó környezet ugyancsak megütközött kiterítette alattomos műszereit láttam itt a siránkozás már nem segít hiába nyöszörögtem hogy félszázada szúrni magam nem hagyám legyen bármily nehéz helyzetben kis hazám elég volt nekem pajtás koromban a keleti végek zavaros vérrel szennyezése májcirózis vagy valami efféle melybe majdnem beledöglöttem anyám szép riadt tekintetében sokáig kék döglegyek köröztek fölöttem és igen vékony átlátszó volt a két fülem akkor egy életre

megtanultam nincs csodálatosabb mint az egészségügy nélkülem ám a dokit most nem tudtam kicselezni mire a nedűért nyúltam már sikerült az ujjbegyemet sprére venni s midőn rászoptam jobbal a drága lére bal kezemen már csurrant is a sorvadó test sápadt vére valami hibbant műanyag tesztelésre s míg ujjamat a vatta szorította egy kijelzőn ijesztően nőtt a vércukor bokra a végére már kezdtem magam egy bezárt cukorgyár részvényesének mondani s mikor komoran nézett rám doki kétségbeesve nyomtam neki az aznapi kaját lágy kemencés kenyeret friss töpörtyűt félbarna sört az angyalát nehogy itt engem apácás diétára fogjon – éhgyomorra mondja majd éhgyomorra – mondom hogy nyerjek azért egy kis időt nehogy depresszióba hulljon a délelőtt s miközben lelkiismeretes dokim különös szerszámait gondosan elcsomagolja háta mögött már kacsintósra veszem a figurát hisz a törzsvendég is megér egy kutyát nehogy az embert törzshelyén kutyába se nézzék elég ha a szokásos kóma után jön az egészség beprogramozott illúziója addig maradok kis vágyaimra hajolva elszánt fatalista s majd ha készen a végső lista gyávaságomért s apró kis bűneimért pincér fizetek

BEVEZETÉS EGY PORTRÉHOZ

Tzvetan Todorov A ROSSZ EMLÉKEZETE, A JÓ KÍSÉRTÉSE című könyvében, melyben a XX. század diktatúráit helyezi mérlegre, Margarete Buber-Neumannt (1901–1989) a szovjet és náci *„totalitárius rendszerek embertelenségének példaértékű, ha nem épp kivételesen egyedüli tanúját”*-nak nevezi. Buber-Neumann nem kevesebb, mint hét évet töltött náci és szovjet börtönökben és koncentrációs táborokban.

1926-ban lépett be a német kommunista pártba, egy évvel azután, hogy elvált első férjétől, Rafael Bubertől, a vallásfilozófus Martin Buber fiától. 1928-tól a Komintern sajtószolgálatánál dolgozott Berlinben, itt ismerkedett meg Heinz Neumann-nal, a KPD egyik vezéralakjával, Sztálin német kedvencével. Párját elkíséri 1932-es szovjetunióbeli látogatására, 1933-as spanyolországi Komintern-bevetésére, majd svájci félillegalitásába. 1935-től Moszkvában élnek a Hotel Lux kommunista emigránsai között. Neumann, aki egykor már bírálni merészelte a nácikkal kapcsolatos engedékeny szovjet politikát, most újabb bűnt követ el: nem hajlandó önkritikát gyakorolni és a Népfront új irányvonalát dicsőíteni. Magyar íróbarátjukon, Lengyel Józsefen kívül szép lassan szinte mindenki elfordul tőlük, az NKVD viszont minden lépésüket figyeli. Neumannt végül 1937 áprilisában tartóztatják le. (Lengyel József 1938 februárjában jut ugyanerre a sorsra.) Mire – több mint egy évvel később – Margarete is rács mögé kerül, Neumann már nincs az élők közt. Féléves vizsgálati fogság következik a hírhedt moszkvai börtönben, a Butirkában. Mint „társadalomra veszélyes elemet” öt év kényszermunkára ítélik, s 1939 elején a karagandai lágerkomplexumba hurcolják. Egy évet raboskodik a kazahsztáni sztyeppeken.

Az 1939. augusztusi Molotov–Ribbentrop-paktum megkötése után néhány héttel a nácik a Szovjetunióban tartózkodó osztrák és német antifasiszta emigránsok kiadatását kérik Sztálintól. 1940 elején az NKVD mintegy ezer embert ad át a Gestapónak. Margarete Buber-Neumann is közöttük van. Kálváriája a nácik börtöneiben,

majd a ravensbrücki női koncentrációs táborban folytatódik. Fogolytársainak beszámol a szovjet lágerekről; a kommunista rabok nem hisznek neki, és kiközösítik. A táborban ismerkedik meg és köt barátságot a cseh ellenálló-újságírónővel, Milena Jesenskával (1896–1944), Franz Kafka egykori szerelmével, *„a legszebb, legéletbevágóbb modern szerelmes levelek”* (George Steiner) címzettjével.

Milena négyévnyi szenvedés után, 1944-ben hal meg Ravensbrückben. Margarete túléli a lágert, majd nyugat felé menekül a közelgő Vörös Hadsereg elől. Pár év múlva megjelenteti azt a könyvet, amelyet közösen szerettek volna megírni Milenával. Az Als Gefangene bei Stalin und Hitler az 1938 és 1945 közötti évek „totalitárius infernó”-jának páratlan dokumentuma. Buber-Neumann gulágbeli tapasztalatairól nemcsak ebben a könyvében tanúskodott, hanem többek között a szovjet politikai menekült Viktor Kravcsenko perében, illetve az egykori buchenwaldi deportált, David Rousset perében, aki a háború után a koncentrációs táborokat fenntartó rendszerek ellen indított politikai harcot.

Buber-Neumann éveken keresztül gyűjtött anyagot egy Milenáról szóló könyvhöz, amely végül 1963-ban jelent meg Milena: Kafkas Freundin címmel. A barátnő alakjához jó évtizeddel később ismét visszatért a Die erloschene Flamme: Schicksale meiner Zeit című portrégyűjteményében. Ebben olyan barátok, KZ- és gulág-fogolytársak élet- és szenvedéstörténetét meséli el – többek között a regényíró Panait Istratiét vagy a festő Heinrich Vogelerét –, akik a sötét időkben is képesek voltak megőrizni emberi tartásukat. A fordítás ebből a kötetből származik (Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1978).

Tiszóczi Tamás

Margarete Buber-Neumann

MILENA PRÁGÁBÓL

Tiszóczi Tamás fordítása

Apró, földszintes házak a hosszú, széles, nyílegyenes út két oldalán, teljesen egyformák. Tompa fény üli meg őket, alkonyati félhomály; egy lelket sem látni. Hirtelen egy nő bukkan fel az egyik sarkon – hosszú, csíkos rabruhában, fején fehér kendő. Lassan távolodik a láger kissé lejtős utcáján. Szólni akarok neki, kiáltani; szeretnék odalépni hozzá, megérinteni... de mintha megnémultam volna. Ha legalább a fejét elfordítaná, és megláthatnám az arcát. A teljes kétségbeesés határán végre feltör belőlem a kiáltás: „Milena!” Sikerül megmozdulnom, és futni kezdek utána. Eltűnik az egyik házban. De melyikben? Az egyik olyan, mint a másik. Ajtótól ajtóig rohanok, ököllel verem őket, könyörögve: „Milena!” De egyik sem nyílik meg.

Milenával a ravensbrücki koncentrációs táborban szoros barátságba kerültünk. 1940 októberében találkoztunk először. Azon a keskeny úton közeledett felém, amelyik a barakkok háta mögött, a láger magas fala mentén futott; a fal tetején magasfeszültségű

szögesdrót. Milena magas termetű volt, széles válla fölött kecses fő nyugodott. Arcán súlyos szenvedés nyomai.

A rabruha, melyet viselt, túl hosszú volt, és lötyögött is rajta; lábán irdatlan cipő. Haját a kötelezően viselendő fejkendő teljesen eltakarta. Amikor kezet nyújtott, kissé ironikusan megjegyezte: „Kérem, ne szorítsa és ne rázza meg úgy, mint a maga németjei. Fájnak az ujjaim..."

Milena érdeklődését felkeltette a történetem, ezért keresett meg. Mint politikai kérdésekkel foglalkozó újságírót érdekelte egy volt kommunista életútja, akit Szovjet-Oroszországban tartóztattak le és ítéltek el, s akit később kiszolgáltattak a Gestapónak. Már a legelső kérdései is sokat elárultak a szakmai tudásáról. Sem azelőtt, sem később nem találkoztam olyan újságíróval, aki ennyire értett volna a kérdezés kényes művészetéhez.

Milena 1896-ban született Prágában, egy jómódú cseh polgárcsalád egyetlen gyermekeként. A nehezen kezelhető kislány édesanyja oldalán mindig oltalomra talált, az apjához fűződő viszonya azonban kezdettől fogva feszült volt. A korán elszenvedett lelki sérülések, a mélyen gyökerező és sajgó fájdalmak mind-mind az apjával függtek össze. Nagyon szerette és nagyon gyűlölte egyszerre. Dr. Jan Jesensky tekintélyes polgár volt, cseh nacionalista. A prágai Károly Egyetem professzoraként szájsebészetet tanított, fogorvosi praxisának köszönhetően pedig jelentős vagyonra tett szert.

Jan Jesensky kolerikus alkat volt, gyakran kapott dührohamokat. Nem válogatott az eszközökben, hogy lánya akaratát megtörje. Milenát azonban ugyanabból a kemény fából faragták, mint őt.

Milena tizenhárom éves korában veszítette el az édesanyját. Ettől a pillanattól fogva tulajdonképpen a saját életét élte. Kiváltképp az apai diktátum hatálya alól kívánt szabadulni.

Az idő tájt egy kiállhatatlan, egzaltált kamasz lány volt, aki a legőrültebb dolgokat is képes volt elkövetni, mesélte nekem. Egyszer például kibérelt egy szobát egy harmadosztályú prágai szállodában, és ott töltötte az éjszakát egy szál maga. Nem csupán azt a nagyszerű érzést szerette volna megízlelni, hogy milyen végre felnőttnek lenni, de abban is reménykedett, hogy olyan titkokat fedezhet fel, amilyeneket épp az efféle hírhedt zugszállodák szoktak rejtegetni. S nem ez volt az *egyetlen* éjszakai kiruccanása. A temetők mágikus vonzerőt gyakoroltak rá. Egész éjszakákat töltött el temetők falának tetején ücsörögve; a sírokat bámulta mélységes világfájdalommal a szívében. Apja persze tajtékzott a dühtől, amikor tudomást szerzett a hóbortjairól. De általában fogalma sem volt arról, hogy mit művel a lánya; többnyire a saját örömei után járt. Senki sem ellenőrizte például, hogy Milena otthon marad-e egyáltalán éjszaka. A lány a legfurcsább társaságokba járt, és még egy egyszerű műterem-látogatás is mélységesen fel tudta kavarni a lelkét. Amikor Ravensbrückben ezekről a dolgokról mesélt nekem, az apja elleni szemrehányásait, amelyeket persze önmagának is címzett, ezekkel a szavakkal summázta: „Mivel az emberek felelőtlenül hozzák világra a gyerekeiket, többnyire nem is veszik a fáradságot, hogy megismerjék őket. Aztán meg kiengedik őket a nagyvilágba, mondván: »Nos, boldoguljatok hát magatok.«"

Milena a prágai leánygimnáziumban, a Minervában tanult, s már tizenhat évesen vezéralakká vált. Sok lány nyüzsgött körülötte, akik mindenben megpróbálták utánozni. Ugyanúgy lebegve jártak, mint ő, ugyanazzal a hanghordozással beszéltek, mint példaképük, s azt a könyvet kezdték el olvasni, amit Milena épp letett. Milena szoros

barátságba került a nála két évvel fiatalabb Stašával. El is nevezték őket sziámi ikreknek. A két lány mindent megtett azért, hogy sokkolja a prágai polgárokat. Oscar Wilde regényeinek hatására a legdekadensebb külsőt öltötték, és a legsajátosabb stílusú ruhákban mutatkoztak. Bizonyára azt is kortárs regények hatására kezdték el hangoztatni, hogy az embernek jogában áll kísérleteznie a saját testével. A fellelhető összes gyógyszer hatását kipróbálták, Milena az apja rendelőjéből lopta őket. Még a kokain is sorra került. A dolog persze kitudódott; a szülők felettébb meg voltak döbbenve.

Apja az érettségi után ragaszkodott ahhoz, hogy Milena az orvosi karra menjen. Őt azonban nem érdekelte különösebben az orvostudomány, gyorsan abba is hagyta a tanulmányait. Akkoriban egyáltalán nem volt jellemző, hogy egy polgári családból származó lány szakmát tanuljon, így aztán Milena magától értődőnek tartotta, hogy az apja pénzéből éljen – pontosabban szólva, hogy két kézzel szórja az apja pénzét. De nem magára költötte, nem voltak ugyanis luxusigényei. Ellenkezőleg: elajándékozta. Azoknak adta, akiknek szükségük volt rá, vagy akiknek örömöt szerzett vele. Túláradt benne az embertársai iránti szeretet, ez volt rá a legjellemzőbb.

Azok közé az emberek közé tartozott, akik könnyű szívvel tékozolják el magukat. De nem ő volt az egyetlen, aki fellázadt a felnőttek világa ellen. Sok „minervás" gimnazista lány tette ugyanezt. Mint a vihar söpörtek végig Prágán, mindenféle őrültség elkövetésére készen, az ómódi polgárok rosszallásától kísérve. Az író, Josef Kodiček így emlékszik vissza Milenával való egyik találkozására ezekből az évekből: *„Mintha ma történne, tisztán magam előtt látok egy derűs képet. Vasárnap van, nem sokkal ebédidő előtt, Prágában, a várároknál... Elegánsan öltözött németeket látok, diákok, osztrák katonatisztek sétálgatnak, üdvözlik egymást, nevetgélnek, randevúznak... Az emberáradatból a maga két méterével Thun gróf alakja magaslik ki; ő Prága helytartója. Sudár, mint egy fenyő; a kontinens legelegánsabb férfiúja. Fekete keretes monokliján keresztül szemléli a sokadalmat. Éppen két lány halad el mellette, egymásba karolva. Mind a kettő fantasztikus jelenség! Ők az első lányok Prágában, akik szántszándékkal fiúsan öltözködnek. Stílusuk kifogástalan. Frizurájuk az angol preraffaeliták képeiről ismerős, karcsúak, mint a nádszál, tekintetükben, megjelenésükben a kispolgáriasságnak még csak a nyomát sem lehet felfedezni. Ők az első cseh lányok az első világháború előtti generáció tagjai közül, akik fiatal német írókkal barátkoznak. Mind a ketten valódi európéerek! Nos, Thun gróf, amint megpillantja őket, megtorpan, majd a korzó közönségének kíváncsiságát felkeltve utánuk fordul. Később Willy Haas, Rudolf Fuchs és Kornfeld bukkan fel, és még egypár író Franz Werfel köréből. Bemutatják nekünk a lányokat: »Milena és Staša kisasszony!« Semmi kétség, kettejük közül Milena a hangadó. Hihetetlen történeteket mesélnek róla: számolatlanul szórja a pénzt; ruhástul úszta át a Moldvát, hogy el ne késsen a randevújáról; hajnali ötkor letartóztatták a közparkban, mert »városi« magnóliákat szedett a barátjának, a kedvenc virágát. Milena nem szabott határt vágyainak és adakozókedvének. Túlcsordult benne az élet, és két végén égette a gyertyát... Néhány évvel később cseh és német szépírók egész nemzedéke rajongta körül."*

A Milena szó csehül „szerelmes"-t, „szerető"-t jelent, és ez mintha el is döntötte volna, hogy Milena életének vezércsillaga a szerelem és a barátság legyen. Egyszer az egyik koncertterem első emeleti lépcsőjén ücsörgött, egy partitúra tanulmányozásába mélyedve. Ekkor valaki áthajolt a válla felett, és együtt olvasta vele tovább a kottát. Így ismerkedett meg Ernst Polakkal. A legszédítőbb magasságokat és a leggyötrőbb mélységeket élte meg ebben a szerelemben. Max Brodhoz címzett egyik levelében Kafka a következőket írja: *„Eleven tűz ez az asszony, amilyet még nem láttam, olyan tűz egyébként, amely mindenek ellenére csak a férjéért ég* [Kafka Ernst Polakra gondol – *M. B.-N.*]. *Ugyanakkor vég-*

*telenül finom, bátor, okos, képes mindent föláldozni vagy, ha úgy vesszük, ily áldozat árán megszerezni. Persze micsoda férfi lehet az a férfi is, aki ezt kiválthatta."**

Polak jó pár írót pártfogolt Prágában, majd pedig Bécsben. Kritikus szellem volt, igen művelt, biztos stílusérzékkel megáldva, viszont nem volt írói vénája.

Amikor Milena apja – a cseh nacionalista, aki ráadásul antiszemita is volt – tudomást szerzett a kapcsolatukról, tombolni kezdett dühében, és kategorikusan megtiltotta a lányának, hogy viszonyt folytasson egy zsidóval. Milena azonban fittyet hányt az atyai tilalomra. Jan Jesensky végül minden kapcsolatot megszakított a lányával. Milena hozzáment Polakhoz, és követte férjét Bécsbe.

A bécsi évek szörnyű megpróbáltatásokat hoztak számára. Polakot bálványozták a nők. Törzshelyén, a „Herrenhof" kávéházban folyvást rajongók hada vette körül. Milenát egyre kínzóbb féltékenység gyötörte, s ez lassanként aláásta női önbecsülését. Úgy érezte, hogy hiányoznak belőle az itteni nőkre és lányokra jellemző „bécsies" jegyek: csapodárság, csáberő, kacérság. Milena szép volt, szépsége azonban tiszteletet parancsolt. Önálló volt, és fölényes, nem keresett másnál vigaszt, s nem hagyta, hogy elkényeztessék. Pedig a szíve mélyén éppen erre vágyott.

Az író Willy Haas így emlékszik vissza erre az időszakra: *„Ha Milenától valamelyik barátja kért valamit, s ő úgy látta, hogy ez a másik számára nagyon fontos, akkor teljesen azonosult a kéréssel, s habozás nélkül teljesíteni akarta. Annyira rá tudott hangolódni a másikra, hogy annak vágya azonnali cselekvésre sarkallta... A barátai mindig számíthattak rá: segítőkészsége nem ismert határokat, és anyagilag is nagylelkű volt, bár gyakran homály fedte, hogy az általa előteremtett összegek honnan is kerülnek elő. Másrészt ő maga is a lehető legtöbbet várta el a barátaitól, ez azonban valahogy magától értődő volt mindenki számára... Az 1918 utáni viharos években, a bécsi irodalmi kávéházak erotikus és intellektuális szabadosságának légkörében Milena nem érezte jól magát, szenvedett tőle..."*

Ezekben a szűkös esztendőkben Milena mindent elkövetett azért, hogy önállóvá váljon. Mindenekelőtt a háztartás viteléhez szükséges pénzt akarta előteremteni – ő, akinek nem is volt szakmája –, férje ugyanis a tanulmányaival volt elfoglalva. Cseh nyelvórákat adott, és időnként még a főpályaudvarra is kiment bőröndöket cipelni. Hogy effajta munkákat is el kell vállalnia, cseppet sem billentette ki az egyensúlyából, viszont a féltékenység kínja és a fájdalom, hogy az apja ellökte magától, egészen kétségbe ejtette. Egyszer írt egy rövid elbeszélést Bécsről, és elküldte az egyik prágai újság szerkesztőségébe. Az írást közölték. Milena nagyon büszke volt erre, és ez meghozta a kedvét, hogy írni kezdjen. Épp ez idő tájt, 1920-ban kerültek a kezébe Franz Kafka elbeszélései. Elolvasta A PER-t és AZ ÁTVÁLTOZÁS-t. A két mű lenyűgözte. Rögtön neki is látott, hogy lefordítsa mind a kettőt, s így – anélkül, hogy sejtette volna – ő lett Kafka első fordítója. A kéziratot elküldte Kafka kiadójához. A válasz magától az írótól érkezett, aki akkoriban Meranban kezeltette korai stádiumban lévő tüdőbaját. Levelében kénytelen volt néhány kritikai megjegyzést fűzni a fordításhoz, tudott ugyanis csehül. Erre Milena tüstént Meranba utazott, hogy a felmerült problémákat személyesen vitathassák meg.

Itt vette kezdetét a kapcsolatuk, melynek szenvedélyességéről és szomorú félbeszakadásáról Kafka fennmaradt szerelmes levelei tanúskodnak. Ezek a levelek nemcsak az íróról árulnak el sok ismeretlen dolgot, de egypárat Milenáról is.

* Franz Kafka: NAPLÓK, LEVELEK. Európa, 1981. 563. o. Tandori Dezső fordítása.

A szerelmeseknek csupán négy boldog nap adatott. „Amikor először találkoztunk kettesben, Bécsben, épp virágoztak a gesztenyefák" – mesélte nekem Milena. Ám szerelmükre már a kezdet kezdetén árnyék vetült. Ha Milena tényleg nem lett volna több, csak egy „nőcske", ahogy egy későbbi levelében Max Brodnak írta önmagáról, akkor bécsi együttlétük valószínűleg nem lett volna több futó kalandnál. De Kafka nem csupán testi vonzalmat érzett Milena iránt, hanem mély lelki rokonságot is felfedezni vélt kettejük között. „*Legszebb leveleid (és ezzel sokat mondtam, mert egészében, csaknem minden egyes sorukkal a legszebbet képviselik, ami életemben történt velem) azok, amelyekben igazat adsz a »félelmemnek«, és egyidejűleg megpróbálod megmagyarázni, hogy nem kellene félnem. Mert én is, bár olykor »félelmem« lepénzelt ügyvédjének látszom, lelkem mélyén valószínűleg igazat adok neki, sőt belőle állok, és talán ő bennem a legjobb. És mert ő bennem a legjobb, talán ő az egyetlen, amit szeretsz. Mert miféle más jelentős szeretetreméltóságot lehetne bennem találni?* [...] *És ha egyszer azt kérdezted, miként nevezhettem »jó«-nak a szombatot szívemben a félelemmel, akkor erre nem nehéz a magyarázat. Minthogy szeretlek* (és én szeretlek téged, Te nehéz felfogású, ahogy a tenger egy parányi kavicsot szeret a tengerfeneken, éppen így árad el rajtad a szeretetem – *és nálad én szintén kavics vagyok, ha engedik az egek), szeretem az egész világot...*"*

Milena ellentmondásos alkat volt: nőiesen gyengéd és férfiasan határozott, szemérmes és rámenős egyszerre. Levelekkel és táviratokkal árasztotta el szerelmét, s kérte, hogy látogassa meg. Kafka tétovázott. Aztán mégiscsak találkoztak, immáron másodszor, Gmündben, a cseh–osztrák határnál. De ez a találkozás sem hozott megváltást. Szerelmük beteljesületlen maradt. Milena bizonyára elég hamar megérezte, hogy Kafka iránti szerelme reménytelen. De ki ne reménykedne újra és újra, ha szerelmes?

Kapcsolatuk – pontosabban a levelezésük – végül Franz Kafka kérésére fejeződött be, akit megviselt Milena életereje. Ebben az időszakban Milena több levelet is írt Max Brodnak, melyek éleslátásáról tanúskodnak, és arról, hogy milyen elfogulatlan ítéletet alkotott szerelméről. Hogy mennyire tisztelte Kafkát az utolsó pillanatig, az abból az egyszerre megindító és ugyanakkor lényegre tapintó nekrológból is látszik, amelyet az író 1924-ben bekövetkező halála után a *Národní Listy* című lapban tett közzé. Milena többek között ezt írta: „*Tegnapelőtt a Bécs melletti Klosterneuburgban, a Kierling szanatóriumban elhunyt dr. Franz Kafka, a Prágában született német író. Csak kevesen ismerték itt, ugyanis magányos volt, és bölcs, akit megrémisztett az élet. Éveken keresztül tüdőbaj kínozta, s bár kezeltette magát, betegségét saját maga is tudatosan táplálta és szellemileg előmozdította. »Amikor a lélek és a szív már nem bírta tovább a gondokat, a tüdő a felét magára vállalta, hogy a teher némiképp el legyen osztva«, írta egyik levelében, és így viszonyult a saját betegségéhez is, amely csodálatra méltó gyengédséggel és megalkuvás nélküli szellemi tisztességgel ruházta fel. Másrészt az a fajta ember volt, aki az élettől való szorongásának teljes súlyát ráterhelte a saját betegségére. Félénk volt, szorongó, szelíd és jóságos, viszont a könyvek, amelyeket írt, kegyetlenek és fájdalmasak. Úgy érezte, hogy a világ láthatatlan démonokkal van tele, melyek legyűrik és megsemmisítik a védtelen embert. Tisztánlátó volt; túl bölcs ahhoz, hogy életben maradjon, és túl gyenge ahhoz, hogy harcoljon. Ez a gyengeség azonban azoknak a szép és nemes férfiaknak a sajátja, akik nem képesek küzdeni a szorongás, a félreértések, a szeretetlenség és a szellemi hamisság ellen, akik eleve tisztában vannak a tehetetlenségükkel, akik alávetik magukat a túlerőnek, hogy így szégyenítsék meg a győztest. Olyanfajta, csak a magányos lelkekre*

* Kafka: i. m. 632. o. (Kiemelés az eredetiben.) Eörsi István fordítása.

jellemző emberismerettel rendelkezett, amely kifinomult érzékenységével egy arc legapróbb rezdüléséből is képes volt látnoki módon az egész embert megragadni. A világról rendkívüli és mélyreható tudással rendelkezett; amiképpen az ő világa is rendkívüli volt, és mélységes... Olyan aggályos lelkiismeretű ember és művész volt, aki még akkor is éber maradt, amikor mások, a vakok, már biztonságban érezték magukat."

Milena személyisége Kafka halála után bontakozott ki igazán. 1924-ben elvált Ernst Polaktól, rá egy évre pedig visszatért Prágába. Újságírói pályáját ún. „bécsi divattudósítóként" kezdte. 1925-ben már a leghíresebb prágai konzervatív lap, a *Národní Listy* munkatársa. Ám a hazájába való visszatérés nem csak szakmai sikereket hozott számára; depressziójából is kilábalt, és az élet minden percét élvezte. Prágai törzskávézójában nap mint nap írókkal, publicistákkal találkozott, cseh, zsidó és német értelmiségiekkel.

1927-ben hozzáment egy Jaromir Krejcar nevű építészhez, s úgy tűnt, élete legboldogabb időszaka veszi kezdetét. Ám miután életet adott egy kislánynak, súlyosan megbetegedett. Mire hosszú szenvedések után visszatért a hétköznapokba, félig-meddig nyomorék volt: egyik térde merev és deformált maradt, ráadásul morfiumfüggővé is vált. A házassága tönkrement. Ebből a mély személyes válságból megpróbált kiutat keresni. Kommunista lett hát. De nem volt szüksége sok időre, hogy felismerje a kommunisták politikájának szomorú valóságát és embertelenségét, s 1936 végén egyszerűen hagyta, hogy kizárják a pártból.

Milena csak 1937-ben kapott ismét erőre, s a liberális-demokratikus havilap, a *Pritomnost* munkatársaként elismert *politikai* újságíróvá vált. Felismerte, hogy milyen veszély fenyegeti a szabadságot, és volt bátorsága ahhoz, hogy mindkét diktatúrát, a nemzetiszocialista és a szovjet-orosz rezsimet is elítélje. A szellemi függetlenségre való törekvés Milenánál valószínűleg a családi örökség része volt. Prága óvárosában, a városháza falán még ma is látható az az emléktábla, amelyet a cseh nép mártírjainak nevében az 1621-ben kivégzett Jan Jeseniusnak – Milena ősének – állítottak. A prágai egyetem egykori rektora rendíthetetlenül védelmezte a tudomány és a lelkiismeret szabadságát. Jeseniust a fehérhegyi csatát követően tartóztatták le és ítélték halálra.

Hitler Prágába való bevonulása után Milena, nem kevés bátorságot tanúsítva, újságcikkeiben nyíltan szembesítette az olvasóit azzal, hogy mi is várható a megváltozott politikai körülmények között. Rögtön bekapcsolódott egy olyan szervezet munkájába, amely életveszélyben lévő zsidókat és cseh katonatiszteket csempészett át a határon. A bátor újságírónőből aktív ellenálló lett.

Milena lakásán egyre gyakrabban került sor titkos találkozókra, és sok olyan ember lelt nála menedékre, akit ki kellett menekíteni az országból. Nemegyszer tucatnyian verődtek össze a lakásában, s ezek az emberek érthető módon rettenetesen ingerültek és idegesek voltak. Joachim von Zeidwitz, egy csehországi német gróf, aki Milenával együtt vett részt az ellenállási szervezet tevékenységében, így beszélt nekem erről az időszakról: „Milena, aki mindig ugyanazt a kék ruhát viselte, és széles mozdulatokkal tessékelte be a szobába az újonnan érkezőket, mindenkit képes volt megnyugtatni. Már a puszta jelenlétével is hatott, s a körötte lévők nemcsak megnyugodtak, de valahogy jobbá is váltak. Milena felvillanyozta és magával ragadta őket."

Milena cikkei 1939 júniusától már nem jelenhettek meg. Augusztusban a *Pritomnost*ot is betiltották. A Gestapo végül szeptember végén vette őrizetbe Milenát. Kálváriája a prá-

gai Pankrác-börtönben vette kezdetét. Innen Drezdába vitték vizsgálati fogságba, majd 1940 szeptemberében a ravensbrücki koncentrációs táborba.

Amikor Milena megérkezett Ravensbrückbe, nem volt megtörve. Bátor volt, és tettre kész. És mégis, attól a naptól fogva, hogy először láttam meggyötört arcát, valamilyen bizonytalan félelmet éreztem miatta. A drezdai vizsgálati fogságban súlyosan megbetegedett. Reuma, gondolta. A keze remegett, állandó fájdalmak gyötörték; az ócska rabruhában csontig átfagyott az órákon át tartó Appelleken, és éjjel sem tudott felmelegedni a vékony pokróc alatt. Ennek ellenére újra és újra képes volt eloszlatni a vele kapcsolatos aggodalmaimat. Alig pár napja ismertük egymást, és máris elhatároztuk, hogy ha egyszer újra szabadok leszünk, közösen írunk majd egy könyvet. Már ekkor gondolkodni kezdtünk a témán: a két diktatúra koncentrációs táborairól akartunk írni, a masírozó, uniformizált menetoszlopokról, s arról, hogy miként döntik emberek millióit rabszolgasorba – a kommunista diktatúra a szocializmus nevében, a másik a felsőbbrendű ember jólétére és boldogságára hivatkozva.

Még két hete sem voltunk barátok, amikor a cseh kommunista foglyok megbeszélésre hívták Milenát, és megkérdezték tőle, tisztában van-e azzal, hogy én áruló vagyok, és aljas rágalmakat terjesztek Szovjet-Oroszországról. Milena ezt kikérte magának; válaszul kizárták a lágerbeli cseh közösségből, az ugyanis kommunista foglyokból állt. Miután Hitler 1941-ben megtámadta Szovjet-Oroszországot, a kommunista foglyok azt beszélték egymás közt, hogy ha a Vörös Hadsereg felszabadítja a lágert, Milena Jesenskát és Buber-Neumannt fogják először a falhoz állítani.

Volt egy közös barátnőnk, Lotte, egy német politikai fogoly. Négy évig volt fogházban, s ez tönkretette az egészségét. Milenának, aki a kórházblokkban dolgozott, tudomására jutott, hogy a tbc-s foglyokat szabadon fogják bocsátani. 1941–42 telén merész ötlete támadt. Megpróbált Lotténak segíteni, hogy kijusson a lágerből. A beleegyezésével szerzett neki egy pozitív köpetmintát, és elintézte, hogy beszállítsák a kórházblokk tbc-részlegébe. A szabadlábra helyezési indítványt dr. Sonntag SS-orvos szabályszerűen ki is állította; izgatottan vártuk a továbbiakat; Lottét már szabadnak és boldognak láttuk lelki szemeink előtt. – Nem sejtettük, mi is történik majd 1942-től fogva; semmit sem tudtunk a nácik megsemmisítési terveiről. Aztán megjött a parancs, hogy fel kell írni egy listára mindazoknak a betegeknek a nevét, akiknek valamilyen születési rendellenességük van, aztán az epilepsziásokét, az inkontinensekét, az asztmásokét, a tüdőbetegekét és a szellemi fogyatékosokét. Az SS azzal a megnyugtató magyarázattal állt elő, hogy ezeket a foglyokat egy másik táborba viszik majd át, ahol könnyebb munkát végezhetnek. Egy nap aztán meg is jelent egy teherautó, hogy elszállítsa a betegek első csoportját. Aznap este Milena döbbenten mesélte nekem, hogy a súlyos betegeket hogyan hányták fel a teherautó platójára, a szalmabálákra. Ettől a pillanattól fogva csöppnyi kétsége sem volt afelől, hogy miféle célja is van ezeknek a transzportoknak. Ugyanezekről a teherautókról később, miután visszatértek a lágerbe, nagy halom ruhát dobáltak le – rajtuk az elszállított foglyok azonosító száma. A ruhák között műfogsorok, szemüvegek, mankók, fésűk hányódtak. Immáron bizonyságot nyertünk. A halálba mentek. És barátnőnk, Lotte eközben a tbc-részlegen várakozott. Milena győzködni kezdte az SS-orvost, hogy engedje ki Lottét, mert váratlanul meggyógyult. Hogy a neve végül is nem került fel a megsemmisítendők listájára, hanem kiengedték a tbc-részlegről, csak azon múlt, hogy korábban a kórházblokkban dolgozott, s az orvos még onnan ismerte.

1942-től fogva az iszonyat mindennapossá vált. A súlyos betegeket ekkor már injekcióval gyilkolták meg, a lengyel nőket és lányokat statáriális eljárás után főbe lőtték, vagy orvosi kísérleteknek vetették alá őket. Gázkamrát viszont csak 1944–45 telétől használtak.

Milena azon kevesek közé tartozott Ravensbrückben, akik nem váltak közömbössé, és nem fásultak el. Tanúja volt a körülötte zajló borzalmaknak, és kétségbe ejtette tíz- és tízezrek szenvedése, mert nem volt rá lehetősége, hogy segítsen rajtuk.

Sokszor gondolt borzongással a háború végére. Újra és újra elismételte, hogy a győztesek Csehszlovákiát, a hazáját, Sztálin kezére fogják adni (ezt egyébként én nem akartam neki elhinni). „De hová fogunk majd elmenekülni az oroszok elől?" – kérdezte aggódva.

Ha nincs Milena, 1943-ban valószínűleg meghaltam volna. Csak röviden akarom érinteni a lágerbeli letartóztatásomhoz vezető történéseket. 1942 októberében egy Langefeld nevű SS-főfelügyelőnő titkárnője lettem. Minden irodában dolgoztak foglyok. Nos, amíg ott tevékenykedtem, sikerült erre a nőre politikailag és emberileg is hatást gyakorolnom – egyébként is zavart, bizonytalan és önmagával viaskodó ember volt. A dolog azonban mindkettőnk számára balul végződött.

Milena az egyik nap iszonyatos dolgokat vett észre a kórházbarakkban. A halottaskocsikon furcsa holttestek tűntek fel: karjukon tűszúrások nyomai, az arcuk összezúzva. És egyik halottnak sem volt foga. Néhány kórházblokkbeli társával végül rájött arra, hogy mit is rejt a borzalmas titok. Dr. Rosenthal SS-orvos, egy baltikumi német, minden éjjel bent maradt a lágerben. A kórházblokk egyik munkacsoportjának vezetőjével, egy német politikai fogollyal volt viszonya. Naphosszat aranykoronát és aranyprotézist viselő rabokra vadásztak, majd egy különszobába fektették őket. Éjszaka aztán végeztek velük. Dr. Rosenthal az aranyfogak révén tett szert saját bevételre.

Milena ragaszkodott hozzá, hogy erről a rettenetes felfedezésről számoljak be Langefeldnek, hátha ő meg tudja valahogy akadályozni az újabb gyilkosságokat. A hír hallatára Langefeld valóságos hisztériás rohamot kapott. Egyfolytában azt kiáltozta, hogy „ezek az SS-orvosok ugyanolyan bűnözők, mint a lágerparancsnok meg az őrizetestábor-vezető!". Amikor végre lehiggadt, megkérdeztem tőle: *tényleg* így gondolja? Igennel válaszolt. Képtelen voltam felfogni, hogy akkor viszont mit keres itt, Ravensbrückben, SS-főfelügyelőnőként. De már dőlt belőle a szó: „Mi lesz akkor a foglyokkal, ha továbbállok, és valamilyen szörnyeteg kerül a helyemre? Hát nem arra van inkább szükség, hogy itt maradjak, és legalább a legrosszabbat megpróbáljam valahogy megakadályozni?"

Langefeld sokat tett a foglyok érdekében. Ennek köszönhetően aztán 1943 áprilisában velem együtt le is tartóztatták.

Egyedül ültem aznap az irodában; egyszer csak észrevettem, hogy a láger főterén keresztülvágva Milena közelít az irodabarakk felé, méghozzá munkaidőben, ami cseppet sem volt veszélytelen. Az ajtóhoz szaladtam, és könyörögve kértem tőle, hogy amilyen gyorsan csak lehet, forduljon vissza. De lecövekelt, és izgatottan kérdezte: „Nincs semmi bajod? Iszonyúan aggódom érted..." Ebben a pillanatban a főtér sarkán a láger Gestapo-tisztje, Ramdor tűnt fel. Semmi másra nem tudtam gondolni, csak arra, hogy úristen, mi lesz most Milenával. De Ramdor rá se nézett. *Értem* jött: letartóztatott, és bekísért a lágerbörtönbe. Sötétzárkába csuktak, ahol – egy kisebb megszakítás-

sal – tizenöt hetet töltöttem. Ramdor a Langefelddel folytatott politikai eszmecseréinkről faggatott. Hallgattam.

De Milenáról szeretnék beszélni, arról, hogy mit tett értem. A letartóztatásom után három hétig várt rám, mindhiába. Nőttön-nőtt a félelme, hogy a lágerbörtönben egyszerűen hagyták, hogy éhen haljak. Végül nem mindennapi elhatározásra jutott: kihallgatást kért Ramdortól. A Gestapo-tiszt irodájába vezették. „A barátnőmről, Grete Buberről szeretnék önnel beszélni. A bunkerben ül..." – vágott bele. Rajta kívül valószínűleg egyetlen fogoly sem tudta volna befejezni ezt a mondatot anélkül, hogy ne kapott volna legalább egy nagy pofont Ramdortól. De Milena szuggesztív fellépése meglepte a gestapóst. Meghökkenve bámult az előtte álló nőre, nem szólt egy szót sem, és hagyta, hogy folytassa a mondandóját. „Ha megígéri nekem, hogy Grete Buber élve kijön a bunkerből – és ez csak magán múlik –, akkor nagy szolgálatot teszek önnek" – mondta Milena. „Mégis mit jelentsen ez?" – dünnyögte Ramdor. „A lágerben felháborító dolgok történnek – felelte Milena. – Ha ennek rövid időn belül nem vetnek véget, az az ön *karrierjébe* kerülhet." Ez már Ramdornak is sok volt. Elvörösödött, és torkaszakadtából ordítani kezdett: „Honnan veszi a bátorságot...? Mit képzel maga egyáltalán?!" – Milena óvatosabban folytatta: „Bocsásson meg, Herr Ramdor! Félreértett. Csak a szolgálatára szeretnék lenni. Hogy eközben egy szívességet is kérek öntől, az más lapra tartozik. Ha a mondandóm nem érdekli, akkor elnézést kérek. Engedje meg, hogy visszatérhessek a lágerbe."

Hogy Milena nem került azonnal a láger börtönébe, az szinte a csodával határos. Ramdor végül kötélnek állt... és feltette az első kérdést: „Na, miféle disznóságok történtek?" Milena, hogy egy kis ideig még bizonytalanságban tartsa Ramdort, nem tért azonnal a tárgyra. „Foglyok és SS-ek is benne vannak. Mielőtt bármilyen részletet elárulnék, tudnom kell, hajlandó-e teljesíteni a kérésemet." Ramdor ekkor elveszítette az önuralmát, és üvölteni kezdett: „»Kérés?« Mit jelentsen ez? Miféle pofátlanság! Azt hiszi, hogy engem csak úgy meg lehet zsarolni?" Erre Milena gyorsan belevágott. Elmondta Ramdornak, hogy milyen régóta fogva tartják a barátnőjét, majd így folytatta: „Azt hiszem, Herr Ramdor, hogy épp magának kell a legjobban tudnia, mint németnek, hogy mire kötelez az igaz barátság és az igazi bajtársiasság. Hátat fordítana ön egy ilyen helyzetben a barátjának?" Ez volt a döntő momentum. Milena elérte, hogy a gestapós a becsületszavát adja, nem hagyja, hogy ott pusztuljak, és csak utána mondta el neki részletesen, mi is történt a kórházbarakkban. Ramdornak ezzel természetesen nem mondott semmi újat. Az viszont, hogy dr. Rosenthal még a halottak aranyfogát is kilopja, már neki is sok volt. Az orvost a szeretőjével együtt letartóztatták. – De mi történt volna Milenával, ha Ramdor mégsem akarja lebuktatni az SS-orvost? Nem élte volna meg a másnapot. Milena tudta ezt, és mégis habozás nélkül cselekedett. S közben még a saját betegségének nyűgéről is megfeledkezett. Amikor kilépett Ramdor irodájából, alig állt a lábán, annyira kimerült. A lágerbe visszatérvén pánikba esett. Rettegett, hogy egy injekciós tűvel végeznek majd vele.

1944 elejére Milena egészségi állapota aggasztóan leromlott. Időközben új SS-orvos érkezett a lágerbe, dr. Treite, aki bizalmat keltett a viselkedésével. Milena elmondta neki a panaszait. Amikor Treite rájött, hogy annak a Jan Jesensky professzornak a lánya ül vele szemben, akitől a prágai egyetemen tanult, megpróbált rajta segíteni. Megvizsgálta Milenát, és megállapította, hogy a veséje csupa genny. Nem volt más megoldás, csak az operáció. Treite belefogott. De Milena életét nem sikerült megmenteni; túl késő volt már ehhez. 1944. május 17-én halt meg. Éppoly hősiesen, mint ahogy élt.

Horváth Péter

BOGÁRVÉRREL

Forgácsok egy fakeresztről

Simonyi Imre emlékére

Két hete készülünk húsvét ünnepére. Javában tart a böjt, a konyhás testvér üres főzeléket, sótlan lepényt, nagyritkán halat tálal a barátok elé, nekünk szinte semmi nem jut. Nekünk, mondom, ami annyit tesz: nekem és a kutyáimnak. Nem vagyok beírva a nagy lajstromkönyvbe, így nem jár a porció. Vacsora előtt a testvérek felállítják a nagy asztalt a refektóriumban, kecskebakon fekszenek a deszkák, melyeken étkeznek. Én és a kutyáim az asztal alatt húzódunk meg. Máskor a barátok mindig vetnek nekünk félig rágott csontot, száraz kenyérhajat, soknak rossz a foga. Most a főzelékből és a puha lepényből nemigen marad. A veteményes kertből kaparok gyökeret, csicsókát magamnak. Néha lopok sajtot, aszalt gyümölcsöt. Sózott húst vagy kolbászt nem merek, az tényleg bűn volna, a böjt utolján járunk. Vékony vagyok, a csontjaim szúrnak. Szerdánként megyek Martha Lindenfeldhez a gyógyfüvekért a felcser barátnak, olyankor Martha vendégül lát, megetet finomfőzelékkel.

Nézi, ahogy kinyalom a tányért.

– Nyulacska – mondja.

Legutóbb, Marthától hazafelé jövet kissé elbóklásztam. Kőből rakott, erős, ám szerény háza a városfalon kívül épült az északi kaputól nem messze, közel a nagyréthez, ahol fiatal szöcskét és halálfejes verőköltő bodobácsot akartam fogni a gyűjteményembe. Ezt a poloskát nevezik még fülbemászónak vagy katonabogárnak, pedig nem harcias, inkább szerelmesfajta. Már az első, langyos tavaszi verőfény előcsalja őket, százával napoznak a fű közül itt-ott kibukkanó fehérlő sziklákon, kidőlt fák korhadó törzsén. Ahogy felmelegedtek, rögtön nekiállnak az új bodobácsnemzedék életre hívásának. A potrohuk végén összetapadt párok erősebb tagja mulatságos módon hurcolja maga után a gyöngébbet, mintha soha nem akarna véget vetni a boldogító, tavaszi násznak. Épp egy ilyen szerelmes bogárpár után kutattam a zsendülő erdő szélén, amikor meghallottam a mekegést. Egy elbitangolt nőstény kecske szólongatta a gidáit. A két apró kis jószág alig lehetett több, mint két hónapos, nem tudom, honnan s hogyan szökhettek el, s miként kerültek a verembe, amelyet vadorzók áshattak a bokrok közé, a fáktól nem messze. Letettem a batyut, amelybe Lindenfeld Martha a kolostornak szánt gyógyfüveit kötözte, kibújtam a rongyaimból, és összecsomóztam őket. Az így nyert „kötél" egyik végét a bokor tövéhez kötöztem, a másik végét megragadva leereszkedtem a verembe. Végigtapogattam a rémült gidákat, nagy szerencséjük volt, egy csontjuk se tört el, mikor lezuhantak. Nem volt mély a verem, üregi nyúlnak áshatták a rabsicok. Mindkét gidát kiraktam a gödör peremére. Mire magam is kievickéltem, a gidák már szoptak. Jóleső érzés töltött el, hogy Isten két kecskebárányát így megmentettem. De mindjárt e melengető, büszke érzés után az éhség és a mohó bírvágy kerített hatalmába. Előbb csak arra gondoltam, szájamba fejem a kecskét, és pukkadásig töltöm gyomrom a tejével. A nősténynek nincs akkora szarva, mint a baknak, nem is oly harcias, de azért tartottam tőle. Fiatal állat volt, nemrég még gödölye. Bi-

zalmatlanul, gyanakodva pislogott rám, ahogy a rongyaimból csomózott béklyóval hozzá settenkedtem. Sikerült áthurkolnom a nyakát, s kikötnöm egy fához. Téptem egy öl zsenge füvet, elébe szórtam. Annak örülni látszott, majszolta, ropogtatta, míg a gidái egymással versengve szopták a tőgyét. Odébb taszajgattam őket, s magam heveredtem a helyükre. De a bitang jószág sehogy nem akart engemet szoptatni. Folyton elugrott fölülem, jól fejbe is taszajtott a hátsó patájával. Megállj csak, gondoltam, kibabrálok veled! Eloldoztam, szétbogoztam a rongyaimat, felöltözködtem. Martha batyuját a hátamra kötöttem, aztán némi futkosás után elkaptam a két botladozó gidát, hónom alá emeltem őket, s úgy indultam haza a kertek alatt. A nőstény kecske mekegve követett. Egész csődület vett körül a kolostorudvaron, mikor beállítottam a szerzeményemmel.

– Vidd innen a tisztátlanokat!

– Hol loptad őket?

– Nem szégyelled magad?

Végül az apátúr kegyesen engedélyezte, hogy megtarthassam a kecskéimet.

– Szegényember tehene – mondta. – Illeni fog ide.

Éppen elfértek az istállóban a szamaraim mellett.

Mint a macska segge, ragyog a kolostor. Ha az apátúr valahol meglát egy porszemet, az egész körletet újra felmosatja. A novíciusokkal együtt foltozom-szegem az elrongyolódott zászlónkat, fényesítem az ereklyetartót, a pásztorbotot, a feszületeket. Nem csak a kolostor, a plébániatemplom is készül a húsvétra. Évek óta két processzió indul a városban, a nagyobbik tőlük, a szerényebb mitőlünk. Mondják, hogy a kolostorunkat alapító atya a szentföldről érkezett a városba hajdan, s értékes ereklyét hozott magával. Az apátúr a szobájában őrzi a Krisztus töviskoszorújából származó tüskét s Szent Domonkos lábközépcsontját, amelyet egy nemrég elhunyt testvér hozott magával spanyolországi zarándoklatáról. Nemigen különböznek a közönséges tövistől és a tyúk szárnycsontjától, mégis nagy becsben állnak. A barátok minden évben összevesznek azon, melyik ereklyetartót ki vigye a vállán, kinek jusson az ezüstfeszület, kinek a fa, kinek a zászló, kinek a monstrancia. A zászlóvivő tisztét mindig Pelbárt testvér harcolja ki magának, a pásztorbotot maga az apátúr hurcolja. A bot közel három rőf hosszú, kosszarvra emlékeztető feje súlyos aranyból van, gyöngyök és smaragdok díszítik. Véletlenül tudom, hogy a drágakövek nem igaziak. Pelbárt szólta el magát egyszer, mikor azzal dicsekedett, milyen nagy kamatot hajtott be aznap a kolostor titkos kinnlevőségeiből. A kolduló rendnek nem volna szabad ilyen ügyletekkel foglalkoznia, ám az apátúr bölcs rendelkezése szerint a kolostor kisebb-nagyobb összegeket kölcsönöz titokban. Az első pénzekre éppen néhány nagyobb smaragd eladásából tettünk szert. Pelbárt azt mondja, csak a pásztorbot aranya s gyöngyei valódiak. Az üvegből csiszolt smaragdok éppúgy fénylenek, mint állítólag a valódiak. A drága pastorálét az apátúr egyik elődje kapta az akkori püspöktől, kivel barátságban állott. Figyelmesen kell hordania a nehéz botot az apátúrnak, vigyázva, nehogy az aranyszarv kifelé mutasson, mintha püspöki jelvényként az egész megyére érvényes ítélet jogát hirdetné, hanem szerényen befelé fordítsa, jelezvén, hogy az ő hatalma csak a kolostor faláig terjed. Azt mondják, sok múlik ilyen kicsiségeken, a processziónak szigorú rendje van.

A plébániatemplom menetét trombitások nyitják, utánuk a zászlóvivő lépdel a templom lobogójával. Nyomukban a gyertyavivők, jobbra a templom, balra a város felszentelt, ünnepi gyertyáival. A gyertyavivők mögött rongyos csoport halad: vakok, sánták és egyéb szerencsétlenek. Ha nem a kolostorban laknék, én is velük biceghetnék, elöl

a menetben. Az invalidusok nyomában – senki nem tudja, miért – molnárok, pékek, halászok lépdelnek mesterségük jelképeivel, kis liszteszsákkal, frissen sült cipóval, halászhálóval. Utánuk a plébános vonul az oltáriszentséggel, nyomában a kanonokok és segédlelkészek, aztán a gyermekek kórusa és a minisztránsok. Utánuk a városi tanács tizenkét elöljárója, azután a céhek vezetői a maguk jelvényes botjaival. E botok némelyike nehéz, vashegyben végződő, veszélyes fegyver, mások üregesek, bennük pénz, drága fűszer, titkos irat, bármi lehet. A céhmestereket a város legszebb szüzei követik, fejükön koszorú, rózsaszirmot szórnak a szélbe. Utánuk a feleségek, férjek, maradék gyermekek és az a gyülevész népség, amely ilyenkor mindig a menethez csapódik. Ezerfelől jönnek. Medvét táncoltatnak, tüzet, kardot nyelnek. Csodatévő amuletteket árulnak betegség, rontás ellen. Jönnek kuruzslók, varázslók, jövendőmondók, kobzosok, maskarát öltött csepűrágók és egyéb szélhámosok.

A mi menetünk jóval szerényebb, nem oly hivatalos, mint az övék, de vidámabb. Elöl a novíciusaink haladnak barkaágakkal a kezükben, dalolva. Nem csak szent énekeket fújnak, de tavaszköszöntő rigmusokat skandálnak, s vidám, olykor sikamlós népdalokat is énekelnek. Az ő nyomukban a bányászok eleje halad, ők maguk választják ki maguk közül a legjobbakat e tisztességre. A legbátrabb vájárok, tapasztalt bányamesterek lépdelnek egyszerre a dalok ütemére, amelyet kis kalapácsaikkal tenyérnyi fatáblán kopogva kísérnek. Utánuk jövök én a két szamarammal, Csenterice egy Jézust formáló rongybábut visz a hátán, Szentantalka pedig a barkakoszorúval felékszerezett rongyszüzet, a mi édes Szeplőtlen Mária anyánkat. Mögöttünk haladnak a barátok az ereklyékkel és az oltáriszentséggel. Nyomukban lépdel az apátúr, hatalmas botjával. Őt követi a bányászok serege. Az apátúr tavaly kijárta, hogy a Mária-templomból kölcsönkaphassák Szent Borbála faszobrát a körmenet idejére. Azt a kamaszodó bányászkölykek cipelik nagy büszkén. Utánuk szabad, rendetlen sorokban haladnak a bányászcsaládok, szolgálók, inasok, cselédek s legvégül majd azok a leányok, akiket inkább nem neveznék meg.

Nagy vita előzte meg, hogy az apátúr engedélyezze a menetben való részvételüket. Húsz-egynéhányan lakják a külső ring utáni első utcán álló, egy hajdani malomból átalakított *lupanar*t, amit a mi nyelvünkön szólók mindközönségesen bordelnak neveznek. Bár a bérlőként bejegyzett Magdaléna soror évente száz ezüstdénár adót fizet a városnak, sem a városatyák, sem a plébánia nem nézi a nagyságát jó szemmel, mint ahogyan „leányaira" is megvetéssel tekintenek – napközben. Éjszaka azonban buzgón látogatják a *lupanar*t, ahol a sororoknak „becézett" kurvacsekek ezer módon, mégis egyképpen kényeztetik az oda betérőket. A ringburger urak *frauenhous*nak vagy *frauenhof*nak hívják a *lupanar*t, s köztudomású Selmecen, hogy a vacsorával végződő tanácsüléseket gyakran a bordelba tett együttes látogatásukkal koronázzák meg. Bár ősi foglalkozásukat buzgón gyakoroltatja velük a város férfinépe, s nem is fizetik rosszul a szolgáltatásaikat, az urak többsége mégis sietett egyetértését kinyilvánítani a Mária-templomban, midőn a plébános dörgedelmes szóval elítélte a sororokat, s megtiltotta nekik, hogy részt vegyenek a vasárnapi misén s bármely körmenetben.

Hamvazószerda előtti este az idén egy fekete ruhába öltözött, termetes asszony zörgetett a kapun, az apáturat keresve. A kapus barát természetesen nem engedte be, s el is zavarta volna, ha az asszony nem nevezi nemes egyszerűséggel átkozott kurvafinak, hamis lelkű, gyakott pederasztának, aki a hátsóját a természet ellenében használja, s nem illeti oly további szókkal, melyeket a kapus barátnak – ahogy az apátúrnak jelentette – nem állt módjában megismételni pirulás nélkül.

– Hogy néz ki a némber? – érdeklődött az apátúr.

– Akkora plécsája van, mint egy kocsikerék! – mondta a kapus. – Isten bocsássa meg.

– S aztán?

– Bibircsókos.

– Hol a bibircsókja?

– Az állán s az orrán – pislogott a kapus. – Tán a homlokán is, bár azt nem láthattam, mert ott a bőrét hamuval rajzolt kereszt takarja.

– Mondd neki, várjon! – mondta az apátúr. – Mindjárt lemegyek.

Hosszasan tárgyaltak, le-fel sétálva a kerítés tövében. Miről beszéltek, miről nem, senki se tudja. Az bizonyos, hogy az apátúr aznap vacsora után bejelentette, hogy a kolostor nevében magára vállalta a sororok gyóntatását.

– Bocsáss meg, apátúr – jelentkezett szólásra Pelbárt, aki minden alkalmat megragad arra, hogy szerepelhessen –, de ez túl nagy tisztesség volna amaz kurvákoknak. Engedelmeddel e megpróbáltatást illő alázattal átvállalom tőled...

Még be sem fejezte, máris több kéz emelkedett a magasba.

– Az sem volna helyes, ha egy olyan magas tisztségű testvér gyóntatná őket, mint a kolostorunk tisztelt számvivője. Én vagyok köztetek a legifjabb testvér, nincs még tisztségem, ám ha gondoljátok, majd én veszem vállamra e nehéz keresztet...

– Milyen buzgók lettetek egyszerre! – mosolygott az apátúr.

– Ne hallgass rájuk! – dörögte Pelbárt. – Ez igenis méltó, szent kötelesség, gondoljatok csak Krisztus urunkra, aki Mária Magdolnát magához emelte, s azt is hagyta neki, hogy a lábát megmossa, s törődött testének fájdalmán oly módon enyhítsen, ahogyan csak....

– Elég! – intett az apátúr. – Én gyóntatom őket.

A testvérek irigyen pusmogtak.

– Én vagyok köztetek a legidősebb – szólott az apátúr. – Sajnos rám már semmiképp nem hatnak bizonyos kísértések. Meggyónt bűneik titka nem tesz nyugtalanná, s nem fogok átmászkálni a kerítésen éjjel, mint ahogyan azt némelyőtök olykor megkísérli. Igen, tudok róla, ha nem is szóltam érte. Azt viszont mondhatom, ha bárkit rajtakapok közületek egy ilyen éjszakai portyán, az a kolostorba többet be nem léphet. Neve töröltetik a lajstromból, s a kongregáció átka üldözi egész életében.

Enyhe büntetés ez, gondoltam, mármint ahhoz képest, ami a házasságtörő asszonyokra várna. Bármely férfiember, ki nőjét paráznaságon éri, fejét azonmód lecsaphatja, vagy bármely más módon megölheti, helyben. Ugyanígy bánhat az asszony elcsábítójával. Ha nincs hozzá ereje – mondja a törvény –, akkor be kell zárni őket, és törvényes úton, súlyos kínzással kell kivizsgálni és kinyomozni az ügyüket. Ha rájuk bizonyul a tett elkövetése, akkor vesztőhelyre kell hurcoltassanak, hogy ott sírjukat velük megásatva, abban egymás fölé fektetve, derekukat karóval általütve, még éltükben eltemettessenek. Noha e büntetés végrehajtásáról soha nem hallottam, azért ha Selmecen nem is, másutt megtörténhetett. Minálunk csak sejteni lehet, hogy milyen előzmények vezettek egynéhány botrányos váláshoz, amely után a nő még az olyan ingóságait is elvesztette, melyeket hitbérként hozott a házasságba. Néhányan így kerültek aztán a bő seggű Magdolna vezette *lupanar*ba.

– Magdolna soror ígérete szerint – folytatta megdöbbentő közléseinek sorát az apátúr – a húsvétig hátralévő böjti időben bezárják a házat, nem fogadnak vendéget, ájtatoskodnak és imádkoznak, s gyertyát égetnek a nőszentek emlékére és tiszteletére.

– Dehogy égetik el! Másként használják azok a gyertyát, én tudom! – dörögte Pelbárt.

– Most már elég legyen! – csattant az apátúr hangja. – Nem tűröm az efféle ízléstelenséget! Azok a nők és leányok éppúgy Krisztus gyermekei, akár mi magunk. Épp ezért megengedtem nekik, hogy részt vegyenek húsvéti körmenetünkben.

Így is lett, s ez volt az egyik oka a ribilliónak.

A sororok szinte észrevétlenül csatlakoztak a mi processziónk farkához, így jártuk be az alsóvárosi kistemetőt, majd a városfal mentén haladva a keleti kapun át kivonultunk a nagyrétre, ahol a két menet találkozni szokott, hogy aztán a szabadban tartott barkaszentelés után mind visszatérjünk a piactérre, ahol sült pecsenyét kínáló lacikonyhák, birkagulyással teli vaskondérok, mézes diót, húsvéti kalácsot és egyéb nyalánkságot áruló sátrak vártak.

A mi processziónk a városi szüzek csapata után szokott volt a másik menetbe ékelődve csatlakozni az övékéhez. Az idén is így történt volna. Szóltak a csengettyűk, zengett az ének, a bányászok kopácsoltak, a suhancok forgatták a kereplőiket, a mutatványosok hosszú gólyalábon járva botladoztak a menet végén. Ők vették észre a sororokat.

– Itt vannak a kurvák! – rikoltott egyikük. Szájról szájra szállt a hír, így jutott a körmenetet személyes jelenlétével megtisztelő megyés püspök mögött lépdelő plébános fülébe. Más esetben talán nem tette volna, de most, hogy maga a püspök lépdelt előtte, megállította a mögötte menetelőket.

– Apage satanas! – rikoltotta.

A püspök nehezen fordult meg nehéz talárjában, fején félrebillent a súlyos tiara, alig tudott megkapaszkodni a pásztorbotjában.

– Mit óbégatsz? Halálra ijeszted az embert.

– Nyakunkra hozta a kurvákot az istentelen perjel! – mondta a plébános. – Itt az ideje, hogy megátkozd!

A püspöknek esze ágában nem volt bajszot akasztani a szerzetességgel. Ravasz különalkut kötött a megye területén működő kolostorokkal, s a maga részéről teljes önállóságukról s szabadságukról biztosítván őket, kegyesen elfogadta havonta érkező kisebb-nagyobb ajándékaikat. Most izzadtan, zihálva, sebzettmenyét-szemmel pillantott a plébánosára.

– Ne vedd észre őket!

– De hiszen ott vannak! – mutatott az feléjük hatalmas karjával, s mivel jó fejjel kimagaslott a menetből, mozdulatát még az is látta, aki egyébként a sororokat nem vette volna észre. – Gyalázat! – dörögte. – Küldd innen őket! – fordult a püspökhöz.

– Úgy van! – hangzott innen is, onnan is. – Gyalázat!

A püspök még mindig hezitált. Nem jó felizgatni a körmenetek népét, amúgy is gyakran elszabadulnak az indulatok ilyenkor, s nemegyszer megesik, hogy a szent körmenet ocsmány verekedésbe torkollik.

– Nézd, nézd! – mutatott ekkor a plébános a mi megtorpanó menetünk elején lépdelő apátúr pásztorbotjára. – Kifelé tartja a pastoráléját! Ez a te hatalmad nyílt megcsúfolása, püspök uram!

Az apátúr valóban nem vette észre, hogy a nehéz fejű bot kissé elfordult megfáradt kezében.

– A püspökötök óhajt szólni tihozzátok! – használta ki a főpap habozását és meghökkenését a plébános. – Térdre! – harsogta. – Mindenki térdre!

Sokan letérdeltek, így az ő menetükből a püspök éppúgy kimagaslott, mint a miénkből az apátúr.

– Dominus vobiscum!

– Et cum spiritum tuo! – szállt az egymást köszöntők hangja a sokaság felett. – Kérlek, perjel úr – szólott a püspök –, küldd el híveid közül a méltatlanokat!

– Nem látok köztük ilyeneket – felelt az apátúr messze csengő hangon.

– Én igen, sajnos! – felelte a püspök.

– Nyilván káprázik a szemed, vagy a napsütés tréfál meg! Az ilyet az alföldön délibábnak mondják, felénk jelenésnek.

– Tudnod kell, kikről beszélek – válaszolt rosszkedvűen a püspök, még mindig ódzkodva attól, hogy a sororokat nevükön nevezze.

– Nem tudom! – kiáltott vissza az apátúr, de szinte jókedvűen. Csak úgy sugárzott. Nem értettem, minek örül annyira, hiszen nyilvánvaló, hogy meg leszünk dorgálva.

– Ej, hát a szajhákról szólott! – sietett buzgón püspöke segítségére a plébános. – Hiába öltöttek vezeklőcsuhát, azért mi felismerjük őket!

– Csakugyan? – ámult az apátúr. – Kik ismerik fel?

– Segítsetek! – fordult a plébános a közelében állókhoz. – Nyújtsa fel a kezét, akit sért ama némberek jelenléte.

Többtucatnyi kar lendült a magasba. Jelentkeztek kanonokok, nyalka céhmesterek, gazdag ringburgerek, kereskedők, mészárosok.

– Látod?! – dörögte a plébános széles ajkán idvezült mosollyal. – Látod, perjel úr, mennyien vannak? – A püspök hiába intette, hogy ne ágáljon tovább, a plébános már magáénak tudta a győzelmet, s tovább ütötte a vasat. – Ők mind a Mária-templom hívei az Úrban, s nem a te kolostorod tévelygő bárányai! Ezek a tisztes urak bezzeg nagyon jól értik, kikre vonatkozik a püspök úr tiltása!

– Látom – felelte az apátúr. – Már csak az a kérdés, hogy honnan ismerik úgy e nemes lelkek a sororokat? Csak nem hozzájuk járnak zabjukat hegyezni?

Hatalmas nevetés hullámzott végig a tömegen.

– Csak nem velük húzatnak forró kesztyűt zsibbatag tagjukra? – srófolta még tovább a nevetés erejét az apátúr. – Csak nem hozzájuk hordják a város aranyait? Csak nem tőlük tanulják a...

S már nem lehetett a szavait hallani, akkora lett az üvöltés, éljenzés, szitkozódás, káromkodás, füttyszó, kacagás, kerepelés. Semmi értelmeset nem lehetett kivenni az ordibálásból. Azt sem tudni, ki hajította el az első felszedett követ. Pillanatok alatt kitört a tömegverekedés. Csak üggyel-bajjal tudtam a szamaraimat kivezetni az egymásra rontó hívek közül. Mögöttem futottak a barátok a csodatévő ereklyékkel és az oltáriszentséggel, mint ahogyan – fél szemmel láttam, a rét túloldalán is próbálták a templomi kincseket a bajból kimenekíteni. Az apátúr és Pelbárt a páston maradtak. Pelbárt lengette a zászlót, közben oda-odacsapott vele, mint ahogyan az apátúr sem csak áldást osztott a pásztorbotjával. Ezer szerencse, hogy nem érte baj őket, s a négy bátor novícius szoros kíséretében alig fertályóra múlva ők is visszatértek a kolostorba.

– Nagy ütközet volt! – jelentette az apátúr csillogó szemmel. – Ha nem is nyertük meg, nem is vesztettük el.

Ha a csatát nem is, az ereklyéket bizony elveszítettük a nagy rohanásban. A két vétkes barát napnyugtáig négykézlábalt a nagyréten, Krisztus tövisét s a szent lábközépcsontjának nyomát keresve.

Egyikük a kódexmásoló Johannes kegyeltje volt, apró termetű, kerek formákkal megáldott testvér.

Johannes magához intett.

– Eredj, segíts rajtuk, mielőtt vihar lesz.

Felnéztem az égre. Szépen esteledett, még a bárányfelhők is eltakarodtak, már látszott a holdsarló s az esthajnali csillag.

– Nem készül itt semmiféle vihar! – jelentettem.

– Ne add itt nekem a bazári majmot, hanem szedd a lábad! Nagyon jól tudod te, miféle viharról beszélek. Az apátúr megvesszőzteti a szerencsétleneket! Az a legkevesebb!

– De hát miként segítenék? – adtam az ártatlant. – Egy fertályóra múlva már az orromig se látok.

– Annyi éppen elég, hogy elbicegj a rekettyésbe, van ott elég tüske! Hátul a hamuban meg találsz csirkecsontot.

– Csak nem képzeled, hogy...

– Semmit nem képzelek! – förmedt rám. – Nem is szóltam neked. Nem is láttalak! Eredj!

Úgy tettem, ahogyan kérte. Kikapartam a hamuból egy csirkecsontot, leszopogattam, fényesre dörzsöltem. Közben kikutyagoltam a rekettyésbe, letörtem egy száraz tüskét, meg is szúrtam magam vele. Vittem a szerencsétlenekhez.

– Hagyjátok abba a keresést, és ne itassátok az egereket! – szóltam hozzájuk. – Én megtaláltam, amit elvesztettetek.

Nem győztek hálálkodni.

– Amit csak akarsz, Nyulacska! – vigyorgott rám könnyein keresztül a kerek ülepű, és megnyalta az ajkát.

– Nem kell – mondtam neki. – Ne is említsétek, hogy én segítettem.

A másik idősebb testvér volt, rossz szemű, beteges. Orra elé emelte a tüskét, vizslatta, szaglászta.

– Csoda történt! – vakkantotta végül. – A tövis vért izzadt! Nézzétek! Ez itt Krisztus vére!

Nagyon megijedtem. Az Úr talán elnézi azt a turpisságot, hogy az elveszett ereklyék helyére másakat csempésszek, hiszen majdnem biztos, hogy amazok se voltak eredetiek. De hogy az én vérem... Krisztus vére...! Ilyesmit még gondolni is halálos vétek! Ezt meggyónni se merem, átka rajtam marad, biztos, hogy a pokolra kerülök majd érte. Bár, okoskodtam magamban a hazafelé úton, Pelbárt úgy tanította nekem, hogy Isten minden élőlényben ott van, így még énbennem is, talán. Azt is mondta, hogy Jézus a másik ember. Igaz, én nem vagyok másik, én én vagyok, azazhogy én az egyik vagyok. De ha máshonnan nézném, mondjuk Pelbárt szemével, magamat, akkor én volnék az a bizonyos másik. Ha pedig nem csak az egyik, de a másik is lehetek, akkor... Beleizzadtam az okoskodásba. Nem tudtam, mitévő legyek. Bevalljam? Ne valljam? Tépelődésemnek maga az apátúr vetett véget.

– Hol kóboroltál te, Isten barma? Mozogj, mintha élnél! Fogd be a szamarakat, de szaporán, máris indulnunk kell!

Futottam, hoztam a kocsit, befogtam a szamaraimat.

Johannes testvér sündörgött mellém.

– Megvannak?

– Megvannak – mondtam. – Tudod, hová kell vinnem az apáturat ilyen sürgősen?

– Most jött a hír, hogy a püspök úr megsebesült menekülés közben. Valaki ülepen döfte! – kacagott rekedten.

Míg én a fogatot rendeztem, az apátúr a felcser baráttal sebre való kencét kevertetett, előhozatott egy kis hordóval a kolostor legrégibb borából, aztán felhágott mellém a bakra.

– Gyerünk, Nyulacska, ne kíméld őket!

Mintha tudták volna, hogy mennyei ügyekben járunk, Csenterice és Szentantalka végig vágtatott az úton, egyszer se kellett ustorral biztatnom őket.

– Itt várj meg! – kászálódott le a bakról az apátúr, s a hordócskát a hóna alá kapva maga zörgetett be a plébániakapun.

Húsz szor számoltam meg az égen kigyúló pisla csillagokat, mire kilépett a kapun. Már nem volt olyan fickós, mint befelé menet. Jókedvű volt, azt láttam rajta, de kissé bizonytalanul lépkedett, s nem is tudott egymaga fellépni a kocsira, segítenem kellett.

– Valami baj van?

– Van, de nem velem! – kacsintott.

– A püspök úr? – kérdeztem.

– Félig már meggyógyult, Isten nagyobb dicsőségére.

– Csak nem a plébános? Mi baja esett?

– Még semmi – nevetett szélesen, ahogy szinte sosem. – De alaposan meg lesz dorgálva. Na, gyerünk, mielőtt ránk zuhan az éjjel.

Igencsak sötét lett, mire a kolostorba értünk. Nem tudtam a kapun behajtani, idegen szekér állt a bejáró alatt. Hatalmas hordót gurítottak le róla.

– Ez a harmadik! – jelentette a konyhás testvér. – Háromszor jobb, mint amit az apátúr elvitt, és éppen húsz szor annyi.

– Honnan van? – kérdezte az apátúr összehúzott szemmel.

– A sororok küldték. – A konyhás pislogott. – Visszaküldessem?

– Isten őrizzen! – szólott az apátúr. – Az egyiket üsd csapra! Hiszen vége van a böjtnek! Az Úrnak hálát adva ma feltöltekezünk Krisztus vérével.

A konyhás barát keresztet vetett e profán igét hallva, én majdnem elájultam. Aztán a barát ájtatos pofával rám vigyorgott, s azt mondta:

– Halleluja!

JEMNITZ SÁNDOR NAPLÓJÁBÓL (II)

Részletek

Közzéteszi Jemnitz János

Szept. 8. – Napközben komponáltam – végre megint! Este jött Kinga velem vacsorázni. Alighogy leültünk, felhív a Népszavától Horváth Zoltán, és mond a „Dalosszövetség”-i cikkemhez néhány megjegyzést, amelyről egy új, sokkalta bővebb befejezés jutott eszembe. Félóra alatt megírtam, és betelefonáltam újabb másfél „flekk”-et. Tudok ily gyorsan is dolgozni, de kimerít; sokkalta fárasztóbb a koncentrált, nyugodt munkánál.

Szept. 9. – Vasárnap. Délben ½ 2 órakor tisztázatban befejeztem egy négyszólamú férfikart Kassák Lajos „Az én lovam” versére. Erőteljes, keménykötésű darab lett belőle, de szörnyen nehéz. Senki se fogja majd énekelni. Ezt munka közben is észrevettem,

és mégis így csináltam meg, mert a kellő jelleget és színt csak így lehetett elérni. Alternatívám egy volt: vagy írok valamit, amit jónak érzek, de az aztán íróasztalom fiókjának lesz, vagy engedményeket teszek, és szégyenkezem magam és a darabom miatt. Győzött a jobbik énem, bár ez a győzelem felér egy vereséggel a gyakorlati téren. Tudom, jól ismerem a banális tanácsot: össze kellene kapcsolni a két dolgot. De beszéljen valaki Einstein relativitáselméletéről úgy, hogy a harmadosztályos általános iskolás tanuló is megérti! Én így is a lehető legegyszerűbb maradtam, de – egyetemi siker. Ez a sík viszont néptelen. Erről azonban nem én tehetek, és ez felment az önszemrehányások alól. – Délben a Klubban már mindenki a mai Népszavában megjelent „Dalos" cikkemet dicsérte. Még a Szabad Nép munkatársai is.

Szept. 10. – Délelőtt 9.40 órakor a Kossuth rádión végre elhangzott a „Kicsi alma" és a „Késő ősszel", a Kaposy Andorral felvett két dalom. Mindkét felvétel most sokkal jobban és szebben szólt, mint a visszahallgatásnál. Vannak intonációs rezgéskülönbségek, amelyek a stúdióban még észrevehetők szoktak lenni, de a nyilvános adásban valahogyan kiigazítódnak. Rögtön utána Hela hívott fel, és gratulált, majd Antal Lívia, aki a „Kicsi almá"-t mindjárt el is kérte. Utána elmentem a Liszt-versenyek megnyitására, este is ott lógicsáltam, nem tudom, hányszor hallgatva végig a VI. és a XII. magyar rapszódiát és a „Mazeppá"-t. Lisztnek volt egy kaptafája, arra húzta az ihlet nélkül szerzett műveit, azért is oly hasonlóak ezek egymás között. Az ihletettek aztán persze annál individuálisabbak. A skálája rendkívül széles, de ha nincs kedve vagy ideje, elővesszi a generálszaftját, és leönti vele a darabot. Beethoven éppen az új típusok teremtésében volt hasonlíthatatlanul és utolérhetetlenül gazdag. Úgyszólván mindegyik műve egy új arc, új individuum. Lisztnél valamennyi mű családtag, sokféle arc közös vonásokkal.

Szept. 11. – Végigolvastam a „Doktor Faustus"-t, utolsó lapjait sírva; de nem a történés maga, hanem a stílus szépsége ríkatott meg. Thomas Mann művészete voltaképpen a legpontosabb szóhasználat művészete. Gondolat és szó kölcsönösen termékenyíti meg egymást. Ebből a magasrendű magányból szinte átmenet nélkül csöppentem bele a Liszt-versenyek esti forgatagába. Egy Bermann Lázár nevű, fantasztikusan csúnya szovjet zsidó fiú fenomenális tehetségnek bizonyult, és lehengerelt mindenki mást. Nála teljesül az ideális követelmény, és a tökéletes technika poétikus muzikalitással párosul.

Szept. 13. – A moszkvai sakkversennyel kapcsolatosan ugyanazt az érdekes jelenséget figyelem meg, mint a nálunk most folyó nemzetközi Liszt Ferenc zongoraversenyen. Kik a legjobbak ott? Szovjet zsidók, magyar zsidók, argentin zsidók, jugoszláv zsidók. Kik a leggyengébbek? Az izraeli zsidók. A zongoraversenyen ki eddig a legjobb? Lázár Bermann szovjet zsidó. Ki a legrosszabb? Egy Wolf nevű izraeli zsidó. Mint ahogy a növény- és állatvilágban vannak parazita fajták, amelyek, akárcsak az orchideák, más növényeken szebbnél szebb virágokat tudnak hajtani, úgy vannak emberi fajták is egészen hasonlóan. Sőt, továbbmegyek: az orchideánál művészibb szerkezetű és színezetű virág alig van; talán éppen e szekunder életkörülményei szükségesek ahhoz, hogy ily pompás komplikáltságot fejthessen ki! S nem áll-e talán ugyanez a zsidókra? Nincs még egy faj ezen a világon, amely létszámához viszonyítva annyi kiváló embert termelt ki magából, mint a zsidó. S ez a világba való kirajzás úgyszólván rögtön a honfoglalás után elkezdődött nála; az ország csupán rezervoár. Epirusban, Korinthosban, Róma-

ban nagy zsidó kolóniák virágzanak. Kölnben, ebben a római kolóniában előbb él zsidó, mint germán, mert kereskedőként kísérik a római légiókat. Róma legnagyobb színésze, az egyiptomi fáraók és a római császárok háziorvosa rendszerint zsidó. Művészetben és tudományban előbbre vannak az autochton népeknél, éppen azért, mert nem autochtonok, és energiájukat szabadabb célokra fordíthatják... Ezt a gondolatmenetet érdemes lenne bővebben kifejteni.

Szept. 15. – Gyönyörű új brokátpaplant vettem, fele világoskék, fele világosbarna. – Este Moura Limpany zongoraestjén. Írok róla. Závodszky Zoli a szünetben odajön hozzám: „Hogy tud ez a Limpany kalimpáni!"

Szept. 24. – Délelőtt a Rádióban: „Új magyar zongoramuzsika magnetofonról", a verseny alatt itt időző külföldi pianisták részére. Mi, szerzők – nekem az V. zongoraszonátám I. és II. tétele hangzott el (az egész nyilván „túl sok" lett volna, amikor Kadosa persze teljes „Concertinó"-ja és Szabó persze teljes „Felszabadult melódiá"-i foglalták el az idő legnagyobb százalékát) – és előadóink illedelmesen összegyűltek, csak éppen a külföldi vendégek hiányoztak egy-egy svéd és román zsűritag kivételével. Kiderült, hogy ugyanakkor (!) zenekari próba zajlott le az esti zenekari Liszt-győztes hangverseny számára az Erkel Színházban. Azt gyanítom, hogy ez nem is múlt a rendezés baklövésén, hanem a mi szándékos elbújtatásunkat célozta. „Tenni valamit, és mégsem tenni, minden eshetőségre készen" – ez ma a feladat a „Mann kann nicht wissen" korszakában, amikor a mai hiba holnapi érdem, és a mai érdem holnapi hiba lehet.

Szept. 25. – Ülés a Tudományos Akadémiában. Vértes Pista minden félperces mondatot öt percig fordítgatott franciára, és stiláris készségét fitogtatta. Végül mindenki menekült: én ki a Ferihegyi repülőtérre, ahol a szövetség nevében egy Kurz (?) nevű zsenge drezdai karmesterkét fogadtam. De az út ebben a gyönyörű nyári időben élvezetté vált számomra, útközben az intelligens sofőrrel szórakoztam.

Szept. 27. – Különös ülés Szendrő Ferinél a Petőfi Színházban. Valamiféle bizottságba választottak, amelyből ki fogok maradni, mert igazolóbizottság-szaga van. Nekem ebből elegem volt. Akiket annak idején elmarasztaltunk, azok ma mind Kossuth-díjasok, míg a bizottsági tagok örülhettek, ha nem kerültek börtönbe.

Szept. 29. – Verával hangversenyen – 16 éves, de lelkileg lehetne 26. Élete: ostrom és óvóhely, majd kitelepítés és iskolázatlanság. Mihez kezdjen? Hát énekelni tanul, hang nélkül. Miféle jövő!

Okt. 2. – Este ismét moziban: Palotai Boris „Ünnepi vacsorá"-jánál. Jó ötletek, de az egész elkényszeredett, csinált. Buday Dénes zenéje 16 ütemből áll, amely folyton ismétlődik. Mért nem tud engem Illés Gyuri ilyesmire beajánlani?! Hiszen százszor jobban csinálnám! Nem meri, mert nem bízik bennem. Miért is bízna?! Nincs hozzá alapja, amikor látja, miként nyomnak háttérbe. Népszerűtlen embert nem használhat a film!

Okt. 4. – Délelőtt 10.40 órakor a Kossuth rádión ment a „Polká"-m. Mit tesz a keverés! A „Polka" már legalább 12-szer ment, és annyira nem voltam a felvételével megelégedve, hogy legtöbbször meg se hallgattam. Most feljött Kinga, aki az adásokat nagyon

komolyan veszi; ezért nekem is hallgatnom kellett, és meg voltam lepődve: oly kitűnően szólt minden, mintha nem is ugyanaz a magnó lenne.

Okt. 9. – Jánossal[5] találkoztam, véletlenül. Mintha emberibbé változott volna. Mozgalmas nap. A Jogvédőnél, a Zeneműkiadónál. Hétfőn a Szigeten ebédeltem Scheiber Mátyással. Délután fogadás a Szövetségben, Berman remek hangversenye, Verával hallgattam. Aztán Igor Ozim hegedűestjén. Végül Garay Gyuriékkal, Pancso Vladigerovval és egy törökkel a Duna Szállóban vacsorán.

Okt. 10. – Érdekes eset: ma délelőtt nekiduráltam magam, és „Amíg egy magnetofon eljut odáig" címmel megírtam egy kétflekkes cikkben az egész golgotámat. Felhívtam Horváth Zoltánt; mondta, hozzam be a cikket gyorsan. Ő mindig megható szeretettel beszél velem. Taxit hozattam. Rohanva kifelé ösztönszerűleg megnéztem a levélszekrényemet – a vámhatóság kedvező értelmű értesítése feküdt benne! Ha nem esik a kezembe, óriási botrány törhet ki. Délután a gépírónővel Schumann-oztam 4-től 8-ig.

Okt. 14. – Vasárnapi szép időben a Szigeten ebédeltem megint, Szenkár Jenővel, aki húsz év után azonnal megismert, és szórakoztatóan beszélgetett. Somogyi László vitt haza elegáns, új kocsiján. Fried Géza újságolta, hogy Palotai Vili kilépett Székely Zoltán vonósnégyeséből, milliomosnőt vett feleségül, és karmesteri pályára vált át. Füle mindenesetre van hozzá, mert az egyike a legjobbaknak. De nem hiszem, hogy ez a lomha testű ember mozdulatilag beválna. – Délután felhívtam Garay Gyurit, mert már nem tudtam mire vélni, hogy 17-én van a vonóstrióm rádiófelvétele, és még ma sem hívtak próbára. Erzsi, a felesége közölte velem, hogy Gyuri épp most is a triómat próbálja Lukács Paliéknál, de Pali beteg. Ez máris gyanúsan hangzott. Félóra múlva Gyuri hívott fel Lukácséktól: nem tudja, mi lesz a felvétellel, Palinak cisztája van a farában, három nap óta 38,5-ös lázzal, próbált ugyan, még ma is, de egyre rosszabbul van, holnap operálják. Aztán Pali telefonált, és elmondta ugyanezt, csak sokkal melegebben, erősködvén, hogy, ha csak egy mód van rá, végigszenvedi az adást.

Okt. 15. – Pali tényleg hősiesen viselkedik: ma reggel megoperálták, 12 köbcenti genynyet csapoltak le belőle, még 39 fok lázzal mégis ½ 3-tól ½ 6-ig próbált, persze állva, mert ülni még nem tud. De Gyuri mégsem hisz a holnapi felvételben, mert már ő is belázasodott influenzával, rosszkedvű és ingerlékeny.

Okt. 16. – Pali láztalan, már ülve próbált ½ 5-től ½ 8-ig. Most már Dénes Vera is maródi: a húr belevágott az ujjába. Holnap délelőtt még egy próbát tartunk, akkor dől el a felvétel sorsa.

Okt. 17. – A felvétel kitűnően sikerült! Lukács a székén kuporogva játszott, Gyuri kétszer kapott orrvérzést, Verának be volt tapasztva az ujja. De ez a rokkant trió, három ragyogóan tehetséges ember, úgy játszott, hogy öröm volt hallgatni ezt az 1928-ban copyrightolt, tehát 28 éves művemet. Négy évvel idősebb Kingánál! Számomra úgyszólván új volt, mert számos részletét teljesen elfelejtettem. Mily remek kis mű ez! Első tétele csupa szerelmes líra, Juci éve volt ez. Második tétele fájdalmasan szomorú

[5] Jemnitz János.

melodika. Harmadik tétele csupa vad, meghajszolt izgalom. S mindez milyen eredeti! Teljesen egyéni invenció, személyes hang! Úgy viszonyul II. vonósnégyesemhez, mintha megfordított időrendben lenne 23 év közöttük. Ezt Zsdánovnak köszönhetem.

Okt. 18. – Este taggyűlés hajnali 2 óráig. Tiszta időpocsékolás, gittegylet. Tortúra hat órán át buta emberek beszédét hallgatni. Szabó Ferencet lemondatták, de ki jön helyette? Szerintem még ő volt a legmegfelelőbb erre a posztra. De mindegy; amikor a nimbusza odavan. A meghurcoltatás nem ártott neki.

Okt. 20. – Kinga a Tersánszky-együttessel szerepelt a Magvető irodalmi estjén. Nem szóltam semmit, de fájt a szívem őt ebben a dilettánsnál is gyengébb produkcióban látni. Okos nő létére ő mindezt amúgy is tudja. Sokszor gondolkoztam már azon, miért üldözi őt egészen különleges mértékben a balszerencse. Talán azért, mert mindenütt azonnal megsértődik, és ezzel elrontja a kapcsolatait. Itt is a színpadon nyíltan veszekedett a riválisa kolleginájával, ami persze a közönség számára igen rosszul hat. A közönség szereti a kulisszatitkokat, amíg titokban maradnak, mert addig némi romantika tapad hozzájuk; de nem kér a nyíltan leleplezett, meztelenre vetkőztetett kulisszatitkokból, mert helyes ösztönnel érzi kiábrándító voltukat.

Okt. 21. – Otthon vacsoráztunk, szép olasz hangokat hallgatva. Mily találóan mondta Schumann már 120 év előtt: olasz muzsikát csak olaszoktól szabad hallgatni, ők elfeledtetik az eszmei szegénységét, és kiemelik az érzéki szépségét.

Okt. 22. – Végre leadtam a teljes Schumann-anyagot. Este Rossi-koncert volt, de oly különös bágyadtságot éreztem, hogy otthon maradtam, és elolvastam a negyven év előtti szenzációs regényt, a „Gólem"-et. Megvolt, de sohasem olvastam el eddig. Rafinált írás, benne van a hátborzongatás kompendiuma, szellemidézéstől a kéjgyilkosságig. Mindezt megbocsátanám, de a stílus rossz: Meyrink következetesen konkretizálja az elvont fogalmakat, a hosszúság jön és megy, a rövidség leül és felkel, és ezek a folytatólagosan megszemélyesítve kezelt absztrakciók egyáltalán nem növelik a vizualitást, sőt inkább rontják az előadás plaszticitását. Persze tehetséges ember műve, de spekuláció vezette.

Okt. 23. – Kitört a polgárháború. Délután Kinga egyre telefonált, tudom-e, mi történik a városban. Itt csend és béke honolt. Este 9 órára a Rádióba voltam meghíva, élő adásra. Felkerekedtem, de már a Körúton láttam, hogy a város lázban ég. A Kölcsey utcába már alig tudtam beférni, lépésről lépésre haladtam előre a Bródy Sándor utcában a Vas utcáig. Tovább nem jutottam, mert könnyfakasztó bombákat kaptunk, golyók röpködtek, és láttam, hogy a Rádió kapuját lángszórózzák gyermekek egy teherautóról. Ott hallom, hogy Sztálin szobrát ledöntötték, és viszik a Rákóczi út felé. Ezzel megoldottak egy hetek óta nyomasztó problémát: senki sem tudta, hogy milyen címen távolítsák el azt a kellemetlenné váló tárgyat. Az a vicc járta róla, hogy műemléknek nyilvánítják régisége miatt, mert még „Mátyás korabeli". Tankok jelentek meg, mentőkocsik; a Vas utcán kifordultam a Rákóczi út felé. Izgatott tömegek. Teherkocsikon csupa gyerek. Valamikor talán majd a „gyermek-kereszteshadjárat" mintájára gyermekforradalomnak nevezik mai nagy akciójukat. De repül a kő, s ki tudja, hol áll meg?

Okt. 24. – Nagy Imre, sajnos, népszerűtlen tettel debütált, bizonyára nem szívesen. Szovjet tankok mindenfelé. A Klubban ebédeltem Devecserivel, Gerő már Moszkvába menekült, a halottak száma 2000-nél nagyobb, a csata folyik tovább. Géppuskaropogás. Egyedül.

Okt. 25. – A helyzet romlik, a kár rettenetes. Csak úgy mellesleg hallom, hogy a Rádió gépeit és teljes magnetofonállományát elpusztították. A háborúban a nyomtatott műveim vesztek el, most az a kis magnógyűjtemény, amely három év alatt nehezen létrejött! Gyermekek taposták szét a szalagokat, köztük a triómat, amelyet csak egy hét alatt vettünk fel, annyi áldozatos fáradsággal! Sírni tudnék, mert érzem, hogy már nem lenne erőm harmadszorra is rendbe hozni szerzeményeim publikálásának ügyét. Egy életen belül háromszor is „kiadatlan ifjú szerzőként" elölről kezdeni a dolgot, miután egy tekintélyes sorozata kiadványaimnak bombatűzben égett el, és a második sorozatot gyermekek taposták széjjel – ez valóban túl sok... Dörög az ágyú. Jövevények beszélik, hogy a Kálvin téren, Múzeum körúton, Rákóczi úton az ostrom idejére emlékeztet a szörnyű pusztítás. Nemzeti Múzeumunk képtára leégett. S ki látja ennek hasznát!? Forradalom persze nem törődik ilyen pótolhatatlan értékű csekélységekkel, ahogy a villám sem nézi, hová csap bele. De a sebesültnek legalább joga van panaszkodni, s ne panaszkodjunk, amikor 12 évvel visszavetették Budapestet a romvárosok sorába. – Este a fürdőkádba menekültem, jó forró vízben lubickolni.

Okt. 26. – 10-től 3-ig van utcai kimenőnk. Én csak az utcánkban őgyelegtem, és élveztem a 22° nyárias jó időt. Mily helyes volt, hogy konzervekkel tűrhetően elláttam magam; így nem kell szerencsétlen emberek között órákig kígyót állnom.

Okt. 27. – Telefonom mindeddig szuperált, de a legtöbbjét kikapcsolták, már csak Garay Gyuri jelentkezik, ővele hívogatjuk egymást; Kinga, Magda, Hela helyett. Ma egyáltalán nem volt kimenőnk, mert 10-kor tudtuk meg, hogy reggel 8-tól 10-ig volt. Kiki hoz valami félig kitalált hírt, ki-ki a gusztusa szerint színezi tovább. Tisztára óvóhelyi hangulat. Már azt sem tudjuk, ki harcol ki ellen. Már-már úgy látszott, hogy magyar–szovjet háború van kialakulóban, mert legújabban a magyar hadsereg fog össze a szovjettel az ávó ellen. A lakók oly idegesek, hogy épp ma este, a viszonylag legnyugodtabb estén vonultak le családostul az óvóhelyre.

Okt. 28. – Vasárnap. Kimenő szakadó esőben. Öt nap óta először az Oktogonon, mintha öt hónap telt volna el azóta. A látvány szörnyű. Villamos persze nem jár. Gyalogolni kell, mint ostrom után. A Lövölde téren nincs ép ablak, bokáig gázolok törött üvegcserepekben. A Gorkij fasort tankok állják el. Hasonló pusztulás képét nyújtja a Hunyadi tér. A körúti Horizont bolt előtt még füstölögnek a felgyújtott könyvhalmazok; ott gramofoncserepekben gázol az ember. Trafikomban meglepően sok az áru. Kérdem, van-e Dózsa szivar. „Mennyit óhajt?", kérdik. Találomra mondom: „harmincat"; simán megkapom. Sorba állok cukorért, ez ma már a harmadik sorbaállásom a tej- és dohányért után. De sehol se állok be anélkül, hogy a sorból meg ne szólítana valami ismerős. Így aztán trécselve rövidítjük a várakozás hosszú másfél óráit. Holtfáradtan vánszorgok haza. Délután alszom, este kapuőr vagyok 10-től 12-ig.

Okt. 29. – Ismét nyugtalanítóbb a helyzet, a tegnapi csendes órák után ma megint dörögnek a „tűzszüneti" ágyúk. A súlypont állítólag a vidékre tevődött át. Képtelen va-

gyok dolgozni, pedig most igazán ráérnék. De még olvasáshoz sincs türelmem. Clemens Brentano meséit forgatom; bájosak, de nem tudom élvezni őket. Kinga telefonja egy napig szuperált, ma ismét néma; ezzel szemben Vásárhelyiéké háromnapi némaság után ma felelt. Derék kis emberek... A pesti Rádió szerint az ellenállók letették a fegyvert – közben dörög az ágyú. Tovább tartson-e az átkos hazudozás? Még mindig nem elég nagy a kár, amit okozott? Megint csak elhatároztuk volna, hogy „ezentúl minden másképp lesz"?

Okt. 30. – Megható Budapest vitalitása: ma már a Savoyban ebédeltem, vagyis egy hét óta először ebédeltem egyáltalán, mégpedig fehér asztalnál és bőségesen. Hallom, a Népszavát Révész Mihály szerkeszti Száva Istvánnal és Erdődy Jánossal, míg a Horváth Zoltán-garnitúra a Népakaratot csinálja, bár Horváth máris kijelentette, hogy ő erre még csak három napig hajlandó. Őt Kéthly Anna nem veszi be a laphoz, ami teljesen érthető, hiszen a pártok egyesülése jórészt az ő eredménye volt.[6] Én nem tudom elhatározni magam, hogy felkeressem a lapot, noha mindenki magától értetődőnek tekinti, hogy ott vagyok. Ehhez a tisztikarhoz nincs kedvem, ez nem teremthet jó lapot. Révésszel egyébként is sohasem szenvedhettük egymást.

Okt. 31. – A hó vége. Kapkodás és tülekedés, amerre nézek. A kommunisták részint beijedten, részint titokzatosan hallgatnak, és teljesen szabad teret hagynak a pártonkívülieknek. A kisgazdapárt viszont túlzott étvággyal mozog: mozikat, párthelyiségeket foglal vissza, és hangszórókkal kürtöli be a várost, amely nem politizálni, hanem enni szeretne.

Nov. 1. – Kutyagolunk, mint 1945-ben, a kiszabadulás után, de akárcsak akkor, szívesen és könnyen járkálok óraszámra, jólesik a szobafogság után, s az ember gyaloglásból határozottan többet bír el, mint máskor. De inkább csak nézelődöm, mint célt követek. Tudatosan hagyom magam sodortatni, az ismerősök mind talpon vannak, s ha az ember az Oktogontól lemegy a Rákóczi útig, annyival találkozik össze, hogy ma például hárommal mentem le a Royal eszpresszóig, illetőleg oda be, hogy beszéltessem őket. Mindenki lázasan helyezkedik az „új világ"-ban, de ez nekem módfelett gyanús. Kizártnak tartom, hogy a szovjet zsebre vágja azt a pofont, amit itt kapott; hiszen ezzel rengeteget veszítene presztízséből. Csak nézem a túl mohókat és túlbuzgókat. Őket figyelni sokkal szórakoztatóbb, mint közéjük állni.

Nov. 2. – A szovjet házakat kiürítik. Ma a szomszédos Rippl-Rónai utcában teherautókra rakták a holmikat, tetejébe az asszonyokat és a gyermekeket, és kivitték őket a Ferihegyi repülőtérre. Mindenki diadalmaskodik, ujjong, hogy „győztünk"!, de én megdermedtem, mert a legrosszabb előjelet láttam ebben. A szovjet visszavágásra készül!

Nov. 3. – Akasztott ávós tisztet láttam, a Teréz körút és Aradi utca sarkán lógott egy fán, arca vérrel borított, szeme kinyomva. A dühös nők kegyetlenebbek a legvadabb férfiaknál. Onnét továbbmenve két ismerős házaspárral találkoztam, és közöltem velük a látnivalót. Mindkettőnél az asszony kívánta látni a hullát, és a férj tiltakozott el-

[6] Ez több mint fél évszázad múltán történetírói szemmel túlzás: szubjektív visszaemlékezés. A magyarázathoz hozzátartozik, hogy az MSZDP és az MKP „fúziója" előtt az összekötő bizottság egyik tagja Horváth Zoltán volt, ám ez nem jelenti azt, hogy a „fúziót" ő döntötte volna el.

lene... Színházigazgatók alkonya: Tamás, Aladár, Szendrő Feri, Gáspár Margit... Érdekes és jellemző, hogy egyik sem volt rokonszenves vezetője együttesének. Tóth Aladár különösen csúfos véget ért: felvetette a bizalmi kérdést, és egyhangú „nem" volt a válasz. Sorsát megérdemelte, mert tíz év alatt jó emberből gonosz emberré romlott el.

Nov. 4. – 5 órakor, hajnalban pokolra ébredtünk. Ágyúbömbölés, tanklövöldözés, gépfegyverkattogás. Felöltözöm gyorsan, és lesietek; már ott áll a ház népe riadtan, álmosan. A rádióban megszólal Kádár melák hangja: Nagy Imre reakciós kormánya ellen a változatosság kedvéért most ő hívta be az országba, Gerő után, a szovjet sereget. Szörnyű vasárnap, szörnyűségét még növelte a kontraszt: felhőtlen, napsugaras ég és ez a rettenetes égzengés.

Nov. 5. – Gerőt a „felkelők" megölték. Ennyit bemondott a rádió. De most már ki tudja, hogy ki a „felkelő"? A rettenet folytatódik. Este fenn jártam a háztetőn. Irtózatos látvány: dél felé egyik óriási tűz a másik mellett. Fél Kőbánya ég, Budán a Gellérthegy környéke.

Nov. 6. – Ég a Levéltár Budán. Ma már orosz járőrök cirkálnak a házunk előtt. Budapest pusztul. Az ENSZ maszlagol, tagjai egymást buzdítják, és ide szóvirágokat küldenek. Az ágyúdörgéstől alig hallható, hogy a Kossuth rádió szerint a felkelőket már leverték. E pillanatban Buda ég a Bécsi kaputól a Pénzverdéig. A nemzetközi sajtó szerint gyorsan közeledünk a harmadik világháború felé. Számunkra akkor mindez a borzalom még csak előjátéka további még nagyobb borzalmaknak. Ha nem is az egyetemes emberiségnek, de egyes népcsaládoknak megvan a kollektív sorsuk, amelynek törvényei erősebbek a saját külön akaratuknál. A fehér bőrű emberiség öngyilkosságra készül, és kipusztítja magát. A többi népet legyőző Szovjetuniót vérveszteségtől meggyengült állapotában a sárga fajok fogják legyőzni. Őket végül majd a négerek váltják le... S mi lesz Beethoven és Mozart örökségével? Talán a nevük fog megmaradni, mint Apelles neve, a festő puszta neve, képek nélkül...

Nov. 7. – Délelőtt a pokol tombolt itt körülöttünk. Állítólag a jugoszláv követség közvetlen közelünkben is belövést kapott, egy halott és két sebesülttel. Ez talán nem is annyira harc, mint inkább a megsértődött és megdühödött szovjet büntetőexpedíciója. Hiszen véletlenül éppen a gazdaságilag legértékesebb központok mennek tönkre, a gyártelepek és nagyáruházak. Este felmentem a háztetőre, ahonnét óriási tüzeket láttam déli irányban, amerre csak néztem: Kőbányán, Csepelen, Budán. Budapest rettenetesen pusztul, mint az ostrom heteiben. S a szovjet az érkező könyöradományokat nem engedi be az országba. Álljunk talpra magunk erejéből, mint 1945-ben. Vagy ne is álljunk, hanem tengődjünk, amíg meg nem puhulunk. Ez a magyar nép második Világosa. S következik a Bach-korszak.

Nov. 8. – „Tűzszünet" holnap estig: harcok a Keleti pályaudvarnál... De négy nap után legalább járkálhattam az utcán, napsugaras téli levegőben. A Klubba telefonáltam némi ebéd reményében: „Nincs étkezés, az oroszok tegnap éjjel kifosztották az egész raktárat." Sütök-főzök magamnak, főként időtöltés céljából. De ma olyan lecsós rizst csináltam, amely nem csak azért ízlett, mert én csináltam, és hozzá lángost sütöttem, utóbbi már komiszul sikerült.

Nov. 9. – Ha egy nap leforgása után ismét előveszem e naplómat, hogy néhány sort írjak bele, olyan az érzésem, mintha hetek múltak volna el tegnap óta, és az elmúlt októberi „régi jó idők" évekkel lennének mögöttem. Pedig mindössze három hete annak, hogy vonóstriómat a Rádióban felvettük: bizakodó, mélységes békehangulatban. S ma végigmentem a Körúton, az Oktogontól a Rákóczi útig... Kőszívű az az ember, akinek e dermesztő pusztulás láttára nem szökik könny a szemébe. Mondom: Budapest már anticipálta a harmadik világháborút. De mintha nem is anticipálta volna, hanem csak lendületbe jött hozzá: minden jel arra vall, hogy most már rohamosan közeledünk a tragédia harmadik felvonása felé.

Nov. 10. – Bárcsak dolgozni tudnék valamit! Most, amikor minden egyéb tényező meglenne, még a tegnap óta tartó csend is, most nem tudom magam koncentrálni. Jól jött nekem Kingától a „Déryné naplója", ez a mulatságosan tanulságos életkép Pest biedermeier korszakából. A „kis Róza" ezt nem utolsósorban önigazolásul írta meg, és férjét alaposan befeketítette, hogy saját magatartását érthetővé tegye, ami közvetve azt bizonyítja, hogy sok pletyka keringhetett róla. Akár nő, akár férfi a naplóíró, egyre megy, mert száz közül száz dicsekszik el szerelmi hódításaival és ellenállhatatlanul szívdöglesztő lényével. Ez a Don Juan-izmus keseríti meg a legtöbb esetben a naplóolvasást, de különösen a nőkét, mert a férfi két diadalmas csábítás között esetleg még bevall egy kosarat, de a nő soha, semmiféle körülmények között. Ez a rengeteg imádat persze tehertétele a könyvnek, mert egy olvasónak húsz oldal szerelmi vallomáson kell keresztülrágódnia, amíg egy érdekes korrajzra bukkan. Igen érdekesek viszont a női fontoskodással bőven megadott ruházkodási megjegyzések, amelyekből a Schubert korabeli pesti divat pontosan összeállítható. Színpadi jelmeztervezők hasznukra forgathatják „Déryné naplójá"-t. Jól jön ez nekem most, amikor alig fűtött, hideg lakásomban a fürdőszobába vonultam vissza, és a klozettülőkén párnáztam ki magamnak egy tűrhetően meleg szállást, ahová az ágyúzás sem hallatszott be olyan rettenetesen.

Nov. 11. – Vasárnap. Kinga volt nálam, három hét óta először. Bal szeme alatt hatalmas véraláfutás: fegyverkeresés volt náluk éjfélkor, s amikor a spájzkulcsot nem találták meg elég gyorsan, az egyik orosz katona revolvere agyával szemen vágta. Nagyanyja is meghalt, egy héttel ezelőtt. Nehéz az élet. Elmondta, hogy Zelk Zoltán, Benjámin László és Déry Tibor a svájci követségen keresett menedéket. Este Hajós Zolinál voltam vacsorára híva. Régi tapasztalatom, hogy rendszerint azoktól kapja az ember a legtöbb kedvességet, akiktől legkevésbé várná.

Nov. 12. – Hány emberrel beszéltem ma? A város felé Szöllősyvel, a körzeti tanácsnokunkkal indultam el, a Köröndön Reschofsky Sándor csatlakozott hozzánk, majd Tauszer, a régi jó órásom. Az Oktogonon elváltunk. Ott egyébként az idők legtalálóbb bemondása ütötte meg a fülemet; ahogy az Abbázia-ház üszkös falain merengtem, egy család állt meg mellettem, és a családfő mutatott a romokra, mondván: „Íme, a békeharc eredménye." Ott még három újságíróval beszélgettem tegeződve, akiknek nevét sem tudom. Rögtön utánuk Romhányi Jóskával, feleségével és Horusitzky Zoltánnal akadtam össze, akikhez a már kinyílt Negro eszpresszónál Szabolcs csatlakozott Csikós Rózsival. Fényessel, nem tudom, miért, de összeszólalkoztunk. Két operaházi kardalossal mentem tovább a Zeneműkiadó felé. Ott együtt ült Rékai Bandi, Darvas, Ormos és még három-négy ember, akiknek a nevét nem tudom. Visszafelé Fehér István-

nal és barátaival találkoztam, akiktől megtudtam, hogy a Szövetségben már ebédet osztogatnak. Nosza, bele a zsibvásári zsibongásba! Alighogy széket, asztalt szereztem, jött Hela, majd Karcsi. Hela annyira le volt verve a látottaktól, hogy enni sem tudott, és szótlan maradt. Felbukkant az első keserű vicc: „Budapest, vérfürdőváros." Ők mentek, Garay Gyuriék jöttek. Dávid Gyulával, Mihály Andrással, Karcag és Kovács Gyurival beszéltem még, majd a Köröndön Fodor Jánossal, az operaénekessel beszélgettem egy ideig, végül Dobay Líviával és Mosányinéval, immár az utcánkban. Közben bealkonyodott. Délelőtt ½ 11-től délután ½ 5-ig voltam útközben anélkül, hogy a jóízű és bőséges ebéden kívül egyebet végeztem volna a céltalan locsogásnál. Hiszen senki sem tud bizonyosat, és mindenki az óhajai szerint találgat és jósol. Vacsorára ismét Zoliéknál, az ő parasztosan jó kedélyű optimizmusa üdvösen megnyugtató e rémséges napokban.

Nov. 13. – Ma az újságírók is csatlakoztak az általános sztrájkhoz. Mindenki a munkahelyére megy, de nem dolgozik. Talpon van az egész város, de egyebet nem tesz, csak bevásárol – ész nélkül, amit lát és kaphat: egyszerre öt fogkefét, hat szappantartót. Órákig állnak kígyót tíz deka cukorkáért az édességboltok előtt; napokat töltenek kígyóban a cipőüzletek előtt, pedig a kétszázadik kiszámíthatná, hogy számára már nem jut áru. De szótlanul, türelmesen várnak, szinte úgy tűnik, hogy csupán valami elfoglaltság látszatát hajhásszák... Ismét a Szövetségben ebédeltem, észvesztő zsivajban. Percenként mások léptek asztalunkhoz: Wesselényi Miklóssal és Mihalik Sándorral ültem, s az ember percenként derült optimizmusra és zuhant pesszimizmusba, ahogy a jórészt kitalált hírek hangzottak. Nem beszéltem kevesebb emberrel, mint tegnap, de a kép nem tisztul előttem. Állítólag egész Európa mozgásba jött; lehetséges, hogy már benne is vagyunk a harmadik világháborúban, csak nem vettük még észre.

Nov. 15. – Ennél parazitább életet nem éltem, amióta az eszemet bírom. A nap középpontja, hogy a Szövetségben ülök 11-től 3-ig, ott kétszer jól megebédelek, és két üveg sört iszom – korántsem farkasétvágyból, hanem izgalomból és időtöltésből. Minden jövevény hoz valami hírt, amit a következő megcáfol. A Körúton úgy megyek végig, mintha összes ismerősömnek találkozót adtam volna. Ebédnél Tarnayval, Szervánszkyval, Dávid Gyulával és Mihály Andrással ültem együtt, de odajött még legalább tizenkettő. Mindezektől halálos fáradtan térek haza, és alszom 6-ig, akkor felkelt és vacsorára hív fel Zoli. Ott borozgatunk 9-ig, és vége a napnak... A plakátoszlopokon gúnyos apróhirdetések jelennek meg, mint „Elvesztettem a nép bizalmát, a becstelen megtaláló adja le magas jutalom fejében az Országházban Kádár János nevére." Vagy: „A magyar nép történelme során három dúláson ment keresztül, a tatár, török és a felszabadúláson."

Nov. 16. – Az Újságíró Klubban ebédeltem Mihalik Sándorral, Erdődyvel és Pajzs Ödönnel. A sötét bénultság jelképe, hogy napjainknak ez az egy-két órás ebédidő a tetőpontja, mikor az emberek találkoznak és találgatnak. Rám úgy hat a jelenlegi helyzet, mintha a magyarság az októberi napokban egy nagyot lobbant volna, és most annál dermedtebb szellemi tespedésbe süllyedt volna vissza. A nép ellenáll, de már azt se tudjuk: kinek?, minek? Vörösmarty aktualizálódott: nincsen remény. A Nyugat részvéttáviratokat fogalmaz meg a sorozatos ülésein, és úgy tesz, mintha rajtunk segíthetne azzal, hogy minket első napirendi pontnak tesz meg. Az orosz nem megy ki innét,

és az angol meg a francia válaszként nem megy ki Szuezből. Ezáltal mindkét félnek hallgatnia kell, hiszen egyformán ludasak.

Nov. 17. – Boldizsár Iványt elvitték, állítólag ezrekre menő mindkét nembeli fiatalsággal. Az általános sztrájk most már ezzel az újabb okkal folytatódik tovább. A nagyhatalmak most már nyíltan készülődnek a háborúra, és nekünk most már harctéri jelentőség az osztályrészünk.

Nov. 18. – Megint egy vasárnap. Sötét gondok között. De lehet, hogy már néhány hét múlva vágyódva tekintek vissza erre a vasárnapra, amikor még mindenem megvolt szép kis lakásomban, és a jóllakás sem okozott még problémát nekem. Legyünk hálásak a mának. Carpe Diem (Horatius: „Élj a mának"). Az „Im westen nichts Neues"-t olvasom (Erich Maria Remarque: „Nyugaton a helyzet változatlan"). Miután a különböző lövedékek akusztikáját és hatását most sokkal közelebbről figyelhettem meg, mint az ostrom alatt, amikor inkább a repülők bombáinak űrtartalma volt megállapítható, így pontosan ellenőrizhetem már Remarque csataleírásainak megdöbbentő szemléletességét. Ő életének ezt az irtóztatóan nagy élményét teljes közvetlenséggel tudja leírni, ami már magában véve is sok, és megmagyarázza könyveinek rendkívüli sikerét. De van könyvének még egy mellékhatása, amely annak idején még nem volt megállapítható, az ugyanis, hogy magán viseli az I. felvonások befejezetlenségét. Ezután csakis a „Kleiner mann, was nun?" (Hans Fallada: „Mi lesz veled, emberke?") következhetett, szükségszerűen csatlakozva. Fallada ezt szintén csak azért tudta ilyen megrázóan ábrázolni, mert nyakig ült az élményben, míg Thomas Mann a „Doktor Faustus" illető fejezeteiben már retrospektíven okoskodik a téma felett. Remarque könyvének épp az a legmegrázóbb vonása, hogy senkinek sejtelme sincs a kibontakozásról, és a könyv érdeme, hogy meg sem próbálkozik a prófétálással, amellyel tüstént elbukott volna. Hiszen még most – negyven év után – sincs sejtelmünk annak kibontakozásáról, ami ott kezdődött. Talán majd egyszer az „ötvenéves háború"-nak nevezik ezt a korszakot a „harmincéves" után. Pusztításaiban is arányos lesz azzal. – A Fészekben ebédeltem, jól: gulyáslevest és paprikás csirkét nokedlival. Koplalás tehát nincs. Ahogy hazafelé ballagok három üveg Kinizsi sörrel megpakolva, a Bajza és Andrássy út sarkán népet látok összeverődve egy teherautó mellett. Közelebb lépve látom, hogy egy kövérkés asszony fekszik a kocsi alatt hosszú, sötétszürke kabátban, szoknyája felcsúszott, és látható: vastag téli harisnyái csak térdig érnek, és ott vannak megkötve, elnyűtt, vastag téli cipő van rajta, de feje nincs, azt az autókerék palacsintává lapította. Vére már kifolyt. Jöttek a mentők, és papírral letakarták. Jött a rendőr, és felírta a sofőrt. A béke állapot körülményessége. Egy héttel ezelőtt közel százezer (?) ember pusztult el rendőri bejelentés nélkül, s még papirossal sem takarták be legtöbbjüket napokon át, ott feküdtek kapualjakban vagy közvetlenül a járdán. Háborúsan. Elvégre 75 000 (?) halott és 15 milliárd (?) kár áll ezen a számlán, amelynek ellenértéke – nulla. Ez felér egy másodszor is elvesztett háborúval. Hiszen csakis vesztettünk, és nem nyertünk vele egy mákszemnyit sem. De az egyénien kezelt halott itt, akiért, külön őérte kijött a mentő és a halottas kocsi, akit százan álltak körül és sajnáltak meg, ez talán mégis már a békés hangulatot keltheti fel.

Nov. 19. – Vásárhelyi Magdánál ebédeltem. Enikő akart a jobbomon ülni, és kedves is volt hozzám, míg Anikó a bal oldalamon hidegrázást kapott evés közben, és nagyon

rosszul lett az influenza összes jelével. Épp ez hiányzott neki, amikor mindez a beteg veséjére megy. – Újra megjelent a Magyar Honvéd, az Oktogonon birokra mentek érte az emberek, és ha nem akarták kabátjuk néhány gombját otthagyni, félre kellett állniuk. A Köröndön viszont elém jött egy újságárus, és nyugodtan vehettem tőle egy példányt, amely hintapolitikával van megírva, ha akarom, a kormány mellett, ha akarom, a kormány ellen.

Nov. 20. – Most már Kinga is influenzás. Vittem neki egy üveg jó bort és pénzt, miután ma, négyheti késedelemmel megkaptam a nyugdíjamat – mindössze egyórai sorban állással. Az utcára léptem: nyomban ismerősbe ütközöm; mindegyik más és más rémhírrel szolgál, és a zaklatott idegeim éjjel tombolják ki magukat. Ma szívdobogás miatt nem tudtam aludni. Először mentem végig a Rákóczi úton a Baross tértől a Körútig, és majdnem elsírtam magam az irtózatos pusztulás láttán. Kellett ez? S kinek, minek használt? A Rákóczi úton közlekedni sem lehet, mert a gyalogjáróra a házak ablakaiból söprik le a romhulladékot, az úttesten viszont autók és motorosok száguldoznak. Mindezt tetézi a búcsúk hangulata, mert kétoldalt zárt sorokban kínálják a limlomot az utcai árusok. Rengeteg a színes kendő, mert a háziiparosok este viszik ki el nem adott portékájukat. A többi játékszer, hamis ékszer, vásárfia. Mégis vettem valahol egy perzsaprémes süveget 260 forintért, arra gondolván, hogy tavaly mennyire fázott a fülem. De hát vajon kerül-e még sor arra, hogy idén is fázzon? Nem fogunk-e anarchiába merülni? Hallom, hogy a visszaszivárgott nyilas elemek a rendőrségnél helyezkednek el, ahol fegyvert hordhatnak. Ha ezek mozgásszabadsághoz jutnak, valóban vérfürdőváros válik Budapestből.

Nov. 21. – Szörnyű éjszakám volt: rettenetes fejgörccsel ébredtem 4 óra felé. Nem tudtam fekve maradni; miután 35,8 fokos mínusz temperatúrám volt, feketekávéval és rumos teával kínáltam magam, és délelőtt 10 óra felé kezdtem normálissá válni. Ez mind ideggörcs. Az Újságíró Klubban ebédeltem zsibvásári zsivajban, Kassák Lajosékkal és Vidor Miklósékkal. Reményi Vera is odaült; két utcai szobájuk minden bútorral tönkrement, a konyhában hálnak kőre fektetett matracokon. Pogromhírek keringenek. Volt-e itt valaha is politikai megmozdulás zsidóverés nélkül? E nélkül nem teljes a dolog. Eddig 1945-öt éltük, mert kezdünk visszamenni 1944-be... „Déryné naplója”-nak második kötetét olvasom. Érdekesebb az első kötetnél, mert egyre több szó esik benne a nagy kortársakról, Szerdahelyiről, Egressyről, Lendvayról, Megyeriről.

Nov. 22. – Somogyi Lászlóék is eltávoztak. Vashegyi Pásztor Verával, Csinády Dóra Hollayval szintén. Somogyit Fricsay karrierje nem hagyja nyugodni, a balettiskola Kovács Nóráé. Én csak legálisan távozhatnék úgy, hogy magammal vihetném nyomtatásban megjelent szerzeményeimet, mert nélkülük semmibe se kezdhetnék. Énekes énekelhet, instrumentalista játszhat, de nekem műveket kell felmutatnom, s Németországban már nincsenek példányaim. De a kalandorkodáshoz már öreg is vagyok, s amíg itt békében hagynak, nem is kívánnék másutt élni.

Nov. 23. – Ma egy hónapja kezdődött... Délután 2-től 3-ig otthonmaradással tüntetett Budapest népe, néma csend borult a városra. Hogyan fogja Sepilov kimagyarázni a munkásság általános sztrájkját? Tízmillió ellenforradalmárral?

Nov. 24. – Ha az ember memoárokat olvas, azt kell hinnie, hogy az élet emberemlékezet óta folyvást csúnyult és romlott, mert nincs olyan memoáríró, aki ne beszélne a „régi jó idők"-ről! Minden nemzedéknek az előző korszak volt a jó idő, amiből a folytonos romlás következik – ha megbízható lenne az ilyen, ifjúkort szépítve bemutató megállapítás... Érdekes, hogy az öreg emberek arca estefelé mutatja a legjobb formáját, és reggel, ébredés után a legkuszáltabb, legfeldúltabb, míg a gyermek arca ébredés után a legfrissebb, és este fonnyad el.

Nov. 25. – Ha így megy tovább, alig marad itt művész. Garay Gyuri este telefonon felsorolta nekem az eltávozottakat; hát a nevesek mind szétrebbentek. Azzal vigasztaltam őt, hogy a túl sűrűn ültetett virágok ritkítás után jobban fejlődnek, és magam is ezt hiszem; nálunk a teljesen helytelen és buta kultúrpolitika következtében oly fülledt légkör alakult ki, az összezsúfoltságnak oly tűrhetetlen állapota, mely valóban befullasztotta a művészetet, és megbénította a fejlődést. Hallom, hogy Szabó Ferenc, a nagy pártvezér, aki főbűnöse zeneéletünk elrothadásának, most Párizsba vándorol ki (?). Zalán után a párttitkárok futnak most nyugat felé. Balerinák és párttitkárok: jó keverék...

Nov. 27. – Tóth Aladáréknál remek, békebeli ebéden; előétel: homár, gombaleves, két nagy süllő hármunknak, hatalmas karfiollal, hozzá bor, feketekávé. A halnál meghatottan néztem Aladárra, és ő megértette tekintetemet. Ő tudja, hogy én nagyon szeretem a halat, és ha nevezetes alkalmakkor voltam nála, mindig hallal fogadott. Ez itt tehát a régi baráti szeretet jele akart lenni. Különben is a régi volt, az igazgatóskodás előtti. Jól voltunk együtt hármasban. Csak a hazamenés volt kellemetlen, mert sötét volt már, kísértetiesen sötét. Utcai világítás alig van, s a lakásokból is alig szűrődik ki valami fény. Az emberek árnyakként suhannak el egymás mellett, s erre kifelé már alig járnak. De az árnyak körúti kavarodása talán még nyugtalanítóbb, mint itt a csend, mert fantasztikusabb.

Nov. 28. – Kezdünk pacifizálódni: postás hozta ki a nyugdíjamat! Egyesek szerint a munka megindult, mások szerint még nem. Benyomásom szerint a munka megindulna, ha lenne miből. Tehát mindkét félnek igaza van. Az utcai kép javul is, nem is, a törmeléket ugyanis eltakarítják, de a belövések hatalmas üregei ezáltal még félelmetesebb csupaszsággal tátonganak. A város úgy hat, mintha tervszerűen csúfították volna el. Mi szükség volt a Royal-palotát, a New York-házat rommá lőni, holott ezekből senki sem lőtt kifelé?! Sajnos, még mindig nem tudok dolgozni. Mihelyt belekezdek, tíz perc múlva úgy elfáradok, hogy egyszerűen elalszom. Teljes idegkimerültség.

Nov. 29. – Kinga volt nálam vénasszonynak maszkírozva. Az ő korosztályának nem sok örömöt nyújtott a történelem: világháborút, ostromot, újjáépítést és ezt a II. ostromot. S ez a fiatalság megmutatta, hogy mindazonáltal mily komoly, mily nagy értékek fejlődtek ki benne. A „rideg nevelés", úgy látszik, mégis többre megy az elpuhító kényeztetésnél. A Nyugat diákjai alamizsnapénzeket gyűjtenek, de eszükbe nem jutott volna segédcsapatokat küldeni. Illetőleg: eszükbe jutott, de csak játszottak a gondolattal, s nem kellett őket nagyon lebeszélni. Hát mikor Lord Byron megannyi mással a görög szabadságharcosok segítségére sietett, ez nem volt a semlegesség flagráns megsértése?! Persze hogy ugyanaz volt, csakhogy a töröktől nem féltek annyira, mint most az oroszt ól. Ez a lényeg.

Nov. 30. – Délben Lukács Paliékhoz voltam ebédre híva. A töltött káposzta polgáribb volt Aladárék homárjánál, a beszélgetés is, de mégis jól éreztem magam náluk, egyszerű, jó zenészek között. Előzőleg a Zenei Alapnál egy óra hosszát elbeszélgettem a milyen megható, öreg Péterfi Pistával. Mily bölcsen viselkedik! Elvonulva a napi eseményektől és főként a politikától, ott ül, és igyekszik segélypénzeket előteremteni a megszorult muzsikusok számára.

Dec. 1. – Ebédelni az Újságíró Klubba mentem el, ahol csupa rémüldöző és egymást rémítő emberrel találkoztam. Mennyivel bölcsebb náluk a Péterfi Pista! Ezek itt sterilen sopánkodva ütik agyon a napot, míg ő a bajbajutottakon segít, és ezáltal nemcsak elfoglalja magát, hanem munkája hasznosságának tudatával a kedélyét is megnyugtatja.

Dec. 2. – Vasárnap. Délben irtózatos zsivajban ebédeltem a klubban. Ott mindenki rémhíreket terjeszt és egymást izgatja. Meg tudom érteni, hiszen az újságírók helyzete jelenleg a legbizonytalanabb. A Népszava és a Magyar Nemzet október 23-ika után pártlappá alakult vissza, tehát most, a pártok új megszűnése után gazdátlan. Ki gondoskodjék róluk, e lapok munkatársairól? Ki gondoskodjék a Szabad Nép óriásira felduzzasztott szerkesztőségének kenyértelenné váló tagjairól? A Fészekben sokkal nyugodtabb a hangulat, mert a színházak megmaradnak, és mielőbb játszani kezdenek, mint ahogy hangversenyek is lesznek. De pártlapok nem jelenhetnek meg a többpárti rendszerhez való áttérés előtt. Ez pedig messze kitolódott... Délután „Déryné"-t olvastam szemfájásig. Aztán felmentem Csizmadia Mártához. Ő az első nő, aki akkora, mint én. Ha állunk, szembecsókolhatom, ami számomra teljesen szokatlan, mert eddig mindig le kellett hajolnom ehhez. Este Joliéknál. Ő az antitoxinom, az ő mindent leegyszerűsítő, vagány derűlátásával.

Dec. 3. – A Zenei Alap ma kifizette az orgonaszonátám állami megbízásos díját, 1760 forintot. Rendes dolog volt a vezetőségtől, hogy ily módon gondoskodtak rólam, mert a jogdíj- és prémiumkifizetés január 1-jéig szünetel. A vezetőség ugyanis zsűrivé alakult át gyorsan, és dicsérettel elfogadta művemet. – Felmentem Vásárhelyiékhez, ott mindenki disszidálásról beszél; csak ott láttam, milyen láz kapta el az egész ifjúságunkat. A Zeneművészeti Főiskolán két tanárra jut egy növendék, mert az öreg, kényelmes tanárok helyükön maradnak, de a fiatalság szárnyra kél. Az egyik már odaát is volt, a másik holnap indul, a harmadik legális útlevelét várja. A disszidálás legtöbbjük szemében valami véresen izgalmas, de rendkívül csábító kalandnak tűnik. Enikőtől bájos olvasójelet kaptam ajándékba a beleragasztott saját fényképével. Ő a család legnormálisabb lelkületű tagja. – Zuhogó esőben gyalog haza.

Dec. 4. – A gondolkozó fiatalság mérlegel és latol, önmagát és a másikat vizsgálja, elemzi, hogy összeillenek-e, mielőtt összeadják magukat. Viszont érett fejjel, sok tapasztalat után feleannyit sem töpreng férfi és nő, ha elkapja a Torschlusspanik; akkor összeállnak „leszállított áron" olyanokkal, akiket fiatal éveikben büszkén visszautasítottak volna. S mindez a látszólagos következetlenség teljesen indokolt, mert egészen más, ha a fiatal ember egy félszázados együttélésre határozza el magát, vagy ha az éltes ember rövid alkonyára keres egy társat. Ha Cinkotára utazunk ki, csak éppen ne legyen kellemetlen, aki velünk utazik. De egy többnapos utazásnál már nem közömbös az útitárs.

Elolvastam „Déryné naplójá”-nak harmadik kötetét is. Már kissé sokallottam ezt az olvasmányt, noha mindvégig gyöngyöket talál benne az ember. Csodálatos, hogy ez a hetvenes éveiben író asszony fiatalkorát fiatalosan mondja el, és stílusa a továbbiakkal szerves összefüggésben öregszik. – Csodálatos stílusának megjelenítő ereje, szemléltető színessége is; emberét néhány szóval találja el és állítja elénk. Lázas nyugtalansága, fejvesztett kapkodása a végén, úgy látszik, már climaxos természetű lehetett. Egyébként azt hiszem, hogy biszexuális lehetett, egyre erősödő homoszexuális irányzattal. Férjének hamarosan megtagadta magát, fő szerelmével, Samujával hosszú éveken át csak enyelgett, minden különösebb heves nemi inger nélkül. Szentpéteryhez való viszonya is lanyha volt, mint ahogy Csáky Tivadart is éppen csak tűrte. Ezzel szemben mindenütt csinos fiatal lánykákat vesz maga mellé, korántsem cselédnek, mert cselédet külön is tart; akárhol állomásozik, csak ilyen lányka lakik vele: ez a fontos és nem a férfi, aki nélkül évszámra nyugodtan megvan. De elsősorban és mindenekfelett művész volt, százszázalékos művészjellem, szinte modellszerűen tanulmányozható művészalkat. A jó produkcióért minden áldozatra kész; szereplés előtt nem eszik, hogy könnyű legyen a teste, nem iszik, hogy tiszta legyen a feje, nem beszél, hogy már előzetesen is a szerepébe élje bele magát! Minden mesterségbeli megjegyzése az igazi, vérbeli szakembert árulja el. Különös emellett a kisebbségi érzése a külfölddel szemben; nem mert kimenni, félt a „külhon” igényességétől, mert azt a saját igényességével azonosította. Ismerte az akkori fejletlen magyar közönség kezdetleges igényeit, és biztosnak érezte magát annak büszke tudatában, hogy ezeket a követelményeket maradéktalanul kielégítheti. Inkább volt vetélytárs nélkül első otthon, mint vetélytársakkal vívódva, esetleg második odakint. Esze remekül működött minden kérdésben, amely művészetével összefüggött. Amily határozottan tudta, hogy ott miként kell cselekednie, oly határozatlan volt minden egyéb kérdésben, tehát az élet gyakorlati kérdéseiben. Ebből magyarázható gyermekinek tűnő szeszélyessége, amely nem volt egyéb a pillanatnak alávetett impresszionizmusnál. Nekem mint nő biztosan nem kellett volna, mert túlságosan nyugtalanító volt ebben a soha le nem kötöttségben. Ember nem is köthette le őt, akit művészete teljesen lekötött. De nem bánom, hogy ezen a másfél ezer oldalon keresztülrágtam magamat.

Dec. 5. – Újra izgalmas, véres nap. Amikor ebéd után kiléptem a Klubból, sűrű géppuska- és puskalövések pattogtak. Kérdem egy rendőrtől, honnét? Mondja, hogy nagy zűr van a Nyugati pályaudvarnál és a Wesselényi utcában. Felhívom szegény Kingát, aki ezen a nyugtalan helyen lakik, és mindjárt megerősíti. Megható, hogy az idegesség valami dermedt álnyugalommá merevült nála, amely fegyelmezettségként hathatna, ha nem tudnám a mélyebb eredetét.

Dec. 6. – Mikulás napja még több vérrel és a gyermekek befolyásolhatatlanul kirakott cipőcskéivel. Mily rikító ellentétek! Halál és sarjadó élet... Máskor természet adta magasabb egység, itt azonban rettentő meghasonlás.

Dec. 7. – Banda Duci volt nálam, és végre megszólaltatta a magnetofonomat. Nagy öröm volt ezt a remek gépet hallani. Avatóul persze én beszéltem bele a mikrofonba, de újból elszörnyülködtem hangom idegen jellegén. Az embernek a valóságtól merőben eltérő elképzelése van saját hangjának színezetéről, mert nincs hozzá distanciája. Azonkívül sohasem hittem el, hogy beszédemnek idegen akcentusa van, mert fülem

szerint hibátlanul magyar kiejtéssel beszélem a magyart. De most magam is észrevettem, hogy külföldiesen hangzik a kiejtésem.

Dec. 11. – Kétnapos sztrájk, de nálunk népes szövetségi választógyűlés. Az „ideiglenes" vezetőséget követi az „átmeneti"! Tiszta komédia! Kinek van erre szüksége? Szabó Ferenc teljesen kibukott, és bosszút liheg. Szervánszky és Járdányi, a két becsületes, jóhiszemű, de részint bolondos, részint puha jófiú maximális szavazatot kapott. Biztosra veszem, hogy csupa jó igyekezetből és túlbuzgalomból egy csomó marhaságot fognak kiagyalni.

Dec. 12. – Hegel történetfilozófiáját olvasom. Hogyan tudott egy kétségtelenül okos férfi ennyi sületlenséget leírni!? Ő teljesen absztrakt elméletgyáros volt, aki kész volt bármely tényállást a maga rendszeréhez kerékbe törni, amíg bele nem illett.

Dec. 14. – A mondottakból következik, hogy még a követeléseink sincsenek végiggondolva. Ma Járdányi Pállal találkoztam itt, és vele gyalogoltam be a városba; cselekedni szeretnének, és nem tudják, mit. S nem tudják, hogy határozataik meddig maradnak érvényben. Hiszen a legalitásuk is vitás. Az emberek egyik napról a másikra vannak helyeiken, és ezalatt végérvényesen akarnak intézkedni. Voltaképpen ez az igazi forradalmi idők ismertetőjele. Délben a Klubban ebédeltem, mint minden nap, de azt hiszem, elmaradok; túl sok a beépített kém. Ha hirtelen oldalt nézek, szempárokat látok, amelyek mereven és ellenségesen figyelnek. Pedig éppen ma mondtam a rokonszenves Mihalik Sándornak, hogy ez a rövid ebédidő, amikor összetalálkozunk és elbeszélgetünk, olyan, mint a rabok körsétája a tömlöcben; aztán mindenki visszatér a magánzárkájába, és a hosszú esti órákra magára maradva elnémul... Nem tudtam már, mit is kívánjunk, és ez a legrettenetesebb, mert hátha éppen ez bizonyul melléfogásnak.

Dec. 16. – Olvasom Thomas Mann „Tonio Kröger"-ét. Ez talán a legönboncolóbb írása: tökéletes elemzése munkamódszerének. Persze hibázik, aki ezt kizárólagos joggal általánosítja, tény viszont, hogy a művészi alkotás tépelődő szenvedéseit senki sem tárta fel még ilyen, szinte indiszkrét nyíltsággal. Az ember néha szinte őhelyette szégyelli magát ezért a szellemi szemérmetlenségért, ugyanakkor viszont élvezi is a megállapítások bámulatos precizitással megfogalmazott helyességét. – Nincs pénz: miután múltkor premizálták az orgonaszonátámat, lemondtam jogvédő irodai járandóságaimról a nem premizáltak javára, s ez annyit jelent, hogy decemberben egy fillér jogdíjat sem kapok, s a január is kétséges. Mi lesz itt? Anyagilag már oly szépen rendben voltam, s most megint a legszűkösebb keretek közé szorulok! Jogdíj nincs, Filharmónia nincs: ez máris 2000 forint havi kiesést jelent számomra!

Dec. 17. – Kodály Zoltán nehezen fogja elviselni, hogy 75-ik születésnapja ünneplések zaja nélkül múlt el. Ő, aki a tapsok örök étvágyú, fáradhatatlan élvezője, ma bizonyára azért veti el különösen a rendszert, mert elrontotta ily szép, kerek számú jubileumának örömeit. Én mindig rettegtem az életkorommal járó megünnepeltetéstől, és azt különböző születésnapok bemondásával szerencsésen el is kerültem. Alig van ember, aki pontosan tudja, hány éves vagyok. Így jó! Minek kössem az orrukra?

Dec. 18. – A déli Klub-ebédelésnek megvan a sajátos dinamikája: ½ 1-től ½ 2-ig állandó crescendo, ½ 2-től 2-ig észbontó zsivaj, 2-től 3-ig lassú diminuendo és záróra. Ma, mialatt ebédemet fogyasztottam, jött és ment mellőlem: Székely Júlia, Horváth Zoltán, Száva István, Gedeon Pál (mondom neki: „Így négyen együtt mindjárt lapot indíthatnánk." Mondja ő: „Valóban, több emberre nem is lenne szükségünk."), Mikó András, Molnár Miklós, Vidor Miklós, Boldizsár Iván, Vető József, Reményiné, Lózsy János, Gábor Gyuri – csupa külön és nem érdektelen, egyénien színezett élet. Ebéd után kellemesen kóválygó fejjel támolygok haza.

Dec. 19. – Oláh Gusztáv tegnap Münchenben meghalt. Gyomrát operáltatta, immár másodszor, a gyomorfekély valószínűleg rák lehetett. Oda van az Operaház legszebb dísze, legértékesebb tehetsége, legkulturáltabb egyénisége! Aladár is könnyebben válik meg az Operától, mert annak vonzóereje e veszteség által még inkább csökkent. Sajnálom, hogy nem írhatok róla nekrológot. Régóta nem sajnáltam, de most sajnálom, hogy már nem vagyok újságíró, aki a hírrel berohanna a szerkesztőségbe, és tüstént írógépbe diktálhatná első fájdalmának első kitörését. Így majd csendesebb időkben, később fogok róla írni – ha megélem... Ki tudja?... Ha Gábor Gyurival kerülünk össze ebédkor egy asztalhoz, sokat nevetgélünk, mert mindkettőnkben megvan az életösztön, hogy nevetéssel könnyítsünk a lelki nyomáson. Ma azt mondta: „Lássátok, még Vörösmarty is vizet prédikált és bort ivott, mert az »itt élned, halnod kell« terád, a másik személyre vonatkozik, és nem őrá, az első személyre; neked kell, de nekem nem kell." Felesége már indulni is akart Vajda Istvánékkal, de autójuk összeütközött és felborult, ő meg karját törte, és megsérült az arca.

Dec. 20. – S én megint egyedül maradtam Karácsonyra, Újévre, mint két év előtt.

Dec. 22. – Egy igazi művész mindig lényegileg autodidakta, mert az, amit produkál, akár alkotói, akár előadói vonalon, mindig valami egyénien elsődleges. S az elsődlegest a tanár már csak azért sem taníthatja, mert még nem ismeri, tehát nem ismerheti a hozzá való eszközöket sem. Ezeket minden egyes művésznek a maga részére külön kell meg- és feltalálnia. Basilides Máriát senki sem taníthatta énekelni, mert az ő testre szabott, csalafintán fonák módszerével más nem is tudott volna énekelni, ő viszont nagyszerű eredményeket ért el vele.

Esik a hó, és az utcán már 20-30 centiméter magasan áll. Én már egyszer szörnyen el is vágódtam ebéd után az autóktól síkos úttest közepén, még jó, hogy nem gázoltak el. Lábaim hirtelen előrecsúsztak, én a hátamra estem, és a koponyaalapom csak úgy dördült. Azt hittem, betört, úgy zúgott a fejem. Egy 8 éves kislány segített talpra, mert elállt a lélegzetem. Aztán agyrázkódástól féltem, és visszamentem a Klubba, hogy ha baj van, ne legyek egyedül. Ittam egy csésze feketekávét, és a fejfájásom elmúlt, bár némi kábultság maradt bennem. Éveim számához képest elég katonásan úsztam meg a balesetet, legalábbis egyelőre. De barátaim megnyugtattak: ha egy órán belül nem jelentkezett komplikáció, akkor túl vagyok a veszélyen; ennek pedig már 3 órája... Esik a hó.

Dec. 23. – De ki ügyel énrám? Senki!... Ha balesetemnél karom, lábam törik, ki ápol éjjel, a kimenési tilalom idején. Senki!...

Dec. 24. – Karácsony. Különös álomra ébredtem fel reggel: édesanyám jött felém fekete bársonyruhácskájában, amelyet felvett, ha vendégeket várt. Kitörő mély szeretettel öleltem és szorítottam őt magamhoz, miközben dereka egyre fogyott, míg végül az egész alak szétfoszlott. Dollynak, aki antropozófus, elmondtam délben, jó álomnak tekintette, és úgy magyarázta, hogy anyám lelke belém szállott.

Dec. 25. – Ebéd Vásárhelyi Magdáéknál, és náluk maradtam délután 5 óráig. Szomorkásan, de jól érzem magam náluk, akik oly kemény csatát vívnak az élettel, és mégis oly tiszták, oly rendesek tudnak maradni. A nagyanya – régi vágású úriasszony – vezeti a háztartást, és főz, mégpedig jól. Magda a pénzkereső, aki látástól vakulásig adja zongoraóráit.

Dec. 26. – A Klubban ebédeltem, utána dr. Hegyi Sándorékhoz mentem, azaz vitettem el magam ezzel a rokonszenves házaspárral; a feleség Beniczkyné Bajza Lenke valami közeli leszármazottja. Könnyű borocska mellett jól elbeszélgettünk. (Feltűnő egyébként, hogy az emberek mostanában mennyit isznak! Olyanok is, akik eddig sohasem ittak, most kezdtek rá, mégpedig mindjárt nagymértékben. Ez kétségtelenül az ostrom keltette izgalmi állapot, a gond- és búfelejtés megnyilatkozása. A többség bizonytalannak érzi helyzetét, az óriási arányú disszidálás alig hagyott magyar családot érintetlenül.)

Dec. 31. – Szilveszter... Este 10 óra van; most jöttem haza Hegyi Sándoréktól, ahol egy kiváló pulykavacsorára voltam meghíva. Borozgattunk, s az idő gyorsan telt el ezzel a szívélyes, rendes házaspárral. Most azonban, hazatérve, mégiscsak elfog a melankólia. Hát ez már csak így megy tovább, a magányom egyre csak fokozódik!? Tavaly csak Kinga hagyott magamra, idén Hela is. Aladárék is elutaztak... Tavaly még örök érvényűnek tűnt, hogy Szilveszter estjén az Operaház igazgatósági páholyából a „Denevér"-t hallgatom meg! Aladár se hitte volna, hogy ő se lesz itt, s Oláh Guszti holnaputáni temetésén nem ő mondja el a hivatalos gyászbeszédet. Szétfutottunk a szélrózsa minden irányába, sőt egyesek a halálba, s én egyedül hallgatom a tenger mormolását... Hívtak a délután 2 órakor kezdődött „Denevér"-előadásra, de azt válaszoltam, hogy a délben repkedő denevér elfajzott állat, amelyre nem vagyok kíváncsi. Vásárhelyi Magdáékhoz is elmehettem volna reggelig tartó házibulira, de éppen ez, a kimenési tilalom miatt kötelező kitartás tartott vissza. Ha ott nem jól érzem magam, kínszenvedés reggel 6 óráig vesztegelni. Inkább otthon, öreges kényelemben iszom meg éjfélkor az obligát pohár pezsgőmet, önmagammal koccintva, mint egy görög bölcs. Még Oláh Guszti temetésén beszélni sincs kedvem; amit végtelen szépségszeretetéről, szépségszomjáról elmondhatnék, annyira nem illenek a mai százezer munkanélkülivel megfenyegetett romvárosunkba, hogy félek, nevetségessé vagy gyanússá válnék. – Nem voltam rest ebben az évben, bár szorgalmas sem. Néhány dal, a gordonka-„Levél", a fúvóstrió és a kész Schumann-könyv. Ez az egész. Tavaly szorgalmasabb voltam, idén viszont többet szerepeltem a sajtóban. A „Filharmónia"-füzetekbe sűrűn írtam kritikai cikkeket, és szeptember 1-től október 23-ig reaktivált munkatársa voltam a Népszavának.

Hallgatom Európa szilveszteréjfél-táji rádióadásait, és meg kell állapítanom, hogy mindenütt egyformán pocsék. Az ízlés leromlása általános, még a kivitel hanyagsága, lompossága is. Világszerte (!) nem hallottam figyelemre méltót.

Fogarassy Miklós

BAJZA UTCA 18.

Egy könyvtáros emlékirataiból

A „körlet”

Valamikor a „fordulat éve” körül kapta meg a „nagy testvér” mintájára létrehozott Írószövetség ezt a háromemeletes úri villát a Bajza utca és a Gorkij fasor sarkán, hogy legyen egy szép székháza. Az épületet 1911-ben emelték; a magyar szecessziós építészet két jelese, Höffer Sándor és testvére, Höffer Béla dolgozták ki a rajzasztalukon, és „Nagyságos Dr. Krammer Tivadar és Krammer Leó urak” lakóházának építették meg.

Az épület homlokzatával szemben az 1960-as években már a Lengyel Nagykövetség működött – sarkán a posztoló rendőrrel meg a fakabáttal. Az írószékház ablakai a szép fasori oldalon az intim parkkal övezett Kína Múzeumra nyíltak – erre az igen csöndes, nyugodt helyre; oda roppant ritkán tértek be látogatók. Kissé lejjebb, a Majakovszkij (ma Király) utca felé a pedagógusok szakszervezetének központja működött.

Az írókról címzett utcaelnevezéseknek is megvolt a maguk politikai szimbolikája: a Gorkij–Majakovszkij utcák szovjet tengelyét itt a klasszikus magyar író nevét viselő utca keresztezte. Akadt persze probléma is; átlósan szemben a fasori református templom és egykor híres gimnáziuma; az út túloldalán, mintegy *vizavi* belügyi kórház működött, amellett pedig egy másik református templom emelte népies szecesszió jegyében épített masszív tornyát a falombok közül.

Polgári építészeti kultúráról tanúskodott tehát a környék. A valamikor módos pesti polgárok palotaszerű épületeibe a rákosista, kádárista szocializmus esősorban külképviseleteket, szakszervezeti és kulturális központokat telepített, melyeknek élén – már a „Dózsánál” – ott magasodott a pártideológiailag erősen vitatott modern Építők Székháza.

Némileg belülről is ismertem ezt a „szakszervezeti miliőt”, hiszen amikor mint írószövetségi előfizetéses ebédvendégeket időlegesen kiraktak bennünket az újságírók székházának pinceétterméből, mi, könyvtárosok például jegyeinkkel időlegesen a fasor „húsos” szakszervezeti konyhájára, étkezőjébe járhattunk kosztolni. Nem volt ez rossz vásár; már csak szakmai becsületből, mondhatni, rátartiságból is, itt húsokban igen gazdag, házias, népiesen zsíros-szaftos menüket szolgáltak fel jegyeink fejében.

Velünk, könyvtárosokkal – amikor *még* és *már* az újságírószékház éttermébe járhattunk déltájt a pár száz méterre a Népköztársaság út sarkán lévő épületbe – gyakorta jött ebédelni egyik törzsolvasónk, barátunk, Mándy Iván is. Ő általában a délelőtti, déli órákban tért be a könyvtárba egy-egy laza diskurzusra. Egyik kedvenc helyszínén, a Lövölde téren tett sétái, üldögélő szemlélődései után, és igazi írói „munkahelye”, a Népköztársaság (ma Andrássy) úti Különlegességi cukrászda közt sétálva – egy kis kitérővel – szinte útvonalába estünk; ennek az útvonalnak az egyik háromszögelési pontja lehetett ez a könyvtári, literátor közeg, ahol barátaival is találkozhatott.

Iván az újságírók éttermét igen kedvelte; a pincérek törzsvendégként fogadták. A kissé kopottas ruhadarabokból, de finom eleganciával öltözködő író – mosollyal az arcán és kissé falzettós hangján – első fogásként mindig erőlevest rendelt csészében, tojás-

sal; a másodikat, az étlap tanulmányozása után, udvariasan megtanácskozta a pincérrel... Mi, „ebédjegyesek" választottunk az A- vagy B-menü között.

Igaz, kollégámmal, az akkor még kevéssé ismert Deák Dénessel volt egy-egy alkalmi „kilengésünk". Mondhatni, ínyenc „dorbézolásunk". De ezt csak fizetésnapok táján engedtük meg magunknak. Ilyentájt ugyanis az ebéd után a sajtószékház földszinti eszpresszó-kávéházában rendeltünk egy-egy (remek) flódnit.

Ott a presszóban gyakorta összeakadtunk az újságíróház ijesztő hangú dokumentátorával, özvegy Sztrókay Kálmánnéval, aki szívesen elegyedett velünk egy kis kollegiális beszélgetésbe. Akkoriban növesztettem szakállt, ami feltűnést keltett és provokatívnak is hatott a borotvált férfiak elvtársias közegében. Miközben faltuk gazdagon rétegzett süteményünket, Sztrókay néni – görbe, csontos jobb mutatóujját feltartva és sipító hangjával rémisztő hatást keltve bennem – ismételten nekem szegezte a kérdést: „Mondja, Miklós, nem fél, hogy megmolyosodik vagy megférgesedik a szakálla?"

Kissé úgy élt az írói székházban a félemeleti szinten működő könyvtár és a négy (később csak három) könyvtáros, mint egy szükséges, de némileg idegen kis testület, afféle segéderő-őrs vagy egy szellemi munkaszolgálatos kiscsapat, melynek szolgáltatásait az írók nem nélkülözhették, de amelyet az apparátus mérvadó emberei alapjában inkább csak megtűrtek, és (talán) le is néztek. Mi is éreztük ezt; az igazat megvallva elkülönültünk, és inkább csak lapultunk, lehetőleg minél kevesebb gondot-bajt okozva és minél kevesebb igénnyel zavarva a magasabb emeleteken székelő könyvtárfenntartó embereit.

A fő színtér, a centrumok centruma ugyanis az épületben – az első emeleti rendezvényi terek fölött – a harmadik emeleti övezet volt. Ott helyezkedtek el a szövetségi apparátus irodahelyiségei – az elnöki, a fő-, a külügyi, szervező titkári és egyéb adminisztrációs és gazdasági ügyintézői szobák. Mindezek a hatalmas titkársági előteret övezték. Ottlétem alatt, 1961 és 1968 között alig változott a vezetői négyes felállása: Darvas József volt a szövetségi elnök, Dobozy Imre a főtitkár, Garai Gábor a külügyér, Tóth Dezső – aki ritkán járt be a házba, hisz „társadalmi munkában" látta el feladatát – az alapszervezeti párttitkár.

Minden munkahelynek megvan a maga rejtett mikroszerkezete, egyfajta benső, hierarchikus hálózati rendszere. A titkárság egy nagyszabású, sajátos, erotikus vonzóerővel megáldott, dinamikus női tengelyre volt kapcsolva. (Még bonyolultabb persze a hivatali-emberi hatalmi viszonyok titokzatos pókhálószövedéke: úgy rémlett, hogy ő meg a kávéfőző-takarító Eta asszony kérlelhetetlen uralma alatt áll...) Kétségtelen, hogy Sz. Éva, a titkárságvezető nélkül nemigen boldogulhatott a hivatalban senki – ő aztán nemigen tűrt ellentmondást. Személye, mondhatni, „oda-vissza" megkérdőjelezhetetlen volt. Hiszen a főnök elvtársak is tartottak a nyelvétől, és igyekeztek alkalmazkodni hozzá. A többi beosztottal együtt persze mi, félénk könyvtárosok is, ha dolgunk akadt a titkárságon, igyekeztünk a szépasszony kegyében járni, ha másként nem, udvarló, kurizáló, széptevő szavakkal. A szövetség tagjai, vendégei – amikor tagdíj-befizetési vagy más, teszem azt, külföldi utazások, könyvheti programok, író–olvasó találkozók, rendezvények dolgában, esetleg protekciós ügyekben jöttek ki a kiadói és szerkesztőségi helyektől kissé távol eső Szövetségbe, sőt, a külföldi íródelegációk tagjai is – ezzel az impozáns nővel találták szembe magukat. Ő fogadta hol kedélyes (bár kissé művi) mosolyával, hol hidegen, adott esetben élénken, puszilkodva, nevetgélve a látogatókat, a bejelentkezőket. Sz. Éva a titkársági személyzet – elsősorban a szinte cselédsorban tartott másodtitkárnő, Karádi Éva (Soós Zoltán költő felsége) – által fel-

szolgált kávé mellett várakoztatta, igazította el, vezette be az embereket az elnöki, titkári szobák függönnyel borított üvegajtajai mögé. (A fontosabb, bizalmasabb látogatóknak aztán odabent konyakokat is felszolgált.) Egyszerűbb esetekben pár kedves szó kíséretében csupán beszedte a jelentkezőtől az esedékes tagsági díjat. A reprezentatív, nagy idomú nő – egy daliás katonatiszt felesége – még az ötvenes években, kultuszminisztersége idején kapcsolódott Darvashoz, és a miniszteri titkárságon egészen fiatalon mint vidéki származású DISZ-es káder kezdte el pályafutását. Az író-politikus hozta aztán magával – '56 után – az Írószövetségbe. (Bevallom, én magam is a hivatali kacérkodáson túlmenő erotikus kapcsolatba kerültem vele. Igaz, ez már akkor történt, amikor nem voltunk kollégák; az igazság azonban az, hogy csak pár szenvedélyes csókolódzásig jutottunk. Ekkor, 1968 kora tavaszán, új munkahelyemen, a Széchényi Könyvtárban, amikor valamelyik munkatársam egyszer megpillantott bennünket kart karba öltve a Kálvin tér környékén, hamiskás mosollyal az arcán megjegyezte, milyen szép asszony a „feleségem". Irultam-pirultam, és persze magyarázkodtam. Azt nem vallottam be, hogy a kezdeményező végül is – a szó erősebb értelmében – nem csábított el.)

A székházi hivatali élet rejtett színjátékában akadt még két fontos mellékszereplő. A két sofőr, Kiss Pista bácsi és Lukácsi Jóska. Föléjük is Éva titkárnői lényének széles szárnyai borultak. A gépkocsivezetők napi beosztásáról, feladatairól is őnagysága rendelkezett. Az alaprend adva volt: Pista bá' Darvast, Józsi – akinek a „fehér ház" garázsában, az ottani kollégákkal voltak jó kapcsolatai (azt hiszem, a hivatali kocsiját is ott parkolták, gondozták) – Dobozyt szállította. Az esteli, reggeli és a napközbeni hivatalos fuvarok közti órákban azonban a hivatali apparátus rendelkezésére álltak, postákat, ügyiratokat szállítottak, külföldi íróvendégeket fuvaroztak. E keretek között alkalmanként könyvtári ügyekben is segítettek, például amikor egy-egy antikváriumi beszerzés könyvszállítmányát kellett a Bajzába fuvarozni.

Pista bácsi igazán komoly ember volt – megfontoltsága, korpulens alkata is tekintélyt sugárzott. Reggel vagy délelőtt a Lipótmezei útra hajtott az elnök lakásához; aztán végezte a programok szerinti dolgát. Vállas termetével, tekintélyes pocakjával, kevés beszédével tiszteletet keltett ez a remek, a régi sofőrök fajtájából való karakter. Biztos kezét és szakmai hozzáértését jelezte, hogy járművének műszerfalán sok-sok százezer kilométeres balesetmentes vezetésről tanúskodó kitüntetés ékeskedett – büszke is volt rá.

A Rákosi-éra volt miniszterét, a Részeg eső íróját kis termetű, hallgatag, morózus, zárkózott embernek kell elképzelni – nagy, kissé bazedovos szemmel. Ha beült a hivatali kocsijába, a hátsó ülésen foglalt helyet, és csak pár foghegyről odavetett szót váltott a volánnál ülő beosztottjával, akinek termetes háta megbízhatóan magasodott előtte.

A szóbeszéd szerint – Pista bácsi kissé hencegő elbeszélésén alapult a történet – amikor már számos év és meglehetősen sok, együttesen megtett kocsikilométer volt mögöttük, az érzékeny szaglású író-politikus szeszszagot szippantott a kocsi légterében. Ekkor – ez ritkán esett meg – Darvas megtörte a csendet:

– Mondja, Pista, maga iszik?

Mire az akkurátus, igazmondó férfi, hátra se fordulva, csak a belső visszapillantó tükörbe nézve, imigyen válaszolt:

– Igen. Mértékkel, Darvas elvtárs.

– És mégis, mennyit, Pista?

– Reggel három-négy fél rumot. Napközben aztán pár korsó sört rátöltök. Én, tudja, Darvas elvtárs, takarékos ember vagyok, és nincs pénzem, hogy újra meg újra berúgjak.

A csattanó, az „újra meg újra" fordulat azt sejteti, hogy Pista bácsi elég sokat tapasztalt mások – az elvtársak – életviteléről.

Az Írószövetség az akkori rendelkezések értelmében két példány, úgynevezett „igazgatási köteles példányban" részesült minden irodalmi és humán kiadó kötetéből. Ezekből az egyik példány a könyvtárba került, a másikkal az elnök rendelkezett. Pista bácsi egyszer – a másik sofőr távollétében – segített nekünk egy antikváriumi vásárlás csomagjainak szállításában. Útközben szóba hozta, mi a sorsa a „másik" köteles példánynak. Darvas időnként utasítja, hogy hűvösvölgyi otthona padlásteréből az ott felgyülemlett és nyilván számára érdektelen könyvhalmokat szállítsa el, és értékesítse valamelyik antikváriumban. Beszámolója inkább a feladat fáradságáról szólt, és arra nem tért ki, hogy a takarékos természetű író-politikus az így befolyt összegből juttatott-e valamennyit a szállítási, értékesítési munkát végző gépkocsivezetőjének.

Józsi kiismerhetetlenebb volt, és ebben a tekintetben igencsak hasonlított főnökéhez, Dobozyhoz. Ravasz, szemüveges, okos, jó humorú emberként inkább csak sejteni engedte, hogy mi mindenről tud. A beszerzési szállítások alkalmával többnyire ő jött velünk. Ilyenkor, ha nem a köznapok banalitásairól, az időjárásról diskuráltunk vele, néhány huncut hivatali pletykára célzott sejtető, mókás, ravasz mimikával – ennél nemigen ment tovább. Inkább rólunk, Deák Dini magánéleti kapcsolatairól meg az olvasóinkról kérdezett, barátságos tónusú érdeklődése azonban inkább egy pletykaéhes, humoros ember vicces szimatolásának, mint egy belügyes fülelésének hatott. Lényének rejtélyessége, finom provokációi árulkodtak csupán egyfajta igazi beavatottságról. Ami valahogy természetes is volt, hiszen sokféle kulturális hivatalban fordult meg, továbbá a kocsi intim légterében – s hozzá még a minisztériumi és központi pártgarázsban a haverok, kollégák között – sok mindenről értesült, és jó észjárású emberként sokféle szóbeszédet jegyzett meg. Vagyis nem volt akárki. Dobozy Imrével amolyan haverkodós főnök-beosztotti viszonya volt, ezért is bennfentesnek hatott. A főtitkár, ha kettesben utaztak – elnökével ellentétben – a sofőr melletti ülésen helyezkedett el.

Summa summarum: a gépkocsivezetők – meglehet, a mi, alsóbb szintű, könyvtári látószögünk felnagyította ezt – rejtélyes kisfőnököknek hatottak. Ez a titkárságvezető elvtársnőre – akitől az autóvezetők is finom szálakon függtek – nem érvényes; róla, a maga nemében és státusában, elképzelhetetlen volt bármi eminenciális *szürkeség*: az ő státusával járó láthatatlan „ruházatot" igazi bíborral kellett volna szegélyesen betarkázni.

Nagyot fordítva a hasonlaton: ő volt a Madám. Tudta, hogy Dobozy Imrével amolyan puszipajtásos, ivócimborás tónus dukál, Darvassal viszont komoly volt, mindig elvtársnak szólította, a vonzó, alázatos, szobalány-titkárnő személyzet szerepét alakította. A szövetség, a választmány tagjaival pedig úgy bánt, ahogy státusuk szerint gondolta.

A voltaképpeni hivatalvezető azonban K. Tiborné volt, a szervező titkár, aki a kerületi pártbizottságról került erre a posztra. Az ő feladata volt, hogy ennek a kéttucatnyi alkalmazottból álló, szürke köznapi apparátusnak a hivatali életét működtesse. Szemüvege mögül komoly, okos, nyugodt személy nézett az emberre, rám inkább egy özvegyasszony avagy egy apácaformán puritán, fegyelmezett személy benyomását tette – mindig korrekt volt és kissé színtelen, talán ezért se hagyott bennem mélyebb nyomot. Lényegét tekintve ő volt a szövetség igazi szürke eminenciása, aki egyenletesen és halkan végezte a dolgát.

Garai Gábor, a külügyi titkár viszont – aki akkor járt irodalmi-politikai pályája csúcsain – zaklatott, különös lényével roppant szembeszökő és a közegtől voltaképpen elütő valaki volt. Indián felmenőjétől örökölt barnás arcvonásai sokszor vibráltak – idegessége gyakran tükröződött a tekintetében, a tikkjeiben. Önéletrajzi verseiből, köteteinek fülszövegeiből is tudni lehetett zaklatott gyerekkoráról és ifjúságáról – Marconnay Tibor, az apja, korán elhagyta, az édesanyja egyedül nevelte fel –, az „újholdasokkal" egykor fenntartott pályakezdő kapcsolatairól, a Rákosi-érában elszenvedettekről, munkaszolgálatos katonai éveinek megpróbáltatásairól, érzelmi hányattatásairól. A hiúság, sikervágy démona és valamilyen eltorzult lelkiismeret-furdalás talán egyszerre munkálkodott benne – de nem volt rossz ember. Amikor például fiatal, gyermekes házasemberként – mint XI. kerületi Kossuth-díjas tanácstagtól, pártnotabilitástól – protekciót kértem tőle reménytelennek látszó lakáskérvényem ügyében, tárgyalt a kerületi tanács illetékeseivel, ami azt eredményezte, hogy egy pesterzsébeti lakótelepen szövetkezeti lakáshoz jutottam... Se akkor, se azóta nem olvastam elég Garai-verset, hogy költészetét a maga egészében megítéljem, műfordításait inkább ismertem. Úgy sejtem, hogy nagy sikerű pártszolgálatos, majd tragikusra fordult művészi és életpályája magvában van olyan érték, amit a feledés, a mai irodalmi közfelfogás mögül érdemes lenne kibányászni. A finomabb szonettek írójának voltaképpen Váci Mihály volt akkoriban az igazi riválisa, de a „tűztáncosok" – azt hiszem – inkább őt respektálták...

Gábor furcsa színfolt volt ebben a képben mint külügyi titkár (rangban valahogy a harmadik-negyedik ember). Végül is magános emberként jött-ment, intézkedett a hivatalban; az apparátus hangadó személyei persze haverkodásra nem alkalmas lényét le is nézték, és a háta mögött gúnyosan kezelték.

Tóth Dezsőről, az írószövetségi párttitkárról (a fontos ideológusról, a későbbi miniszterhelyettesről) nem sok érdemit bírok mondani. Kevés emlékem van az egykori jezsuita novíciusról, egy nem megvetendő Vörösmarty-monográfia későbbi szerzőjéről. Nem volt ostoba ember, és magánemberként voltaképpen „charmeur" is tudott lenni. Kollégámmal, Deák Dénessel például tőle, a szövetség párttitkárától kaptuk kölcsön Sinkó Ervin könyvének, az Egy regény regényé-nek az újvidéki Fórum kiadásában megjelent, idehaza unikális, kétkötetes példányát. Kérésünkre aktatáskája mélyéről előásta és átadta a tiltott olvasmányt – egy hosszabb hétvégére, váltófutásszerű, gyors elolvasásra. És ott lapul emlékeim tárházában valamelyik november 7-i, munkahelyi jutalomosztó „ünnepség" képe is Darvas szobájában (midőn maga az elnök is jelen volt). Úgy adódott, hogy érkezésemkor csak a Tóth Dezső melletti karosszékbe telepedhettem le. A pénzes borítékok kiosztása után elkezdődött a masszív konyakozás. Estébe hajlott már a délután, amikor a szomszédom, Tóth Dezső, ez a nagydarab ember, a vállamra hajtotta fejét, és részegségében azt dünnyögte: „Miklós, én egy szemét alak vagyok." Zavarban voltam; biztatni kezdtem: menj, Dezső, haza, és pihenj le...

Arról is szólni érdemes, hogy az Írók Szövetségének ez a székhelye milyen szerepet töltött be a korabeli irodalmi világban. Egyfelől kétségtelen, hogy a tagok többsége voltaképpen nem szeretett az Írószövetségbe járni, inkább egyfajta feladatnak tekintette, ha el kellett a Bajzába mennie. Ennek számos oka volt. A leginkább valami féltudatosnak vagy tudatalattinak nevezhetővel kezdem: 1956-tal. Azon az őszön fénylő és fontos hely volt a szövetségi székház – az akkori gyűlések, viták, proklamációk színtere. A forradalmi napokban játszott szerepe – történelem. De még a későbbi, az 1956–57-es téli hónapokban is a szellemi ellenállás és a külföldi írószervezetektől érkező segélyek elosztásának helyeként funkcionált. (Aztán Kádárék hivatalosan is felfüggesztették a működését.) Miután eljött a represszió, a megtorlás ideje, és a visszavett tagok

1957–58-ban elkövették a maguk kisebb-nagyobb árulásait, majd a kompromisszumkötés kényszere is elvégezte a maga munkáját, az írótársadalom jó időre lekushadt. Talán épp ezért kellemetlen, emlékeztető helynek hathatott a Darvas/Dobozy-féle székházi világ. Ugyanakkor rá is voltak az írók szorulva; a tagság státust jelentett, bizonyos privilégiumokat, szociális érdekképviseletet és támogatást, esetenként külföldi utakat, és az első emeleti klubban folyó rendezvények – szakosztályi viták, irodalmi estek, neves külföldi költőkkel, írókkal történő találkozások – mégiscsak bírtak némi vonzerővel.

Peremstátusához az is hozzájárult, hogy a körutak táján vagy a Belvárosban működő kiadók és szerkesztőségek topográfiai körletén is kívül esett ez a székház-villa – villamosok, földalattik, trolik cikcakkjában lehetett csak megközelíteni; a korosabb, finynyásabb költők, írók, kritikusok, irodalomtörténészek – ha csak rá nem szorultak, például a könyvtárra – „csak úgy" nem szívesen szánták rá magukat egy-egy Bajza utcai vizitre. Meg aztán az intézmény kopott kis büféje is elég vacak volt, és ritkán tartott nyitva.

Külön, titkos „kasztot" azok a törzsolvasók képeztek, akik meglehetős rendszerességgel jártak a székház félemeletére a százezernél több kötetes, szabadpolcos könyvtárba. Ezt az emlékezést voltaképpen azért készítem, hogy róluk, bennem élő szellemalakjukról apró képeket festhessek. Mielőtt azonban ebbe fognék, írószövetségi pályafutásom rendkívüli kitérőjéről kell szót ejteni...

Kitérő – a nemzetközi költőtalálkozó (1966)

Az ügy számomra avval kezdődött, hogy valamikor 1965-ben, egy az épület állagát felmérő műszaki szemle azt vetette fel: a félemeleti szinten lévő, polcaival szinte a mennyezetig magasodó állványokon a hatalmas súlyú könyvtári állomány nem terheli-e túl (a bizonyára nem ilyen célokra tervezett) födémet? Statikust hívattak és kértek fel inspiciálásra, aki számításokon alapuló szakvéleményében valóban veszélyes túlterhelést állapított meg, egy esetleges padlószinti beszakadás katasztrofális esélyével fenyegetve. (Anélkül, hogy kétségbe vonnám a mérnök hozzáértését és tárgyilagosságát: ez volt a legbiztosabb tipp; ha netán baj történt volna – ő kerül rács mögé...)

Még csak ez kellett! – főhetett a minisztériumi és szövetségi pénzügyi emberek feje. Mai kifejezésekkel: stratégiai és logisztikai tervek születtek. A könyvtárat bezárták, a munkálatok idejére két könyvtárost átvett a Széchényi Könyvtár, engem pedig kijelöltek a könyvtári állomány becsomagolásának és ideiglenes elraktározásának (el- és visszaszállításának) felelősévé. Mi tagadás, szerettem és tudtam szervezni; huszonéves fejjel érdekes kihívásnak fogtam ezt fel. Az OSZK raktárosaiból és különmunkára éhes fiataljaiból csomagolóbrigádokat szerveztem, akik a könyvtár állományát célzatos, a MÉH-től vásárolt faládákba, illetőleg zsineggel átkötött egységekbe csomagolták, olyan jelzetekkel, amelyek a visszaköltözés után a raktári rend nagyobb felfordulást nem okozó helyreállítását is lehetővé tették. Hónapokon át tartott ez a „hadművelet", hiszen a csomagolók – beosztásuktól függően – naponta csak néhány (délutáni) munkaórát tudtak vállalni. Amikor végeztek a sok ezer kötet összecsomagolásával, a FŐSPED hórukkemberei, hatalmas bútorszállító kocsikkal számos fordulót téve, a sok ládát és könyves csomagot több napon át fuvarozták ki a vásárváros egyik üres pavilonjába, hogy ott várják meg a födémcsere következő évi befejezését és a visszaszállítást.

Ott voltam tehát facéran; könyvtáros: könyvtár, könyvek és olvasók nélkül. Csakhogy „az élet" persze párhuzamos akciók sorozata; az én szállítási szervezőmunkám-

mal egy időben a magasabb kulturális berkekben egy másik, nagyobb szabású stratégia és logisztika körvonalai kezdtek kibontakozni.

Somlyó György, akivel jóban voltunk: a könyvtár gyakori látogatói közé tartozott, és aki, úgy rémlik, akkoriban a műfordítói szakosztály vezetője volt, a Corvinánál megjelenő Arión című antológiákkal pedig a magyar költészetet francia, angol, német és egyéb nyelvű műfordításokban prezentálta – a kiadó Európa-szerte igyekezett ezt a sorozatot terjeszteni –, és kiterjedt személyes kapcsolatokkal rendelkezett, egy nagyszabású európai költőtalálkozó tervével állt elő. (A minta a belga Knokke-la-Zoot-i nemzetközi költőtalálkozó volt, ahová magyar poétákat is meg szoktak volt hívni, s akkoriban kezdődtek a makedóniai Strugában, az Ohridi-tó partján is a nemzetközi költészeti fesztiválok.)

Aczéléknak megtetszett a terv; közeledett a forradalom 10. évfordulója, s az országos politikai konszolidációnak kapóra jött: a nemrég még véráztatta magyar földön a kontinens alanyi költői fogjanak kezet (a *másikkal* meg majd a delfinje hátán egekbe szálló Ariónba fognak kapaszkodni...). *Ennyire* azért persze nem volt az ügy végiggondolva, de a sikeres rendezvény összbenyomása végül is ilyenre sikeredett. Nem célom ezen a költői „szimpózionon" ironizálni: mindenki a legjobbat akarta, tette, és az sem mellékes, hogy a magyar költészet akkori jelesei internacionális pódiumot kaptak, értékes kapcsolatokra lelhettek a költőtalálkozó során – és ezt jócskán meg is érdemelték. A francia, szerb, szovjet, holland, angol, német, lengyel, finn, svéd és egyéb vendégek (magyarra fordított verseik a találkozót követően megjelentetett Gyémántlengely [1967] című antológiában olvashatók; a kötet életrajzi jegyzeteit e sorok írója készítette), tehát a külföldről érkezett költők viszont egy barátságosnak tűnő ország vendégszeretetét élvezhették. A konferencia az egyik szakszervezeti székház nagytermében zajlott; a szinkrontolmácsolásban is közvetített felszólalások élén a vitaindítót Illyés Gyula és Juhász Ferenc mondta. Pár évvel később rendeztek egy második budapesti költőtalálkozót, de azon már nem vettem részt.

E program előkészítése kezdődött a Bajzában. Kapóra jöttem: a facér, feladatok nélküli könyvtáros fiatalembert a „stábhoz" csatolták, Lengyel Péterrel kettesben „adjutánsok" lettünk a szervezés fő felelőse, Somlyó György mellett. Kora ősztől az ELTE frissen diplomázott nyelvszakosai közül tolmácsokat toboroztunk és vettünk fel, majd az érkező vendégek fogadásának megszervezése és a programok – néha lóti-futi – koordinálása volt a fő dolgunk.

Az ilyen eseményeknek megvan a maguk dramaturgiája – eljön az a fázis, amikor az ügyek forrpontra jutnak. Telefaxüzenetek jöttek gépjáratok, vendégek érkezéséről, késésekről, levelek esetleges egyéni igényekről, üzenetek szálltak a szállodai egyeztetésekről, a vidéki – balatoni – úti program részleteiről. A legnagyobb delegáció – Somlyó kapcsolataiból eredően is – a francia volt: Guillevic, Rousselot és mások; pár híres orosz költő mellett a tagköztársaságokból is jöttek költővendégek. Az egyik legimpozánsabb, neves résztvevő a svéd Arthur Lundkvist (a Nobel-bizottság titkára) volt – az impozáns megjelenésű poétával sok lapinterjú is készült. A legnépszerűbb vendég Danilo Kiš volt – cingár, eleven szellemű, feltűnő egyénisége, lobogó temperamentuma, gótikus figurája szinte mindenkit azonnal megnyert. A legtöbb gondot a két finn poéta okozta; már a repülőtéren is alig lehetett őket „kihalászni" a zárt vámterületről – még a repülőgép fedélzetén belemerültek az italozás örömeibe.

Felejthetetlen emlékem a rendezvény zárófogadása, amelyet a Hungária kávéház „mélyvizében" rendeztek meg. A vendéglátók és a vendégek reprezentánsai egyaránt

ünnepélyes beszédeket tartottak – a háttérben ott állt Aczél György is, és elégedett mosollyal szopogatta a szipkáját. Amikor e protokolláris résznek vége szakadt, a költőnép végre rávethette magát a dúsan megrakott svédasztal enni- és innivalóira, és szinte perceken belül letarolt mindent. Nekünk, segéderőknek csak pár szem pogácsa jutott.

A könyvtár belső élete – a „törzsolvasók"

Sajátos, semmiféle más magyar könyvtárhoz nem hasonlítható intézmény volt az, ami az Írószövetségben működött. Formálisan csak a szövetség és az Irodalmi Alap tagjai lehettek az olvasói, de gazdag állományát esetenként az irodalmi kiadók és szerkesztőségek munkatársainak is rendelkezésére bocsátotta. Pár száz beiratkozott olvasója volt, és csak nagyon botrányos késések esetén kaptak a kölcsönzők postai felszólítást. A használat és a kölcsönzés liberális volt, a magas polcokon lévő könyvek közül ki-ki kedvére válogathatott, és igazában az elvitt kötetek száma se volt korlátozva.

Amikor én 1961-ben oda kerültem, Boldog Balázs – aki még a 40-es évek végén került egy időre a szövetség apparátusába, és a Bajzában maradt mint újságíró-műfordító – vezette a könyvtárat, ám hamarosan Deák Dénes, nagy műveltségű, érzékeny szellemű kollégánk vette át a „főnökséget". Ő mint jeles műgyűjtő és mecénás lett nevezetes; értékes képei a székesfehérvári múzeum különgyűjteményeként váltak közkinccsé, a nevéről elnevezett alapítvány díjakat, ösztöndíjakat ad.* Dénes roppant érdekes, különleges személy volt. Az évek során sokat voltunk együtt, és – noha alapvetően életszerető, életélvező alkat volt – sok tragikus, drámai mozzanatot beszélt el nekem az életéből. Egyszer például elmondta, hogy – miközben igen gazdag, de „vivőr" életmódjáról ismert édesapja a vészkorszak legkritikusabb hónapjaiban bujkált valahol – ők, a bátyjával és rajongva szeretett édesanyjával együtt hamis papírokkal József körúti házuk óvóhelyén bujkáltak. Egy decemberi nyilas razzia során a szép fiatalasszonyt „kiemelték", és a vérgőzös legények a Dunába ölték.

Mire a harcoknak vége lett, a két elárvult kamasz egyedül maradt a vagyontárgyakban is bővelkedő romos polgári lakásban. Árvaságukban, kamaszos, gyászos féktelenségükben eszeveszetten elkezdték prédálni, amit csak lehetett a polgári értékek közül; szórták ki az ablakon a pénzt, az értékeket; elszívták az értékes szivarokat; hetekig felügyelet nélkül és kissé ittasan őrjöngtek a romos, ostrom utáni körutakon.

Deák Dénes sűrűn járt Füst Milánékhoz (közel is lakott hozzájuk), ahol elsősorban persze az aggastyán íróval beszélgetett, de Erzsike néni, Milán felesége időnként finom ételekkel is megkínálta.

Kollégám akkoriban kezdett képeket, grafikákat gyűjteni – jó ízléséhez ösztönös üzleti érzék is társult. Sokszor hallgattuk panaszos szavait: fizetéséből, alkalmi bevételeiből idős, gondozásra szoruló apját és pszichikailag tönkrement, kallódó életet élő bátyját is rendszeresen segítenie kell.

Dini mellett, amikor 1961-ben odakerültem, már egy ideje ott dolgozott Palágyi Erzsébet (Ágh István évfolyamtársa volt az ELTE könyvtáros szakán). Erzsike a könyvtár Solvejgjének – vagy még inkább a Mária melletti Mártának – a szerepét töltötte be; ő végezte a csöndes, alaposságot kívánó „kulimunkákat", a leltározást, állományba vételt, könyvtári feldolgozást, katalogizálást, a szép számú kurrens lap gondozását, miközben az olvasók szeszélyesen hullámzó igényeinek kiszolgálásában is derekasan

* Egyetlen művet publikált: ő szerkesztette és gondozta a Medgyessy arcképe című összeállítást, amely a szobrász írásait és a vele készült interjúkat gyűjti össze. (A Helikon és az Európa adta ki 1981-ben.)

részt vett. Akadtak – nem is kevesen –, akik csak őbenne bíztak, az ő kalauzolásával bolyongtak a magas polcok között, olvasnivalókat keresve, tallózva a sűrűn rakott polcsorokon.

A könyvtári gyűjtemény alapjai a háború után államosított (javarészt) magán- és kaszinói könyvtárakból kerültek a Bajzába, és a XX. századi magyar és világirodalom terén különösen bő és változatos volt a kínálat. A fordulat éve körüli időkből sok kötetben ott maradt a nem tollforgatóra valló ceruzás cenzori bejegyzés a kötés verzóján: „klerikális", „kispolgári", „reakciós", „szovjetellenes" stb. Ezek a kötetek a zúzdától úgy menekültek meg, hogy a Bajza utcába kerültek. Az újdonságokból történő könyvgyarapítás sem okozott különösebb gondot: a könyvtár az irodalmi és humán kiadóktól – mint említettem – ún. igazgatási köteles példányt kapott, és régebbi hiányait (filozófia, történettudomány, művészetek) az írói érdeklődéshez igazodva, antikváriumokból is gyarapítani tudta.

Lényegét tekintve privilegizált írói klubkönyvtár volt ez az intézmény, sok olvasónk inkább csak beszélgetni, barátaival találkozni tért be. Olvasóterem szolgálta azokat, akik helyben elmélyültebben akartak dolgozni, vagy friss folyóiratokat olvasgattak. Ha egy korosabb olvasó nem kívánt a létrákról a magasabb polcokon keresgélni, óhajait a könyvtárosok lehetőleg fürgén és készséggel teljesítették; túlzó könyvtári pedantéria nem keserítette az olvasókat.

Mielőtt apró arcéleket felskiccelő vázlatsorozatomba belefognék, megvallom: a Bajza utcai könyvtárban töltött – sok tekintetben sanyarú – évek alatt szellemi értelemben igen sokat tanultam. A nálam idősebb, az irodalom dolgaiba beavatott (és sokféleképpen jártas), művelt olvasóktól ezernyi fontos, érdekes dolgot hallhattam, ismerhettem meg – irodalmi horizontom ezekben az időkben jócskán kitágult. Szerettem hát az olvasószolgálat munkáját, a könyvtári „klubélet" beszélgetésekkel átindázott világát, légkörét. Felért ez egy második, kissé szeszélyes jellegű egyetemi irodalmi stúdiummal. Hogy ezek az „ismeretek", „szakmai dolgok" valójában mit jelentettek, és a laza, alkalmi beszélgetések, anekdotázó elbeszélések formájában miként érvényesültek, azt aligha lehet megfogalmazni. Ettől a „stúdium" még érdekesebb, színesebb lehetett – egy fiatalember hallgathatta a „mesterek" történeteit, véleményeit, eszmefuttatásait... És persze a rivalizálások, egymást érintő „fúrások" szeszélyes és esendő miegymását. A céltudatos kölcsönzési céllal érkezőkkel meg a tétova, keresgélő vagy *csak úgy* a könyvtárban letelepedő látogatókkal sok-sok irányba kalandoztak el a beszélgetések. Ezeknek együttes tartalmát nem is igyekszem összegereblyézni – rövid olvasói portrévázlatokat igyekszem felvillantani: felidézni egypár író- és költőegyéniség személyes fantomképét.

*

Ha azt mondom: három könyvtáros dolgozott a könyvtárban, nem a teljes igazat mondom. Volt egy negyedik (titkos) kollégánk is: Vajda Endre.* Ő majd' egész napját a könyvtárban töltötte – többnyire behúzódva az olvasóterembe, műfordításain dolgozva vagy olvasva. Sok nyelvet tudó, a koponyájában hatalmas ismeretanyagot tároló, igen jó kritikus és esszéista volt Bandi – a Baumgarten-könyvtár utolsó könyvtárosa, aki akkoriban már igen ritkán publikált tanulmányokat. Irodalmi munkákból tengő-

* Róla, halálát követően, Lakatos István szerkesztésében szép emlékkönyv jelent meg.

dött; szerény, csendes, alapvetően visszahúzódó személyiségétől idegen volt minden feltűnés. Tájékoztatási problémákban sokszor építettünk az ismereteire. Egy titkos – állományba hivatalosan persze nem vett – érdekes kötettel ő is gyarapította a könyvtárat: ott lapult a kezünk ügyében Határ Győző még a 40-es, 50-es években itthon írt, gépiratos verseinek hatalmas, bekötött példánya (emigrálása előtt Vajdára bízta a szerző). Ő hívta fel a figyelmünket a Heliáné-ra és a XX. századi francia és angol irodalom olyan műveire, amelyeket akkoriban nem preferáltak, de amelyek egyike-másika régebbi kiadásokban megvolt a könyvtárban (emlékszem például Joyce Ulysses-ének Gáspár Endre-féle fordítására). Vajda Endre baráti kapcsolatban állt a *Nyugat* harmadik nemzedékének több jelesével, egyebek között Weöressel. Sajátos, hogy kritikai vénáját egyszer éreztem igazán megdobbanni: akkor, amikor „Sanyika" Mallarmé-fordításainak kötete megjelent (1964). Kíméletlenül vesézte ki az átültetések „félrefordításait", hanyagságait, gyengeségeit...Telefonon vagy egy látogatás során aztán el is mondta költőbarátjának ezeket a rettenetes „bűnöket".

Azt hiszem, ő beszélte rá Hamvas Bélát, hogy legyen olvasója a Bajzában székelő könyvtárnak. „Béla bácsi" – tán nemrégen hagyta el Tiszapalkonyát – kék munkászubbonyt hordott, és egy alkalmatos bádogdózniban tárolt dohányból sodorta a cigarettáit. Szentendrei telkének örömeiről, a szőlőültetés és fatelepítés földásási munkái során előkerülő régi szőlőtövek (*objets trouvées!)* szépségeiről hallgattuk Hamvas keresetlen szavait (miközben – egyebek közt – egy, akkor számomra még teljesen ismeretlen, Cioran nevű filozófus francia nyelvű köteteit kölcsönözte ki).

Hamvas és Vajda Bandi között a legszárnyalóbb diskurzusok azonban akkor röppentek fel, amikor az asztrológia „akadémiai szintű" problémáit kezdték megvitatni. Mi, a szkeptikus hallgatóság, eleinte mosolyogva hallgattuk például annak a részletező taglalását és a komoly konzekvenciák latolgatását, hogy mi van akkor, ha egy adott horoszkópban a Jupiter vagy a Vénusz a „Harmadik Házban" tartózkodik. Idővel azonban elillantak arcunkról a távolságtartó, racionális szkeptikusság jelei. *Ezen a szinten* – beláttuk – a szellemi, poétikai légtornászmutatványok egyik sajátos kifejezési módja volt az ősi „tudomány" – mely megannyi mitologikus, lélektani, kultúrtörténeti vonzattal szövődhet össze. Néha persze irodalomról is beszélgettek, Babitsról, Némethről, Weöresről, Határról, Szentkuthyról. Könyvtári látogatásai alatt „Béla bácsi" megsodort és végigszívott pár cigarettát, majd a kivett könyveket kopottas aktatáskájába pakolva és micisapkáját fejére téve – barátságos mosollyal az arcán – csendben elbúcsúzott.

Jártak hozzánk különleges, ódon figurák – nem is igazán olvasni, inkább melegedni, egy-egy csésze kávé mellett beszélgetni tértek be. Szekula Jenő bácsi túl volt a nyolcvanon; a pici, sűrűn bozontos szemöldökű emberkére, különösen koszlott, pecsétes öreg ruházatára ráfért volna a női gondoskodás. A XX. század elején szép számmal jelentek meg Szekula-regények – ezeket többnyire a kor napilapjai előbb folytatásokban hozták. Néha próbáltunk belőle a század eleji redakciókkal, a New York kávéházzal kapcsolatos történeteket kicsalogatni; ritkán volt sikerünk ezzel, többnyire csak hallgatott és mosolygott ez az akkor már erősen nagyothalló öreg manócska. Arra azért emlékszem, hogy az Ady körüli asztaltársaságot „forrófejű, modernista fiatalokként" aposztrofálta – a New Yorkban „ott ültek és vitatkoztak azok lent, mi meg csak lenéztünk rájuk". Az egyik legbájosabb története arról szólt, hogy a felesége (barátnője?) ismételten bezárta a lakásukba, és addig tartotta zár alatt, míg Jenő a következő regényfolytatást a napilapnak meg nem írta...

Imecs Béla, aki időnként ugyancsak felbukkant, nemcsak fiatalabb volt Szekulánál, de az ellentéte is. Érdekes, fanyar, játékos versekkel jelentkezett a *Nyugat* harmadik nemzedékével (Osvát fedezte fel, és a Babits szerkesztette költői antológiában is szerepelt). Egykori költeményeit, ha megkértük rá, szívesen recitálta falzettós hangján. Finom félcipője mindig tükörfényesre volt suvickolva, és kopottas, de igen rendezett volt az öltözete. Imecsnek sajátos – hogy úgy mondjam – „sétafilozófiája" volt; arról beszélt például többször is, hogy ő, ha a természetben jár-kel, és egy finom, formás fűcsomóra lel, a földre telepszik, és fejét az eleven párnára hajtva jót pihenget. Ennél jobb nincs – állította. Akkoriban már nem írt verseket, de – visszatekintve – ilyen alkalmakkor igazi „zöld" akcionista poézist művelt ez a finom, már a hetvenes éveiben járó, érdekes ember.

Szinte meseszerű személyiségként jelent meg akkoriban olvasóként „Charly", azaz Tamkó Sirató Károly, a már több mint hatvanéves kis eredeti ember. Ősz haja rövid sörtére volt nyírva; még a leghidegebb, havas téli napokon is saruban járt, lábára csak egy zoknit húzva. Alapvetően abból élt, hogy jóga- és meditációs tanfolyamokat tartott ez az egykor avantgárd viharokat ébresztő költő-filozófus (Papírember című kötetét 1928-ban a *Nyugat* adta ki; abban az időben szenzualista, dimenzionista kiáltványokkal hívta fel magára a figyelmet, majd több évig Párizsban élt). Tamkó ezekben az években (talán Kormos biztatására) kezdett a Mórának gyermekverseket írni (Tengerecki Pál-ján több gyermekgeneráció nőtt fel). Elsősorban ez ügyben kereste fel ismételten az írói könyvtárat; van például egy, a magyar helynevek rímes értelmezésére épülő remek verse, amelyhez – anyaggyűjtésként – a hivatalos, országos helységnévtárat tanulmányozta az olvasóteremben...

Lengyel József sem volt akármilyen ember. A kommunista párt alapító tagjai között szerepelt, és Kassák lapjaiban kezdte írói, költői pályáját. Valami egészen különleges erő sugárzott ebből az öreg, görcsös fára emlékeztető személyből. A Gulág-táborokban, majd kényszerlakhelyeken töltött több évtized után is megőrizte ifjúsága hitét, miközben a Szolzsenyicin Iván Gyenyiszovics-ával összevethető életrajzi kisregényét nyugati kiadók jelentették meg. Mindig forrt benne az indulat, a düh; elvileg ostorozta a pragmatista Kádár-rendszert, és nem egyszer „beolvasott" elvtársainak, igen magas állásokban működő funkcionáriusoknak.

Mindig el voltunk ragadtatva, ha nagy ritkán Kálnoky László felkereste a könyvtárat. Leroskadt egy székre, lefejtette utcai öltözékét, és gyöngyöző homlokát törölgetve rászánta az időt, hogy elbeszélgessen a könyvtárosokkal (Vajda Endrét is beleértve; jól tudta ő, mikor érdemes kibújnia olvasótermi odújából a kölcsönzői térbe). Kálnoky panaszos, élete megindító bajait taglaló, egzisztenciális és betegségtörténeteinek egészen sajátos humora, groteszk bája volt – és ez szinte visszaadhatatlan. A precíz objektivitás és minuciózus részletezettség jellemezte előadásmódját. Egyszer, amikor épp egy időre szabadságolták egy budai tüdőszanatóriumból, azt panaszolta, hogy milyen nehéz a sora ott a kórházban: ágyhoz kötve készíti műfordításait, és – mivel más módja nincs – az Eckhardt-féle kétkötetes nagy francia szótárat a mellkasára kénytelen helyezni munka közben. És hogy tetemes súlya persze szörnyű módon nehezedik a mellbordáira... Miközben mesélt, valaki sietve teljesítette kölcsönzési kérését – és marasztaltuk, kávéval kínáltuk: nyújtottuk a perceket, melyeket körünkben időz ez a kevés ősz hajjal fedett koponya, a csodás költő-műfordító.

Mint írtam már, Mándy Iván nem csak barátunkként járt be a könyvtárba, gyakran asztaltársunk is volt az újságírói étteremben. A könyvtárban aktuális kulturális, irodal-

mi, félig-meddig politikai dolgokról fecsegtünk vele – időközben ő átlapozott pár irodalmi folyóiratot. Ám közben-közben gyerekkoráról, apjáról, egykori mozisztárokról, Teleki téri figurákról is mesélt – szinte kész, csak leírni való novellákként hatottak történetei (talán később, a Lukács-féle „Különlegességi cukrászda" csöndes asztalánál kerültek papírra). Sose panaszkodott; a világgal, a korabeli viszonyokkal kapcsolatos rejtett jajait, bajait a lírai humor és önirónia okos szellemével adta elő – ennek előadásmódjában rejlett benne a véleménye és kommentárja. Banalitás, de leírom: Iván nagyon szeretetre méltó, megejtően rokonszenves, nagyszerű ember volt.

Rákos Sándor nem messze, valahol a Lövölde tér környékén lakott, és többnyire akkor jött, amikor Mándy. (Talán itt randevúztak.) Sokszor már az ablakból láttuk, amint a Bajza-sarok felé lépdel lassan, felhajtott kabátgallérral, sállal a nyakában, a fasorban. Sándort zaklatott és lázadozó személyiségként ismertem meg; az összes sérelmének, (vélt) mellőzöttségének panaszáradata (hatalmas műfordítói munkáit is beleértve) szinte vulkanikus erupciókban tört előle belőle. Mándy és Rákos könyvtári beszélgetéseinek tartalmára már nem emlékszem; arra azonban igen, hogy a költő zord reflexióival Iván – a maga nyugalmával – természetesen tökéletesen egyetértett, jelezte, hogy egy húron pendül vele, ami nyugtatóan hatott a poétára. Rákos Sándorral való baráti nexusunkat az is átszínezte, hogy felesége, Szentpál Mónika, a szavalóművésznő – elegáns, szép asszony – szintén gyakorta jött kölcsönzési célokkal. Ő nem időzött sokat, állva várta meg, míg kiszolgáljuk. Tapasztalt, finom ízlésű művészként volt valami anyáskodó vagy inkább *tanté*s a velünk való viszonyában. Engem például, amikor 1965 nyarán szakállt eresztettem, kedvesen kioktatott: „Ez így, Miklós, csak egy bozót, egy dzsungel – tessék megnyírni, megformálni" – mondta, és én megfogadtam a tanácsát.

Úgy rémlik, hogy Toldalaghy Pál magányos, különös költőfigurája csupán baráti társalkodás végett jött el időnként hozzánk. Deák Dénes kulturált egyéniségének, Palágyi Erzsike fanyar tónusú észrevételeinek, megjegyzéseinek, gondoskodásának körében érezhetően kellemes helyre talált. Pál akkoriban már keveset és ritkán írt új verseket, amelyek igen ritkán, figyelemre alig méltatott kötetben jelentek meg összegyűjtve. Pilinszkyvel párban (egykor közvetlen baráti viszonyban), szinte ikercsillagként tűnt fel a háború alatti és utáni évek katolikus orgánumaiban, illetőleg, ha nem tévedek, az *Ezüstkor* és a *Vigilia* jelesei közt. (Meg vagyok győződve: finomművű költészete megérdemelné, hogy az utókor ismét felfedezze.) Egy nagy óbudai bérházban élt, és előbb beteg édesanyját ápolta, aztán, mikor a mama meghalt, csak a saját – a mellőzöttségből eredő lelki és a csak önmagára figyelő ember jellegzetes attitűdjéből adódóan talán eltúlzott fizikai – bajaival élt összezárva. Elhatalmasodott a „Pilinszky-komplexuma", miután barátja csillaga a HARMADNAPON megjelenése után már – a nyilvánosság elől eléggé rejtve – emelkedőben volt; valahogy azt tartotta, hogy „Jancsi áruló lett" közös fiatalságuk poétikai eszményeihez... hogy a „siker miatt elrontotta" a poézisét... (Álláspontja persze már akkor is abszurdnak hatott: a 60-as években igen ritkán jelent meg egy-egy rövid Pilinszky-vers – az időszak Váci és Garai költői sikereinek delelője volt inkább.) Bárhogy volt is, mi, könyvtárosok szerettük Toldalaghyt, ezt a pirospozsgás arcú, magas termetű, választékos ízléssel öltözködő költőt, akinek még a sajátos panaszáriáiban is egy eredeti, magas kultúrájú ember finomsága és igazi költői érzékenység nyilatkozott meg.

A sértettség, a kifejlett narcisztikusság és hipochondria igazán Végh Györgyben testesült meg – elbűvölően és roppant színesen. Nyári napokon is körbetekert, színes se-

lyem nyaksálakat hordott – a fertőzésekre állítólag igen fogékony torkát kellett védenie különféle nyavalyáktól. Tekintélyes műfordítói életművel, vers- és prózakötetek sorával bizonyította művészi tehetségét, ám sok kaján pályatársa mégis főleg azt a pletykát tartotta számon róla, hogy ő volt Mándy FABULYA FELESÉGEI című kisregényében (mint a Darling presszó kulcsregényében) a címszereplő modellje. Iván és Gyuri a könyvtárban is feltűnően kerülték egymást. Nekünk, könyvtárosoknak azért is volt érdemes beszélgetni vele, mert igen impozáns volt a könyvismerete: megélhetési célokból maga is könyvekkel üzletelt. Szép szőke szavalóművész felesége is – az ő „jelenéseitől" különböző időkben – bejárt kölcsönözni a könyvtárba. Egyszer vendégeskedtünk is náluk: egy nyári napon Mária téri lakásukban uzsonnáztunk.

Ahogy meginvitáltattunk „Rába tanár úr" kicsiny lakásába is – talán kedves, vallatónak ható komolysága és vélt szigorúsága miatt hívtuk így. Könyvekkel teli barna aktatáskájával eléggé rendszeresen jött a Bajzába; elsősorban Babits-kutatásaihoz használta – több egyéb könyvtár mellett – ezt a gyűjteményt is.* Kevés beszédű ember lévén inkább csak (kereszt)kérdéseket tett fel, ám nagy irodalmi tudása, zárkózottságában is színes és komoly személyisége ezekben a kérdésekben is elevenen megmutatkozott. Ha Mándyt véletlenül a könyvtárban találta, akkor diskurzusuk egykori „újholdas", a Darling eszpresszóval kapcsolatos közös emlékeikre is ráterelődött – mi meg élvezettel hallgattuk e legendás idők irodalmi és baráti világának egy-egy bizalmas részletét.

Emlékszem viszont egy hallatlanul kínos jelenetre. Garai egyszer leszaladt hozzánk valamilyen kötetért. Deák Dénes a pult mögött állva intézi kérését, miközben dicsérő szavakkal szóba hozza Rába költészetét. Gábor ideges lesz, és – már nem emlékszem, kivel hasonlítva össze pályatársát – azt nyilatkozza (negatív értelemben) élénk hangon, hogy „...ha én énekelni tudnám a kettejük közötti különbséget, akkor én egy Gigli lennék". Ebben a pillanatban jött be halk léptekkel a könyvári ajtón maga az aposztrofált – Rába. Hallotta ezeket a szavakat. Sápadt, merev vonások ültek ki az arcára; Garai viszont, midőn észrevette, hogy az érintett ott áll a háta mögött, ugyancsak elfehéredett, és az arca rettenetesen tikkelni kezdett. Átlátta: az ügy kimagyarázhatatlan, a helyzet menthetetlen – sietős léptekkel hagyta el az elnémult színt, és viharzott vissza titkársági irodájába.

A 60-as évtized első felében már élénk irodalmi figyelmet ébresztett Moldova György, de még „fiatal írónak" számított. Rendszeresen látogatta a könyvtárat – hatalmas olvasói étvággyal. Többnyire ölre való prózát és ismeretterjesztő munkát hozott vissza, és nagyjából ugyanolyan mennyiségű olvasmányt gyűjtött össze a következő fordulóra. Éles, felettébb magabiztos ítéleteivel, ahogy irodalmi és közügyekről, emberekről nyilatkozott, nemigen mertünk vitába szállni – ilyesmivel talán csak Dénes próbálkozott óvatosan.

Vele együtt kezdte pályáját az 1953-ban induló prózaírórajban Galgóczi Erzsi, akit már korábban is személyesen ismertem. Egyik első irodalomkritikámat (a Tüskés Tibor szerkesztette *Jelenkor* számára) az OTT IS CSAK HÓ VAN című novelláskötetéről írtam. Ő is „nagy olvasó" volt, amin nem lehetett csodálkozni; megírta, hogy kislány korában hogyan nőtt fel: a ménfőcsanaki paraszthéz konyhájában esténként a rossz lámpafénynél szinte az egész Galgóczi család a könyveket falta. Túl volt már jó né-

* A kádári világ mélyeiben, a Bajza utcai könyvtár mellett voltak efféle, félig-meddig felszín alatti „mélyvízi könyvtári barlangok". Ilyen volt például a Ménesi úti Eötvös Könyvtár, az OSZK Pollack Mihály téri épületében a Markovics Györgyi vezette Zártanyag osztály, ahol Hamburger Mihály dolgozott, és ahová – többek között – Kenedi János járt rendszeresen.

hány politikai és magánjellegű botrányon, krízisen. Akkoriban például a párt megyei első titkárának utasítására ki volt tiltva Győr-Sopron megyéből: az Urbán Ernő szerkesztette, hetilapként megjelenő *Szabad Föld* számaiban a pártapparátust mélységesen felháborító nyomozati riportokat tett közzé a téeszekkel és az '56-os perekkel kapcsolatos injúriákról. Háromhetente, havonta hozott vissza és kölcsönzött ki tucatnyi regényt, drámakötetet, szociográfiát. Úgy rémlett, szinte mindig úton volt, vagy indult valahová, vagy éppen érkezett valahonnan; vonatozott, riporterként keresztkérdésekkel gyötörte a vidéki párttitkárokat, téeszelnököket, mezőgazdasági vezetőket, rendőrtiszteket... Elszánt és kemény volt, ahogy ma mondják, „mint a vídia" – egyáltalán nem nőies vonásaira is kiültek elszántságának, szenvedéseinek nyomai. Újra és újra „szívembe zártam" őt, nagyra becsültem jellemének bátorságát, szerettem prózáját. Ő valóban az egy-két generációval előtte járó népiek, a parasztírók, szociográfusok utódának vallotta magát – attól függetlenül, hogy azok egyike-másika a kommunista éraban milyen pályát járt be, és az Írószövetségben milyen szerepet vitt. Néha hosszasan elüldögélt a könyvtári tér nagy asztalánál; egymás után gyújtott rá füstszűrő nélküli (Munkás) cigarettáira, és éles, igazmondó hevülettel mesélt tapasztalatairól. Aztán felkerekedett, ment haza: beteg édesanyját ápolta lakótelepi lakásában. Amikor jóval később, alig ötvenkilenc évesen meghalt, igazán gyászoltam: nemzedékének, korának egyik legigazabb író-, újságíró-egyénisége távozott – életvitelének „önsorsrontó" abúzusai, testi bajai is valahogy azzal a rendszerrel függtek össze, amelyik – vele együtt még sok más pályatársát is – először „felemelte", majd tönkretette, mondhatni: felfalta igaz szívű, tehetséges „gyerekeit". Ő is azt tanúsította: az igazi tehetségeket nem lehetett megvenni.

Érzelmes epilógus

Elbúcsúzom „olvasóárnyaimtól" (a szereplők közül már csak páran élnek). Úgy vélem, azért is ideje lezárni olvasói árnyképeim sorát, mert a bennük rejlő anekdotikus színesség szinte feledtetni kezdi: a múlt századi magyar élet egyik legszomorúbb, legmattabb évtizedének szürke, feketébe hajló sötétszürke volt az alapszíne.

A „Bajzára" csak szomorúan, merengve, olvasóira pedig tisztelettel gondolhat visszsza az egykori fiatalember.

Lackfi János

ELŐTT

Kemendi Zsuzsannának

Habzsoltam, bár tűz volt minden falásnyi:
Mint forró lángost, nyeltem az időt.
Kihűltét képtelen voltam kivárni,
Torlódhatott a múlt hátam mögött.

Nem láttam másfelé, csupán előre,
Noszogattam tunya pillanatot,
Míg jött szembe, autóként dübörögve...
Fütyültem rá, ha már elrobogott.

Gyerekkoromban vonatozva gyakran
Gyötört a vágy, hogy fejem az ülés
Túl magas támlájának támaszthassam,
Mintha ennyi lenne a felnövés.

Tesztelgettem minden felnőtt biciklit,
Nyergét mikor érem már fel vajon,
Lettem volna, ki csontjaira hízik,
Hittem, ki nagy, élhet már szabadon.

Sürgetőztem, de mintha csak karambolt:
A halált hívogattam voltaképp.
Ma már próbálom eltolni magamtól,
Jól jönne olykor némi haladék...

Aztán szüleim emlékké szublimáltak,
Én meg kezdtem élni visszafele:
„Telefonon beszéltünk még vasárnap”
„Nemrég mondta”, „Mikor is, két hete?”...

Mintha hátraballagnék az időben,
Akár egy kertben, veteményesen,
Oda, az útelágazás előttre,
Hol még nem dőlt el végleg semmi sem.

RÖPPEN A SPANGLI

Bérczy Barbarának

Hányszor fogadtam már meg, hogy
a mai este idebenn ér a lakásban,
szép nyugodtan ellenállok a csábításnak,
a doboz mélyén ácsingózó két szálat
meghagyom már holnapra, igen, erős
leszek, éppen ma leszek erős, de hát
miért is legyek erős, miért épp ma,

hiszen társamat úgyis elnyomta már
az álom, nyitott szájjal hever az ágyon,
én meg azon kapom magam, hogy
kinn állok már az erkélyen, a Hold
hideg tányérja alatt, és kiszakad
belőlem az első slukk mindennél
jobb ízű felhője, jólesően zsibong a
halánték, az erekben nekibuzdul a vér,
a könnyű szédület ráhúz még pár
emeletet az amúgy is szédítő magasra,
csillaghintán kalimpálok fel-le.
Egy pisla pillantás a szobába, a Kedves
az álmot nyammogja épp, minden
rendben, odabenn halkan permetez
az asztali lámpa, a szemben lévő házban
pedig, no igen, másik káros szenvedélyem
idegenek ablakán belesegetni,
elhúzódom az erkélyajtó elől,
kukkoló körvonalam ne rajzolódjék
ki ostobán. Odaát film villog a szobában,
beszélgetnek, ahogy beszélgetnénk
mi is, ha szinkronban élnénk életünket,
én a bagoly, s ő, a korán kelő kakaska,
de már csüngök a szomszédok medálba
zárt kis jelenetén, olyan édeni, hiszen
kívülről nézem, most zokogó, szeplős
kislány szalad be hálóingben, ugyan
honnan veszem a szeplőt?, túl élénk
a képzeletem, ez már a harmadik
káros szenvedély. Anyja vigasztalgatja,
ölbe kapja, kiszalad vele, találgatom
a dúdolót, amit most dünnyög,
tavaszi szél, kiskacsa fürdik, csíjja
csicsíjja, miféle kis rituálé következik most,
amit már falak takarnak előlem, puszi
az orr hegyére?, plusz esti mese?, bárányka-
számlálás?, annak felsorolása, mi minden
szunnyad a sötétben, alszik a tehén, a postás,
a macska, a nagymama, az egér, a közös
képviselő, de még a bogarak is?
Az egységnyi idő lassan körmömre ég,
a másik szálat elszívni őrültség volna,
gondolni kell a holnap reggeli kézremegésre
is, egy lépést lépek odébb, hogy lássam
a parázsló csikket lehullani, szép ez az
erkély-magaslesemtől a földig
rajzolódó ív, lesétálhatnék rajta.
Tekintetem az ablakra esik, a szemközti

szobában sötét van, és sötét volt az előbb is,
jövök rá, ahogy keresem a látószöget, melyből
előbb odalestem, az utcalámpák fénymaszata
szedett rá, rajzolt elébem illó családi idillt,
maradok hát a káprázat innenső felén,
büdös a kezem, hiába is sikálnám,
büdös a leheletem, s ezen a fogmosás
se segíthet, kezemből öngyilkos sikollyal
röppen alá a spangli, zuhanok én is
vissza a hátam mögött szitáló fényű valóba.

Szuly Gyula

HANGULATOK MÉG ADDIG, AMEDDIG

I

Múlt feledése után, küszködve szürke napokkal
lélek várja, a Kép kezdi a fordulatát,
és meghozza Idő, mit ígért nagy fordulatául,
hallani, ajtón túl, gyenge harang muzsikált,
végre kinyithatod ott a szörnyű vasajtót,
hogy tündéri világ szűz talajára belépj.
Nem káprázat-e ez – bámulsz el, kérdve magadtól,
mi tűnt itt ma eléd? Ez a jövő vagy a Múlt?

II

Mit látok? Ez a csárda nyitva van?
Bekapok még itt egy stampa szilvát,
ne legyen vége az éjszakának,
ha ilyen éjszaka érkezett,
amilyent mi szeretünk sokan,
akiket az éjszaka szeret még.
Kik néha mint tengeri hajós
a hosszan tartó partonidőzés
napjain börtönnek érez utcát
és csak ődöng világvárosok
ókori vagy modern levegőjén,

szürke semmin óceán helyett,
a Tér, Sugárút is csak ketrecek,
s a felhőkarcoló paloták
tépett idő várótermei
– így vagyunk mi néha nappalonként,
ha nem volt tartalmas éjszakánk,
ha sorsunk szürkeségbe kényszerít,
ha nappalonként úgy, akár a baglyok
totyognak a nyugvó szárnyaikkal
egyensúlyt keresve még, amíg
a pillanat jelenti, este lett,
vánszorogva hordjuk lelkeink.

Azt hittem – sajnos –, hazamegyek már,
de lám, ez a bodega nyitva van,
s ha nincsenek is benne már sokan,
de vannak és a blokkot nyújtogatják –
„bírom, mikor úgy nyújtogatnak”
mormolja a csapos, s már ha így lett,
hordja éjbe láncolt csapja sorsát.

Meddig van ez nyitva? Reggelig?
Mikor zárják azt az életet,
amelyik nekem még hátravan
– arra-e, hogy megváltozhatok?
Még ha lenne is szándékom erre,
vagy ha nincs; már kocsmatöltelék
legyek még, amíg lehet soká,
mert ez a csárda még nyitva van,
vagyunk néhányan; már nem sokan,
mert a legtöbb már megboldogult
– egy, mint kibe hálni haza jár
úgy a lélek, ahogyan ma ő
betoppan itt, s még az éjbe lézeng,
hol égre tartott lábakkal a székek,
asztalok hátáról felmutatják
megrökönyödésüket az Égnek
– akinek tán semmi sem elég,
kapjon itt be még egy stampa szilvát,
s azzal kocsma ózondús lehét?

Ezt még egyszer beszívni újra!
mint sokan virágoskerti múltra
emlékeznek öreg idejükben,
ez visz engem emlékekbe vissza
– és ki tudja, meddig; valameddig
megtűr, mert még nyitva ez a kocsma.

Falcsik Mari

KARÁCSONY

jaj szerelem! te embert bárhová
követni bátor angyal!
mögöttünk állj ha majd a hosszú éj
kiönt a téli földre
zajog a mély: bugyrában összenőtt
kórusban jó is rossz is
maradj közel virágunk angyalunk!
míg átkelünk e völgyön

KEMÉNY TAVASZ

ma reggel azon kaptam
magam hogy elengedtelek

mint nyár a meleget?
nem: mint tócsa a jeget
ahogy odahagyja tört tükrét a tél
a kikeleti sárban

fogy bennem a fagy
ahogy a nap halad
beszakadt jég éles szélén
a nyíló tócsában

AZ ÉN TÖRTÉNETEM

a hús kihűlt az arcok megfeszülten
én köztük ültem
s a bomba készült csöndünk hátterében –
kibírtam éppen
s kibírta épen lelkemben a béke
elrejtve jól a mélybe
és mint a kincs a rég bedőlt kutakban
most ott herdálódik kiáshatatlan

Biró Gábor*

EMLÉKEK ÉS JEGYZETEK VAJDA LAJOSRÓL

Közzéteszi Biró Eszter

Szentendre, harmincas évek

Milyen volt Szentendre a harmincas évek közepén, amikor megismertem? Egy volt a Krúdy álmaiban szereplő tündéri kisvárosok közül, ahol vasárnap fehér gamásnis gavallérok sétáltak a Duna-parton, és a macskákkal teli girbegurba, dalmát módon kanyargó kis utcákban furcsa kalapokban billegtek a templomból hazatérő özvegyek: mert Szentendre az özvegyek és nyugdíjasok városa volt, még mielőtt a festők városa lett: Pestről ideköltöztek szerény nyugdíjukkal a kiöregedett számvevőségi tisztek – de itt húzódott meg az egykori cirkuszi műlovarnő is megtakarított pénzecskéjével és apró öreg férjével. A kis házak mindegyikének saját története, saját sorsa volt.

Ahány ház, annyi özvegy, vagy majdnem annyi – milyen nevek jutnak az eszembe, a Lura bádogos, a Muszvig, a Pabesics néni, a Jugl néni, Boris néni a Haluskai-tanyán, sok-sok név, amelyek nagy részét csak a három temető valamelyikében lehetne megtalálni. A három temető egymás mellett van a szeszfőzde felé; békésen megférnek az ortodox és a római katolikus halottak egymás mellett, nemcsak egymással, hanem a zsidókkal is, akikből jócskán éltek akkortájt még Szentendrén, de hírmondó sem maradt belőlük. (Azután, hogy három hónapig a szentendrei Szálasi volt Magyarországon a király.)

Szentendre nemcsak címerében volt „vízi" város, nemcsak történelme fűzte szorosan a dunai hajózáshoz, szerb búza- és disznórakományokhoz, amelyek itt kötöttek ki Bécs felé haladtukban: a harmincas évek derekán hajón utaztunk mi is Szentendrére, mert a HÉV oly drága volt, hogy meghaladta a szegény festők, diákok, kistisztviselők pénztárcáját a jegy ára: a lassúbb, de olcsóbb hajó volt a természetesebb közlekedési eszköz. A hajó reggel, délben és estefelé jött Szentendrére, és az egyik társadalmi szokás, amelyben a művészfiatalság rendszeresen részt vett, hogy este „kiment a hajóhoz" – hátha jön valaki. Mert tele voltunk valami indokolatlan várakozással, hogy „valaki" jön – és majdnem mindig jött is – „az esti hajóval", „valaki" a bandából – mert valahogy az én generációm egy bandának érezte magát. A Horthy-korszak társadalmán kívül való elhelyezkedés és vele szemben a „nagy hagyománnyal" és a „forradalommal" való közösségvállalás, hogy többen a szocializmus – Kassák vagy a kommunista

* Biró Gábor (1912–1977) a harmincas években a Szocialista Diákok vezetőségi tagja, itt ismerkedett meg többek között Bálint Endrével, Szabó Lajossal, Tábor Bélával, Justus Pállal, Friedmann Endrével (Robert Capa). Eljárt a Kassák-körbe, ahol részt vett a szavalókórusban. Itt ismerte meg a Párizsból hazatérő Vajda Lajost, akihez élete végéig szoros barátság fűzte. Külső munkatársként társadalomfilozófiai, politikatörténeti cikkeket és recenziókat írt a Csécsy Imre szerkesztette *Századunk*nak. A filozófia iránti érdeklődése vezette el Franz von Baader több munkájának fordításához. Ezekből a fordításokból már halála után, 1996-ban jelent meg néhány a tatabányai *Limes* Lehetséges barokk című számában. Könyvelőként tartotta el családját. A háború után a Mérei Ferenc által „Törzs"-nek elnevezett szellemi, baráti kör aktív résztvevője volt.

mozgalom neveltjei voltunk, és úgy éreztük, hogy a ma forradalmához és az igazi szellemi múlthoz is nekünk van igazi közünk. Ez többé-kevésbé jellemző az akkori szentendrei fiatal festőkre: Vajdára, Kornissra, Bálintra, Ámosra, Pajzs-Goebelre, Anna Margitra, Szántó Piroskára, Törzs Évára, Bán Bélára, Beck Juditra és még sok más akkor fiatal művészre, akik Szentendrén éltek ebben az időben.

Volt egy másik, idősebb festőnemzedék, amelyik tavasztól őszig rendszerint Szentendrén élt: Kmetty János, Diener-Dénes Rudolf, Modok Mária, Perlrott Csaba Vilmos, Gráber Margit és még sokan mások is, akik szintén egy egységes generációt alkottak, és szoros baráti kapcsolatokban állottak egymással.

A festők között tudomásom szerint egyedül Vajda Lajos családja élt Szentendrén: mikor megismertem, még élt nyugdíjas öreg édesapja, és nővére Szentendrén ment férjhez. Így Vajda hazament Szentendrére, de úgy emlékszem, csak addig lakott apjánál, amíg meg nem nősült: azután a Haluskai-tanyán laktak Vajda Júliával. A Haluskai-tanya nevezetes intézmény volt a fiatal festők életében: a tanya épületében sok kis „cselédlakás" volt, amelyet a legszegényebb festők béreltek. A tanyán Boris néni uralkodott, egy végtelen jóindulatú, szeretetteljes, egyszerű parasztasszony, aki élvezte ezt a félcigány népséget maga körül, és sok szeretettel segített nekik: nem hajtotta be túl szigorúan a bérleti díjakat, egyben főzött is nekik, és főleg nem ütközött meg az életmódjukon.

Mert ezeknek a festőknek nagyon nagy gondot jelentett, hogy napról napra előteremtsék a legszükségesebbet. Az idősebb generációt még körülvette néhány gyűjtő, időről időre eladtak egy-egy képet, az árát részletekben szedték össze, így valami rendszeres keresetet tudtak maguknak biztosítani, de a fiatalok – a rokonok támogatásából, a zsidó menzán hitelben, vagy feleségük varrt pénzért – a legalacsonyabb nyomorszinten tengették életüket. A szentendrei időben tudtak legjobban dolgozni: tavasztól őszig nem kellett fűteni, ami jelentős könnyebbség volt, a szentendrei lakásban lehetett valamit főzni is, és mindenképpen nyugalmasabban teltek a napok, mint télen Pesten, fűtetlen szobákban, alig táplálkozva, szörnyű szegénységben. Mert ma nem tudjuk elképzelni azt a szegénységet. Vajdáék például egy szálloda padlásán laktak, egész télen nem fűtöttek, és keresethez csak akkor jutottak, ha Júlia kapott valami varrási munkát, vagy a rokonoktól kaptak valamit. Az idősebb generáció valamivel polgáribb körülmények között élt, de Kmetty felesége kalapokat készített, Diener-Dénes felesége varrt, Gráber Margit mindenféle iparművészeti munkát csinált. A festészet mint pálya és megélhetés nem jött számításba.

Az étkezési lehetőségek között kiemelkedő helyet foglalt el ebben az időben Somlyó néni kifőzése, ahol – ha relatíve jól ment – a festők étkeztek. Ez az étkezde egy egyemeletes, rémségesen kopott ház első emeletén volt, egy gang végén, elég nyomott lakószobában terítettek, valami hálószobaféle volt ez, és a folyosón ott ült Somlyó néni matuzsálemi korú, láthatólag teljesen szenilis mamája, és a másnapi babot, borsót, krumplit pucolta. Somlyó néni maga szolgálta fel idegesen, piszkos pongyolában a kosztot, amely kiválónak számított az árához képest, de az ára olyan volt, hogy a festők nagy része ezt sem tudta rendszeresen megfizetni. Ilyenkor aztán otthon főztek, a Haluskai-tanyán, ahonnan egyébként is messze lett volna lejárni biciklin a Pismányhegyről a hajóállomáshoz, ahol Somlyó néni gasztronómiai paradicsoma meghúzódott. A Haluskai-tanyán bútor alig volt, a berendezés egy szalmazsák és asztal, a falon pedig jól elfértek a művek. A konyhában főztek, de gyakran kértek Boris nénitől egy „kis zsírt", egy „kis lisztet" kölcsön, mikor mi hiányzott. Itt élt Vajda, Bálint, Bán Bé-

la, Törzs Éva, egy Berger nevű fiatalon meghalt festő és még mások is időnként, akiknek a nevére sem emlékszem már. Ezek a fiatal művészek keményen dolgoztak, és nagy elmélyültséggel használták ki az alkotásra némiképpen kedvezőbb időt. Vajda különösen sokat dolgozott, és nemigen hagyta magát munkájában megzavarni.

Egy alkalommal papírsárkányt csináltam ott a Haluskai-tanyán, a szeles Pismány oldalában felengedtem, és a sárkány rettentő magasan szállt. A tanyai fiatal művészek mind kiszaladtak megnézni, és Vajdát is hívták. Ő alighanem épp elmélyülten dolgozott, nagy unszolásra előjött, és csak annyit mondott, „látom, sárkány". És már ment is vissza a munkájához.

A szentendrei táj, a házak, a szerbek, magyarok, svábok egymás mellett élő és jól látható hagyományai nagyon erős ösztönzést jelentettek. Vajda és Korniss többször átmentek a közeli Szigetmonostorra, és ott dolgoztak hónapokig, főleg „motívumokat" tártak fel. Hogy az ő anyagi körülményeik közt milyen feltételek mellett folytatták ezt a munkát, arra jellemző az a történet, amelyet Korniss sokszor elmondott – hát elmondhatom most én is. Táplálékuk, mint az akkori napszámosoknak, kis kenyér és szalonna. Az estéken tüzet raktak, és a kenyeret azon pirították. Vajda kenyere megégett, de Korniss biztatására mind megette az elszenesedett kenyeret „mert a növényi szén jót tesz a gyomornak". Vajdában volt valami végtelen szelíd béketűrés, amit oly könnyen lehetett együgyűségnek nézni – szelíden mosolygott, ha emiatt nevettek. Jellemző erre a kedvenc népdala, amelyet gyakran énekelt.

„Eredj innen te csámpás,
Nem én uram vagy te.
Az én uram nem ilyen
Tesze-tusza ember,
Szalmából a lába,
Viaszból a szája,
Ha meggyullad a lába,
Elolvad a szája."

Mert esténként össze-összegyűltünk, ahol éppen lehetett, vagy éppen a Duna-parton, ha senki nem tudott egy liter bort fizetni, és ilyenkor Korniss, Vajda és még mások népdalokat énekeltek. Ennek valami határozott éle volt, és valamilyen szembenállást fejezett ki a cigánydalok és műdalok mellett mulató úri polgári fiatalsággal szemben.

Egymást is látogattuk persze, lakásadóinknak nem mindig osztatlan örömére, erről is fennmaradt egy hamisítatlan szentendrei történet. Ez a harmincas évek végére esett, amikor Vajda már elég beteg volt. Elment meglátogatni a Szántó Pirit, aki az özvegy Pabesicz néni házában lakott. Ennek a beosztása: középen konyha, jobbra és balra egy szoba: egyik volt a Szántó Pirié. Vajda a nagy melegben nagyon elfáradt, elgyengült, mire felért a Szamárhegyre. Piroska kínálta, hogy feküdjön le kicsit a díványra. Egyszer csak berontott a Pabesicz néni, aki nyilván hallgatózott, és azt kiáltotta: „Az én házam nem alábújó hely – itt nem lehet lefeküdni."

Jugl néni fent lakott a Szamárhegyen, százötven kilósnak látszott, olyan arcszíne volt, mint az érett szeder (vörösbe játszó lila), és a szájában vastag szivart tartott. Jugl néni fiatal éveiben műlovarnő volt, és cirkuszával bejárta a világot: még Szentpétervár on is volt, és hogy ott mi történt, senki sem tudta. Jugl néninek II. Miklós cártól volt saját felséges kezével dedikált fényképe. Naphosszat ült a tornácon, ahonnan a Dunára lehetett lelátni, szívta a szivarját, amely csak égett, és csak nagy ritkán szólalt meg:

amikor a férje, kis apró emberke, rendbe tette a felesége körül a szobát, konyhát, elmosogatott, majd a fehér kutyával elment délutáni sétára. Jugl néni egyszerre csak kivette a szájából a szivart, és azt mondta: „Elmegy Fischnéhez minden este – no de csak menjen!" A feleségemnek meg egyszer azt mondta: „Na, maga jól imádkozott... mert én, fiam, ismerem ám a férfiakat." Amiben senkinek sem volt oka kételkedni.

Mi változtat egy helyet szent hellyé, búcsújáró hellyé? – azok, akik ott éltek, és a kinyilatkoztatás, amit ott kaptak. Modern világunkban ilyen értelemben Szentendre is szent hely, amely a színteret adta a megvilágosodáshoz. Az, hogy nem egy művész, hanem művészek egész generációja itt találta meg művészete kiindulópontját – avatja fel Szentendrét, mint előbb Nagybányát vagy akár Barbizont. De, mint azok, Szentendre is gyorsan változott a gyors sodrású időben, és ma már emléke és múzeuma egy eleven éltető világnak. Ha a restaurált kis épületek közt jár az ember, most is ráismerhet egy-egy részletben, kapualjban, templomtoronyban a szentendrei művészet egy-egy motívumára. De az a világ, amely ezeknek a művészeknek eredeti környezete és ihletője volt, az holt, és Szentendre már csak múzeum.

1954

1954-es naplójegyzetek a Vajda-vitához*

Október 4.
Szombaton Júlia megmutatta Vajda Lajos rajzait. Csodálatosan izgalmas dolog volt – de teljesen „viszontlátás"-jellege volt. Emlékeztem ezekre a rajzokra, amelyeket akkor még félig sem értettem, és Lajosra, akit, megvallom, talán annyira sem, mint a rajzait. De ha visszanézek, ha a rajzait nézem, megdöbbenten látom, hogy ezek a rajzok, ez a mondanivaló, a finom, pontos vonal, amely oly biztosan követi (ó, realizmus!) a látott valóság motívumait és egy magányosan küzdő, kegyetlenül szenvedő ember mondanivalóját. Nem értek a festészethez, és talán nincs is különös érzékem hozzá, de Vajda nem festő. Egész életében a festészetet halott dolognak, zsákutcának érezte. Eleinte fotómontázsokkal, majd fehér-fekete rajzokkal fejezte ki magát. És ezek a rajzok, ezek az igazi művei. Hihetetlen volt a rajztudása, de szinte mellékes, mint egy költőnél, mondjuk Attilánál, hogy szépen, jó hangsúllyal beszélt magyarul. Mégis, ez feltétele volt annak, hogy ezeket a rejtélyes ábrákat létrehozza. Barátaimmal ellentétben nem hiszem, hogy ez követhető út, valamiféle iskola vagy elmélet kiindulópontja lehetne. Általában, különösen esztétikai szempontból, igen rossz a véleményem az esztétikáról. Alighanem teljesen felesleges időtöltés, ha csak az esztétikus nem egyenrangú művész, ami igen ritka eset.

Vajda tehát szerintem nem „próféta a művészetben", de nagyon is próféta – a szelleme tekintetében, mondanivalójában. Nem hasonlít művésztársaihoz, mert van centrális mondanivalója a leglényegesebb néhány dologról: élet, halál, szerelem, betegség és egyedüllét – hit, Isten, világ –, erről beszélnek ezek a rajzok.

* 1954-ben Vajda Júlia összehívta a barátokat Rottenbiller utcai lakásába, hogy a jobb híján a rekamiéban őrzött Vajda-hagyatékot megmutassa. Vajda Lajos halála óta először itt láthatta a képeket a szűk baráti kör. Ezután írta meg Mándy Stefánia azt a néhány oldalas Vajda-értelmezést (megjelent a *Holmi* 1990. decemberi számában Reflexiók, 1954. november címen), melyre többen (például Gedő Ilka, Bálint Endre és mások) is reagáltak. Apám naplójegyzetei erre a vitára vonatkoznak.

Október 20.
Bandi [Bálint Endre] mutatta szombaton mérges kis levelét, amelyet Stefkának [Mándy Stefánia] írt. „A mű előtti megrendülést" reklamálta. Végső soron úgy érzi, hogy elő akarják írni, hogyan üdvözüljön.

[Szabó] Lajossal beszéltem erről. Újra mutattam Vajda Lajosról írt naplójegyzetemet. Nagyjában egyetértett azzal, amit én ott írtam. Azt mondja, a művészek, Jaki [Jakovits József], [Bálint] Bandi, [Vajda] Júlia nem tudják elviselni, megélni és [nem tudnak] eleget tenni annak a posztulátumnak, amit Vajda jelent. Mezei és Fülep hallgatnak, bár az Ávrom [Mezei Árpád] azt mondja, meg tudná írni a Vajda-tanulmányt.

Belátom, Lajos szigorára szükség van, mégis van ebben az egészben valami zavaró! Igaza van Lajosnak, hogy stílus ott születik, ahol a művész az „Egyetemes hittel" (Isten?) konfrontálja magát. Az is igaz, hogy ez Vajda Lajosban igen nagy mértékig megvan. Az is igaz, hogy a stílus a kor döntő krízise! Nincs stílus, de nincs a stílus alapját jelentő új kozmikus gondolat, nincsen új hit sem! Lajosék azt hiszik, nem is indokolatlanul, hogy a „hit", „vallás" uralkodik a mű és a művész felett. A valódi hierarchia, a szellem természetes mozgása, jó rendje ezt is jelenti. De ez a posztulátum nem [Bálint] Bandit, hanem [Szabó] Lajost és [Tábor] Bélát érinti elsődlegesen.

Október 23.
Az aszkéta tulajdonképpen jobban érzi a bűn súlyát, mint a többi ember. Nem ártatlanabb, mint sokan hiszik – lelke, fantáziája a bűnt ugyanúgy bejárja, elköveti, mint a hedonista vagy akár a közönyös. Nem azért és azáltal válik aszkétává, hogy „tartózkodik a bűntől"! – nem, elköveti a bűnöket – az ember = bűnös. Az aszkéta csak, természettől vagy egyéb okból, jobban érzi a bűnei súlyát. Nem kívánja tudatosan a bűnöket. De aki él, bűnös, és a bűn és a megbánás az élet igazi drámája – nincsen ezen kívül más! Jónás bűne vagy Nióbéé, Péter bűne vagy III. Richárdé a bűn és bűnhődés végtelen skálája. Melyiket nem követtem el én? A szentek nem feltétlen aszkéták, de feltétlen úrrá lesznek a bűneik felett. Így válnak szentté. Nem az emberek bűnei felett, mert az emberek bűnei felett csak Jézus lett úrrá, mert nem ember már, Isten fia.

Az aszkéta csak megtartóztatja magát. Látja a bűn csábítását, gyakran enged is neki, de néha az árbochoz kötteti magát, hogy hallhassa a szirének énekét, és mégse engedjen nekik. Vagy mint a Doctor Angelicus (Aquinói Szent Tamás jelzője), mikor egy gyönyörű meztelen nőt küldtek a cellájába a fivérei: „...egy égő husángot kiragadott a kandallóból, és azzal kergette ki cellájából: döngve vágódott be a nehéz, vasalt tölgyfa ajtó, amelyre a husáng végével hatalmas keresztet rajzolt koromból..." – jól lássuk, ettől még nem lett szent! Csak aszkéta! Az aszkézis más Clunyben, és más a bizánci oszlopszenteké. Más a preventív aszkézis és mondjuk Vajda modern aszkézise.

Stefka írását csak ma láttam először. Mikor Lajos itt volt a héten, beszéltünk Bandi leveléről, amely válasz akar lenni Stefka cikkére. Október 20-diki jegyzetemben leírtam a Lajossal való beszélgetésemet. A héten itt volt [Kotányi] Attila is. Ővele is beszéltem valamit erről, de nem lényegeset. Ma [Bíró] Endre járt itt. Ő is emlegette ezeket a dolgokat „kicsit több élménysuviksz" – Bandi nagyon goromba volt, de valami igaza van, mondta.

Most pedig elolvastam a Stefka cikkét, és még jobban, mint a Lajossal való beszélgetés után, érzem, hogy az elvi egyetértés mellett újra el kell magamat különíteni mind a két állásponttól.

Itt talán nem is csak a modern képzőművészet produktív zsákutcáiról (?), avantgarde, szürrealista és egyéb irányairól van szó, hanem a kor interpretációjáról, amelyben élünk, és a művészet lényegéről, szerepéről és feladatáról.

Bár Stefka előre védekezik tanulmányának túl komolyan vétele vagy túlságosan elvi komolyan vétele ellen: („...a magam szubjektív, félnyers, félig komponált élményfragmentumai, hirtelenében összefogott reflexióim..."), azt hiszem, jogosult ezt stílusvirágnak tekinteni, abban az értelemben, hogy ez nem az írás tartalmi-elvi szilárdságát akarja csökkenteni, hanem csak kötelezőnek érzett fenntartás egy öt és negyed ritkán gépelt vázlat előtt, amelyben olyan kérdések sorát érintik, amelyek vastag kötetet érdemelnének.

Mert az írásnak elvi, programatikus, mozgalmi jellege van – ezt dicséretére le kell szögezni –, és a minden oldalról spontán megnyilvánuló érdeklődés azt is mutatja, hogy „it hits its target". Így tehát igaza van Bandinak és nekem, mikor úgy fogjuk fel a fenntartásokat, mint ahogy én itt teszem.

Anti-katakomba-művészet! Szerintem nem „jó szó", mint századunk nagy regényírója, Rejtő Jenő mondaná. A „katakomba"-művészetben nem perdöntő a katakomba, hanem a kereszténység kezdetei. Másképpen: nem „a közös kor és sorsnyomás!" által létrehozott erő és sűrítés és koncentráció – teremti a „katakomba"-művészetet, hanem a Megváltó eljövetele. Persze az ilyen dolgok sem történhetnek bármikor! És nem is „függetlenek akaratunktól". De nem a „katakomba"-helyzet, hanem az „első keresztények" helyzete „érleli ki a következő századok ábrázoló művészetének alapsajátságait".

„A művészet válaszol (mert az a dolga, hogy válasszon és válaszoljon)" – írja Stefka. Itt talán már megtaláljuk az első alapvető ellentétet kettőnk felfogása között. A művészet dolga, hogy válasszon, ezt nem vitatom. De vajon a művészet dolga-e, hogy „válaszoljon"? A kérdésekre, amelyek a világ, a mindenség, a lét kérdései – vajon a művészet hivatott-e válaszolni? A művészet valóban csak akkor művészet, ha beszél, a beszédnek pedig csak a közösségben, legalább a művész és még valaki között folyó beszédben (a még valaki feltétlen személy, személyes – ezért soha nem lehet még „valami", pl. a „művész és a szocializmus") van és lehet értelme. Az sem lehet vitás, hogy a művészet választás: a lényegesnek a lényegtelentől, a kifejezőnek a semmitmondótól, a szépnek a rúttól való el- és kiválasztása – de éppúgy az ellenkezője is –, egybeolvasztás és egybehangolás – különneműek azonosságának a leleplezése: metafora. De a válasz? Vajon a válasz is a művész feladata? Ha ez így volna, elutasíthatná-e a legnagyobb válaszadók közül kettő, Mózes és Mohamed is az ábrázoló művészetet? Igaz, ez is része annak a válasznak, amit az egyetemes kérdésre adtak. Kik? Mózes és Mohamed! És nem a művészet. Az én véleményem szerint a művészeti stílus egy nagy, egyetemes válasz eredménye, és nem megfordítva! Sőt, az is a véleményem, hogy a művészet nem is kísérletezhetik azzal, hogy immanensen keressen „válaszokat". Ez a romantika és a l'art pour l'art, de bizonyos mértékig az avantgarde és a szürrealizmus története. Mivel ma nincsen egyetemes válasz, nem is lehet egyetemes stílus. Ez a „negatív stílus". „Antistílus." „Folytatni és stílussá érlelni" egyre kevésbé lehet. Cézanne-nak még lehettek folytatói – Picassónak nem, Vajdának sem! Mert az „antistílust és antinyelvet" nem lehet „folytatni és stílussá érlelni".

Szerintem ez Vajdának a döntő felismerése, ami az ő számára különleges helyet biztosít a kortársai között. Ezért tagadta meg az ábrázolás öröklött módjait. Ha nincs egyetemes válasz, amelynek egyébként az ábrázolása és kifejtése a művész feladata (szerintem), akkor mindez az öröklött formavilág, ábrázolási készség és vele együtt a hatalmas tehetség – mire jó mindez? Minek ez a cifra rongy, ha a lényeg halott? Ez a felismerés fejeződik ki a montázsokon. Milyen aszkézis! Egy ember, akinek az Isten azt a csodás képességet adta, hogy látott dolgok lényegét jobban, mint bárki, különös belső sugallatra egy darab papírra tudta vetni – ezt a tehetségét semmibe véve, lábbal tiporva, előre gyártott elemekből vad és látszólag (?) diszharmonikus, ijesztő képeket szerkeszt? Mi ez? Milyen öndestrukció szenvedélye, milyen öngyilkos magatartás ez? Annak a felismerése, hogy nincsen értelme semminek, szedjük hát össze a pillanat lényeges elemeit, azokat montáljuk egybe, mert ez ugyan nem lesz „festmény", „rajz" stb., de mindenesetre ki fogja fejezni azt a lényeget – amit egy negatív világ artikulálatlan igazságának, egy pogány civilizáció lényegének érzett. Katakombaművészet? Ez még nem, semmi esetre sem. Ez a „negatív művészet" – következetesen, komolyan úgy, ahogy csak egy valódi művész veheti komolyan a negativitást és a művészetet. Aszkézis! Igazi aszkézis. A nagy mezítelen kerítőnőt az égő husánggal elkergeti. Nem bűntelen és nem szent. Ez még nem teszi szentté! Csak aszkétává!

Micsoda látomások ezek a montázsok! A Kárpátok munkatáborának szörnyűségei, az 1944-es év apokalipszisei, az 1945. évi ostrom vad Sacco di Roma-jelenetei – minden alkalommal felidézték Vajda Lajos montázsainak emlékét bennem. Csak ezeken a visszaemlékezéseken, halálfélelmek és iszonyodások közepén ismertem fel, hogy milyen nagy hatással voltak rám ezek az akkor nem értett és elutasított montázsok. Nem akartam elfogadni ezeket a rémlátásokat, amelyek a jelen lényeges embertelenségéből kiemelték az utolsó ítélet jeleit, a négy lovas fényképezett keze nyomát. Fiatal voltam akkor, tele élet- és kalandvággyal, naiv értetlenséggel. Rendezett polgári életformám ostoba biztonságérzetet adott. Nem szerethettem ezeket a montázsokat!

Október 26.
Újra átolvastam Stefka írását. Vajdában a kettős negáció pozitívumát látja – valamit, ami túlmutat a „negatív stílus"-on. Miben látja Stefka a negatív stílus lényegét? – „Csak lefelé ásnak, az álmok, vágyak, ösztönök énvilága felé." Nyilván nincsen művészet, amely ne nyúlna le az én mélyvilága felé. Stefka azt állítja, hogy a „negatív stílus" művészei csak ezt teszik. Ezért: 1. nem alkotnak közös nyelvet, 2. nincs reális belső kapcsolatuk egymással, 3. nincsen törvényük. Ezek a mozzanatok azonban korántsem csak az ábrázoló művészetre jellemzőek. Egy teljes korszak szellemi életének ismert vonásai ezek – és egyoldalú dolog ezt a képzőművészet szemére vetni.

De ha pl. Picassót kissé közelebbről szemügyre vesszük, igaz-e vajon, hogy műveiből hiányzik: törvény, arány, architektonika, sőt a stílus rudimentuma, az egyéni stílus? Nyilvánvalóan nem, sőt talán túlságosan is sok benne éppen ez: törvény, arány, architektonika és „stílus" – az egyéniség „stílusa" értelmében. És az sem igaz, hogy nem szól senkihez – az empirikus sikere is rácáfol erre! És vajon Picasso: enervált romantika, önmagába fulladó pszichoanalízis és céltalan konfesszió?

Én nem szeretem Picassót, és lényegében a legelső korszakai állnak konzervatív képzőművészeti ízlésemhez legközelebb: nem tanultam meg nézni és látni a modernebb képeket. De azt én is átértem, hogy ezekre a képekre igazán nem lehet ráfogni, hogy

„...vagy kiáltó megoldatlanságokkal találkozunk (arcábrázolás konzekvens kerülése, absztrakciók absztrahálása és ugyanakkor kényszeredett testcentrumúság, szexuálcentrumúság) vagy rideg, minden spontán szuggesztivitást nélkülöző steril lesikáltsággal, ami az alapkérdések elfedését, hermetikus elzárását jelenti". – Erről aligha lehetne ráismerni Picassóra!

És mégis: Picasso antistílus! Picasso negatív stílus! És mégis milyen pontosan illik rá, az ő munkájára egész oeuvre-jét tekintve éppen Stefka Nietzsche-idézete: „Az én stílusom tánc, a legkülönbözőbb szimmetriák stílusa, s ugyanakkor mindezeknek a szimmetriáknak átugrása és kigúnyolása." – Ez az „antistílus" hitvallása!

Október 29.

Mi hát a stílus? Ezt mindenesetre jó volna rögzíteni, hogy egy lépéssel előbbre lehessen lépni!

A kifejezést két dologra használják, amelyek egymáshoz hasonlóak ugyan, de mégsem azonosak. Az, amit én „egyéni stílus"-nak neveztem, nyilván nem azonos azzal a stílusfogalommal, amit pl. gótika, reneszánsz, barokk vagy rokokó alatt értünk. A stílus lehet tehát egy művésznek az individuális sajátsága: amit azonban, a biztosabb megértés érdekében, korábban már „egyéni stílusnak" neveztem. De amit tulajdonképpen stílusnak kell nevezni, nem ez: a stílus egy korszak, egy világ, egy kultúra válasza a döntő kérdésekre – félreérthetetlen, egyértelmű és kategorikus válasz, amely a maga nemében teljes, mint a remekmű, amelyben látható, hallható, érzékelhető formákban megjelenik. A stílus azonban korántsem csak a remekművek sajátja. Minden stílusnak, amely valóban az, vannak remekművei, mert a válasz inspirálja a formaalkotást. De a gót stílust vagy a rokokót felismerni nemcsak remekeiben, hanem tucattermékeiben is – nemcsak a mester, de a kontár sem szabadulhat a stílus egyetemessége alól.

És ebben az értelemben nincsen és nem lehet ma más stílus, mint negatív stílus, „antistílus". A katakombaművészethez egyetlen elem van meg: a katakomba – de ez mégsem elég.

Vajda, ha csak a montázsokat csinálta volna, eltűnne, mint korunk uralkodó „negatív stílusának" egyik epizódszerű, radikalizált formája.

De itt vannak a rajzok, amelyeket a múltkor láttunk, s amelyekre szerintem illik Stefka szép fogalmazása: „a matematizált vonal sűrített dramatikája".

Ezekre a rajzokra jellemző, hogy mindben ugyanaz a kevés és felsorolható motívum szerepel: jellemző a technika hihetetlen szigorúsága, az ábrázolás pontossága, lényegre szorítkozó szűkszavúsága. A rajz maga is aszkézis, csak a lényeges mozzanatnak a rögzítése, de Vajda Lajosnál ez még szélsőségesen fokozott formában jelentkezik: a lényeg ábrázolása egyetlen, pontos vonallal! Ez a precíz és végtelenül türelmes figyelem, a csak a lényegesre való koncentráltság tette lehetővé a számára a „motívum" kialakulását.

Vajda csak néhány látott dolgot rajzol le, és a rajzain ezek állandóan ismétlődnek. De nem absztrahálódnak jellé, nem válnak el a látott dologtól, precízen és keményen ragaszkodik a látott valóság ábrázolásához. És ezek a motívumok foglalják el a montázs fényképeinek a helyét. Mint korábban a fényképek a montázsokon, e „motívumok" a valóság lényeges elemeit jelentik, amelyeket a kép úgy fog együvé, mint a középkor ábrázolásain.

A montázsoktól a rajzokig a nagy lépés a „motívumokban" van. A rajzok is szerkezetileg montázsok, de rajzolt elemekből. Vajda felismeri, hogy a fénykép, a mégolyan precíz és sikerült fénykép egydimenziójú, lapos, síkbeli – nincsen benne a lét sokdimenziójú lényege.

A „motívum", amelynek szigorúan a látott valóság lerajzolt „másának" kellett lennie, több dimenziót foglal magában, nemcsak az euklideszi tér síkját, időtlen metszetét, mint a fénykép. És a „motívumok" összefogása, a kép, a rajz harmonikus zeneiségét, ahogy Stefka mondja, „a struktúra szilárd rendje" szüli: ezekben a Lajos életében ellenségesen „spekulatívnak" bélyegzett művekben erő van, „a logosz szerkesztő ereje".

De ezek a rajzok is, mint Vajda egész életműve: aszkétaalkotások. Nem „középen" van test és lélek között, hanem mérhetetlenül fontosabb, hangsúlyosabb, elemi erejűbb, élményteljesebb a „lélek", mint a „test". Csodálatos elmélyültséggel rögzít néha egy arcot – „nem kerüli meg" – mondja Stefka, de Vajda néhány arcképe és önarcképe nem merül ki ebben a negatívumban, hanem fontos találkozásokat mutat meg. De ami a szexust illeti?

Arc és szexus: nem egymás mellé állítható, de nem is szembeállítható sugárzásokról van szó. Aki még nem érezte egy arc sugárzó erejét: nem ember, hanem fenevad. Aki még nem érezte a szexus mindent elborító erejét, szilaj sodrát, mély örvényeit – mit tudhat az életről?

Az aszkéta számára a szexus: végső soron zabolázandó erő, amely szabadjára engedve a bűn végső diadalát jelenti, legyőzve pedig a szentek apoteózisát. Vitás-e vajon, hogy Vajda aszkéta volt? Nem került meg semmit. Ki ne érezné ebben a szigorú, zárt rendszerben, a képek kemény, matematikai szerkezetében a logosz uralmát az erósz felett. Nem megkerülte, megküzdött vele. Aszkéta módjára.

És a végső, a „fekete periódus"? Bevallom, jelenleg nem tudom megközelíteni. Régen nem láttam egyet sem ezekből a hihetetlen szuggesztivitású jelekből.

November 3.
Végül is mi az, ami tulajdonképpen elválaszt Stefka felfogásától: lényegében az a nézet, amely eleve bizonyos „tartalmi" kritériumokhoz köti a művészi alkotás „rangját". Értékelés, amely a művészeten kívüli szempontokból értékel, amely eleve fölérendeli magát, amely nem a mű elemi hatásából, hanem valami „elvi alapból" kísérli meg a megfoghatatlan rögzítését.

Minden valódi remekmű: csoda, amelynek kinyilatkozásjellege van. De ennek lezárása, kizárólagossá tétele, szembeállítása a többi remekművel: jogtalan és igazságtalan. Nem valami múzeumi „szabadság" nevében, hanem a mű hatása nevében tiltakozom: döntő az élmény, még ha szubjektív is, és nem a skatulya, ha mégoly díszes is.

FIGYELŐ

VAJDA LAJOS

Vajda Lajos (1908–1941) kiállítása
Magyar Nemzeti Galéria,
2008. december 13.–2009. március 1.

Vajda Lajos centenáriumi életmű-kiállítása, akárcsak Farkas István, Mednyánszky László, Veszelszky Béla, Kondor Béla, Csernus Tibor vagy Mattis Teutsch János már lezárt életművének összefoglaló kiállításai a közelmúltban, többek között azzal a felismeréssel szolgált, hogy a magyar művészet egymásra torlódó, de narratívává össze nem álló életművek halmaza. Nagyrészt magányos alkotók szigeteiből áll. A francia néző tudja az olyan különböző mesterek, mint Ingres, Matisse vagy a vámos Rousseau helyét a maga kultúrájában, és egy-egy új kiállításukat úgy fogadja, mint valamely jól ismert színpadi mű új előadását, amely új rendezői értelmezéssel, addig észre nem vett részletek megvilágításával vagy szemléletváltással ajándékozhatja meg. Nálunk ezzel szemben mindig ősbemutató van. A magyar kiállításlátogató nem ínyencként érkezik a nagy életműtárlatokra, hanem meglepő, történetileg feldolgozatlan nyersanyagot lát, akkor is, ha nemcsak korábbi kiállítások mutatták be az adott művészt, de katalógusok és monográfiák is megjelentek már róla. A Nemzeti Galéria Vajda-kiállítása nem törekszik teljességre, de az életmű minden fejezetét jól reprezentálja, számos korábban be nem mutatott dokumentumot és szemléletes, valamint verbális életrajzi információt is tartalmaz. Nem a rendezők – Pataki Gábor és Gergely Mariann – hibája, hogy ismét nem tudjuk meg, miként vész el, illetve hogyan nem jön létre az a szövedék, amely a magyar művészek nagy egyéni teljesítményeiből állna.

Erre a kérdésre Vajda korábbi kritikusai is reflektáltak. Nem Vajda szűkebb baráti körének a tagjairól van szó ezúttal, akik – a vizuális élményből kiinduló Gedő Ilka kivételével[1] – Vajda művészetét a maguk gondolatrendszerei felől kísérelték meg értékelni és értelmezni, még csak nem is a kortárs Kállai Ernőről, aki jelenének, a harmincas és negyvenes évek fordulójának a történelmi iszonyatát látta viszont Vajda műveiben, hanem az utókor kritikusairól, akik a művek kiváltotta megrendülésüket és az életmű kvalitásainak inadekvát elszigeteltségét tették szóvá. Vajda 1969-es, a székesfehérvári István Király Múzeumban rendezett kiállításáról írva Perneczky Géza megjegyezte, hogy „[h]*iányzik a kiállításról az utókor, az a szemléletmód, amely jól ismeri azt a szót is, hogy művészet.* […] [Vajdából] *nem vált szabályos művész. Hiányzott hozzá a szabályos társadalom*".[2] Körner Éva ezt írta: „*Egy korszak lejátszódott a magyar művészetben, anélkül, hogy arról – néhány ember kivételével – tudomást vettek volna.*" Vajda kései műveinek tragikus hangvétele „*idegenül és riasztóan cseng a magyar művészet sokkal csendesebb hangjainak morajában*".[3] Csaknem egy évtizeddel később, Vajda 1978-as nemzeti galériabeli kiállításakor Szabadi Judit éppen ezeket a szavakat használja Vajda művészetére: „*folytathatatlan és birtokba vehetetlen maradt, az önmagában zárt s az önmagával véget is érő világ egyszeriségének és szinte riasztó idegenszerűségének érzéki-szellemi erőrendszerébe zárva*".[4]

Bár nem jelenthető ki, hogy, mint arról alább még szó lesz, Vajda világa önmagába zárult volna, Körner és Szabadi megjegyzése Vajda „*riasztó idegenszerűségéről*" pontosan mutat rá az életmű recepciójának neuralgikus pontjára. Ezt az érzetet sokan megfogalmazták. De ellentétben azzal a felfogással, amely szerint Vajda személyiségében vagy zsidó voltában rejlene ez az „idegenszerűség", úgy látom, hogy a magyar

[1] Gedő Ilka: Vajda Lajosról (1954). *Holmi*, 1990/12. (Bíró Dániel és Mándy Stefánia bevezetőjével.)

[2] Perneczky Géza: Koponya madárral – Vajda Lajos emlékkiállításán. *Élet és Irodalom*, 1969. október. Idézi Mándy Stefánia: Vajda Lajos. Corvina, 1983. 216.

[3] Körner Éva: Vajda Lajos művészete. Emlékkiállítás Székesfehérvárott. *Valóság*, 1964/9. Újraközl. *Képzőművészeti Almanach 3*, Corvina, 1972. 9.

[4] Szabadi Judit: Vajda Lajos gyűjteményes kiállítása a Nemzeti Galériában (1978). *Budapest* (a főváros folyóirata), 1978/10. 25. Újraközl. Mándy S.: i. m. 216.

festészetben Csontvárytól Farkas Istvánig minden jelentős életmű „idegenszerűnek" tűnik. A néző szubjektív szempontjain vagy a történész önkényesen kiválasztott igazodási pontján kívül nem találunk olyan nagy, meghatározó és közmegegyezéssel elfogadott áramlatot, amely viszonyítási alap lehetne, és amelyikhez képest bármely képzőművész annak képviselője vagy attól idegen lenne. Vajdának éppenséggel követői is voltak: aki emlékszik Kováts Albert vagy Váli Dezső pályakezdésére, emlékezhet az ő hatvanas évek eleji, Vajda ihlette festményeikre, és szándékukra, hogy Vajda műveinek egyes vonásait továbbvigyék a magyar festészetben. Donáth Péter, ha áttételesen is, szintén beépítette Vajda örökségét a maga művészetébe. Ezek a felütések azonban, megtartó szövedék híján, a levegőben maradtak.

Vajda Lajos személyes és művészi sorsa egyik példája annak, miként marad a körülmények és a rivális narratívák küzdelme folytán integrálhatatlanná egy életmű. Vajda Lajos pályakezdésekor, 1928-ban a magyar művészetben két szemléletileg és politikailag ellenséges törekvés állt szemben egymással: a hivatalosan támogatott keresztény-konzervatív neoklasszicizmus és az utóvédharcait folytató szocialista, progresszív, Kassák Lajos vezette avantgárd, amely szemléletében a szociografikus tendenciák felé mozdult el, stílusában pedig mind klasszicizálóbb lett. Vajda, aki egyik elvrendszer fegyelmét sem tudta elfogadni, döntő szerepet játszott egy harmadik, mindkettőtől független út kijelölésében. Politikailag is és modernitásában is Kassákhoz állt közel. Nemcsak festőként, hanem a szavalókórus tagjaként is részt vett a Kassák vezette Munka Körben, de a mozgalmi diszciplína és Kassák engedelmességet követelő vezetői alkata ellentétben állt nyitottságával, kíváncsiságával és függetlenségével. A Progreszszív Fiatalok csoportot, amelyhez a Képzőművészeti Főiskola diákjaként 1928 és 1930 között tartozott, többek között Korniss Dezső, Veszelszky Béla, Kepes György, Trauner Sándor, Hegedüs Béla és Schubert Ernő mellett, Kassák meghívta a Munka Körbe, majd a maga művészi elveivel és gyakorlatával összeegyeztethetetlenül szabad szemléletük miatt 1930-ban ki is zárta őket a Körből.[5] A „Fiatalok" az orosz konstruktivizmus dinamikáját és a francia szürrealizmus képi és motivikus szabadságát kísérelték meg összeegyeztetni a maguk ötleteivel. A jelen kiállításon bemutatott jegyzetfüzet tanúsága szerint Vajda Lajos elolvasta és kijegyzetelte El Liszickij K. UND PANGEOMETRIE (M[űvészet] ÉS PÁNGEOMETRIA) című cikkét és Kazimir Malevics egy a szuprematizmusról szóló írásának német fordítását, mindkettőt az 1925-ben németül kiadott EUROPA ALMANACH-ból,[6] és Malevics meg feltehetően El Liszickij nyomán szuprematista és konstruktivista kompozícióvázlatokat készített. A „Fiatalok" friss szemlélete a korabeli sajtóban megjelent kritikákból ítélve felrázta a magyar képzőművészet állóvizét. A hivatalos kultúrpolitika azonban olyannyira szemben állt a fiatalokkal, hogy szemléletüknek az írmagját is kiirtandó, néhány nyilvános bemutatójuk után még tanáraikat, Csók Istvánt és Vaszaryt is eltávolította a Főiskoláról.[7]

A csoport minden tagja külföldre ment. Vajda Párizsba utazott, ahol 1930 és 1934 között élt, és elsősorban kollázsokat készített. Hazatérve a közép-kelet-európai népművészet motívumait rajzolta és gyűjtötte Korniss Dezsővel, miközben szerb ikonok, zsidó motívumok, héber szövegek grafikai képe és a vallásos művészet népi-naiv gyökerei foglalkoztatták. Mivel nem talált olyan hagyományt, amellyel azonosulhatott volna, maga rakta össze azt a tradíciót, amit folytathatónak ítélt. Ennek az elemeit művész-archeológusként ásta ki a kultúra elhagyott, elfelejtett temetőiből. Mint feleségének, Vajda Júliának írt, gyakran idézett levelében felvázolta, nem kevesebbet akart létrehozni, mint olyan új, specifikusan közép-kelet-európai képzőművészeti nyelvet, amely feleelevenített, gazdag hagyományra építhet új,

[5] Vajda, Korniss, Kepes, Trauner, Schubert és Hegedüs Kassákkal való konfliktusáról és a Munka Körrel való szakításukról Hegyi Loránd ír részletesen KORNISS DEZSŐ című monográfiájában. Corvina, 1982. 15–16.

[6] A kiállított jegyzetben ugyan a K. MALEVICS: SZUPREMATIZMUS cím olvasható, a cím felett leírt négy térkategória: *„1. Planimetrikus tér, 2. Perspektivikus tér, 3. Irracionális tér, 4. Imaginárius tér"* azonban Liszickij cikkének a belső fejezetcímei. A két cikk ugyanabban a kiadványban jelent meg: Carl Einstein és Paul Westheim (szerk.): EUROPA ALMANACH. Potsdam: Gustav Kiepenauer Verlag, 1925. K. Malewisch: SUPREMATISMUS. AUS DEN SCHRIFTEN 1915–20, 142–144., El Lissitzky: K. UND PANGEOMETRIE, 103–113.

[7] Hegyi, 16.

modern festészetet. Vajda ennél távolabbra is tekintett: *„…be kellene kapcsolni a munkába a szlovenszkóiakat, erdélyieket és jugoszlávokat, éspedig nemcsak festőket, hanem építészeket, írókat, zenészeket, akikkel együtt egy kicsi közép-kelet-európai nemzetközi munkaközösséget lehetne alakítani”*.[8] A Vajda elgondolásai, tervei és lehetőségei közötti szakadék életművének és így ennek a kiállításnak is egyik legfájdalmasabb pontja. 1937-ben írt sürgető szándékáról, hogy *„összes rajzaimat meg fogom festeni, mert így ebben az állapotban nem elégítenek ki”*. Nem tudta megtenni: pénz, idő és műterem kellett volna hozzá, és a nézőnek meg kell elégednie a hasonló dimenziójú kiállításokénál sokkal több ceruza- és szénrajzzal és sokkal kevesebb olajképpel.

A Nemzeti Galéria centenáriumi kiállításán a néző mindjárt az első termekben két dolgot világosan észrevehet. Vajda már gyerekkorban megmutatkozó magabiztos, fölényes rajztudását, kifejező- és karakterizálóerejét – amelynek egyik kimagasló példája apjáról tizenhat éves korában készített krétarajza – és a történelem erői és az embernek ezen erők terében elfoglalt helyzete iránti tisztán artikulált, megdöbbent érdeklődését, ami kollázsairól leolvasható. 1930 és 1933 közötti, többnyire Párizsban készült kollázsainak középponti témái a háború és a jogerőre emelt barbárság Vajda számára legelfogadhatatlanabb aktusai, emberek kínzása és kivégzése. A sokkoló képek – például a Kínai kivégzés, a Háború vagy a Megkorbácsolt hátú – markáns, világosan uralt kompozícióba rendezettek, ahol koponya, virág, férfiarc és női test, menekülők, kivégzendők és kivégzők képei egymásba írva, szigorúan kézben tartott formák és kompozíció keretei között jelennek meg. Egyes kollázsokon a konstruktivizmus diagonálisai, körformái tartják szilárdan a fotókompozíciókat, másokon egy másfajta, de nem kevésbé tisztán kontúrozott formába foglaltak a hírfotótöredékek.[9]

A hazatérte után, 1934-ben készült rajzok határozott, pontos vonalai éppen artikulált kontúrjaik révén folytatják a kollázsok korszakát. A dokumentumfotókkal zsúfolt belső tér üres lesz, a rajzokon csak a tisztán vezetett kontúrok maradnak meg. Vajda egyenletes, biztosan húzott vonalakkal ábrázol arcokat és testeket, és némelyiken különféle, pettyegetős és vonalkázott felületkitöltést próbál ki. A redukció világosságot és tiszta rendet teremt a rajzokon. Az eleven, hajlékony és erős kézzel megrajzolt vonal ereje és ábrázoló funkciója felfedezésnek tűnik. A rajz, a körvonal a továbbiakban Vajda festményein is világosan megjelenik. A motívumok egymásra rétegezése, a látvány és gondolat egymásba írásának a lehetősége Vajda következő felismerése.[10] A motívumok egymásra rétegezésével nemcsak a szimultán észlelt látványokat, az optikai percepció dinamikáját tudja lejegyezni és vizuálisan megformálni, hanem a látás és pszichikum szétválaszthatatlanságát is. A Szentendrei udvarok[11] (1936) és a Házak hajóval (1936) című rajzok vagy a Lebegő házak (1937) és a Torony tányéros csendélettel (1936) című festmények sok más képhez hasonlóan látványt és asszociációt, a jelenben ész-

[8] Vajda Lajos levele Vajda Júliának, Szentendre, 1936. augusztus 18. Közli Mándy S.: i. m. 184.

[9] Biró Gábor e szám hasábjain közölt Vajda-naplófeljegyzései mutatják, hogy még az érzékenyen figyelő barát is a montázsok tartalmaira koncentrált, és átsiklott formai megoldásuk felett.

[10] Mindez Vajdát a praxis szempontjából foglalkoztatta: *„…próbálkozom azzal is, amivel eddig orosz filmteoretikusok foglalkoztak: hogy hogyan hat egy tárgy, ha behelyezzük egy más, »idegen« objektumba. Például van egy szomorúfűzfa-motívum (melyet az itteni temetőben lévő egyik sírkereszttől rajzoltam), és ezt vagy 12 különféle rajzon keresztül kopíroztam, és az eredmény egészen érdekes, mert mindenütt mást és mást fejez ki, mert mindig más tárgy mellé másképpen van rárajzolva. Természetesen ezt csak tiszta kontúrrajzzal lehet elérni, és így egyetlen témából a rajzok végtelen sora válik lehetségessé”*. Vajda Lajos levele Vajda Júliának, 1936. szeptember 3. Mándy S.: i. m. 186.

[11] A képek címeit a kiállítást kísérő füzet, illetve Mándy Stefánia könyve alapján idézem. A címek jó része azonban nem Vajdától származik, és a magam részéről korrektebbnek találnám, ha a képek inkább számozva lennének, különösen az utolsó korszak szénrajzai, amelyekben Vajda kimondhatatlan tartalmak megjelenítésére vállalkozik. Ugyanis, mint Mándy Stefánia írja: *„A korai rajzokra a művész még ráírta a címüket, így sok tanulmányra is, a többi tanulmány és konkrét témájú rajz esetében maga a tárgy a meghatározó. A további művek címei különböző eredetűek. Egy részüket még maga Vajda Lajos nevezte el, más részük spontán beszélgetések alkalmával vagy később különféle posztumusz kiállítások során kapott címet, a többit pedig Vajda Júlia és a könyv szerzője az egész életmű katalogizálása folyamán látta el felirattal, hogy megnevezhetők és ezáltal tárgyalhatók legyenek.”* Mándy S.: i. m. 217.

lelt tárgyat és a hozzá társított emlékeket, a tudatban együtt álló, egymást előhívó képeket hozzák egy térbe, egyetlen ábrázolási rendszerbe. Ezzel a módszerrel Vajda szintetizálni tudta a külső és a belső látványt, az észlelés jelenének és a gondolat vagy emlékezés múltjának az időzónáit. A két 1937-es KETTŐS ARCKÉP és a KÉT FEJ AKTTAL ezt az átjárhatóságot teremti meg az optikai és pszichikai valóság között. Ennek a komplexitásnak a legkoncentráltabb, transzcendentális elemekkel gazdagított megjelenítése az 1936-ban festett FELMUTATÓ IKONOS ÖNARCKÉP. A szentendrei szerb templomhoz asszociálható ikon rozsdaszínű árnyképén keresztül látható a jól kivehető kontúrokkal megrajzolt önarckép, amely a stilizált önalakportré kékes-szürkés árnyképébe írt és a két különböző színű árny egymásra csúszott, megduplázott színerejű mezőjét képezi. Leghangsúlyosabb pontja a kék, pupilla nélkül megfestett szempár. A felmutató kéz inkább falra vetülő árnyjáték képe, mint kézábrázolás, formájának a nem naturális, de ismerős volta, az ambivalencia, hogy az ikon Krisztusának a felmutató ujja vagy a festőé, hozzájárul a kép testi realitás és gondolati, szellemi realitás közötti lebegésének az érzetéhez. A kép jobb oldalán lefelé tartó áramlás – talán tölcsérből ömlő víz, amit ugyan van, aki zsidó imakendőnek lát – ellenpontozza a bal oldalon felfelé mutató ujjakat.

Az ikon nem annyira mint Krisztus-ábrázolás, hanem mint évezredes kiírt, érett, hagyomány szentesítette forma – a glória körformájába foglalt fej – foglalkoztatta Vajda Lajost. „Ikonos" önarcképei és arcképei a forma erejének a tudatában stilizálják az emberi arcot és alakot. Az 1936-os és 1937-es évek képei Vajdának a befoglaló formába vetett, már a kollázsokban nyilvánvaló hitéről tanúskodnak. A forma a hagyomány és a kultúra letéteményese. Eltűnik a férfi és női arc különbsége, eltűnnek az egyedi arcvonások és szabálytalan görbületek, a haj a glória formáját veszi fel. Az 1936-os IKONOS ÖNARCKÉP-en, LILIOMOS ÖNARCKÉP-en, EZÜST IKON-on, LEÁNYIKON-on, az 1937-es PLASZTIKUS FEJ-en és többi képén a vastag kontúrok erőteljesen vágják ki a formát a háttérből. A fej körformája a nyak és a test középső része által képezett téglalapon nyugszik, lezárja a felfelé irányuló szögletes formát. Kör és téglalap viszonya a tányéros csendéleteken és a kockás papírra rajzolt konstruktivista vázlatokon is megjelenik. A felfelé törés és a kiegyenlített körforma összeegyeztetésére, véges és végtelen egy síkba hozására tett kísérletek ezek, ahol a motívum redukciója a forma hatalmát szolgálja. Az alapformák képletére hozott ikonos képekben Vajda örökkévaló, szilárd, kikezdhetetlen érvényességre tört. Megkockáztatható, hogy nem annyira az ikon vallási szimbólum volta játszik elsőrendű szerepet ezekben a képekben, mint elsősorban a formája. A Forma, nagybetűvel, mint festői mű, tapasztalati és szellemi valóság szintézise, a kultúra gyümölcse. Pataki Gábor a kiállítás kísérőfüzetében ugyan joggal írja, hogy az ikonos képekben Vajda a szakrális és a profán ötvözetét nyújtja, és sok más elemzés is ide kívánkozhat, de hangsúlyozandó, hogy Vajda ikonos képeiben minden tartalmat a formára bíz, amelyben a gondolatok *mint* gondolatok felszívódnak, és abból kibonthatatlanok. Különösen a feltehetően arany hátterűnek szánt IKONOS ÖNARCKÉP és LILIOMOS ÖNARCKÉP áll szilárdan a kép síkjában, markáns kontúrokkal kijelölt bizánci örökkévalóságukban, de a valódi ikonokénál törékenyebb figurákként.

A FELMUTATÓ IKONOS ÖNARCKÉP rétegzettségében és árnyaltságában különbözik ezektől a képektől. Árnyszerűségében inkább platóni, mint bizánci, inkább sejtés, mint állítás, a formába zárt ideára mutatás. A korábbi képek zárt kontúrozottsága feloldódik, Forma helyett formák – több lehetséges forma – lehetősége merül fel. Az esetleges rajzú természeti arc és a formává desztillált ikon egymáson áttűnése, egybeírása és a több színben játszó felületek érzékletes anyagszerűsége folyamatos mozgásban tartja a néző tekintetét az ikon árnyéka, az önarckép-árny és a kéz között képződő térben. A formák itt egybeszövődnek a háttérrel, kontúrjaik hol szilárdabbak, hol elmosódottabbak.

Vajda formafelfogásához érdekes adalék két kiállított, a hagyatékából származó fénykép, amelyek szentendrei házaknak ugyanazt a részletét ábrázolják: két íves ablak között egy függőleges pillért. Az ablakok szemei között orrként húzódó vonal a házat mint arcot értelmezi, s a fényképek mellett látható önarcképvázlat azt jelzi, hogy Vajdát a vízszintes tengely mentén elhelyezett két üreg és a közöttük futó függőleges dinamikája foglalkoztatta, nem az, hogy ezek az elemek milyen konkrét dolgoknak a képei.

1938–39-re az emberi arc helyét maszkoknak nevezett formációk foglalják el, amelyek befoglaló formája fokozatosan fellazul. Ahol a halványuló forma megvan, a maszkon belüli táj bomlik meg: harmadik szem, félabsztrakt tájrészletek jelennek meg, a világ kozmikussá tágul, mint például a MASZK HOLDDAL (1938) elnevezésű képen, a döntő fordulat azonban a forma felbomlása, ami már az 1937-es ABSZTRAKT ÖNARCKÉP címet viselő rajzon is nyilvánvaló. Az 1938-as BARNA RÁCSOS MASZK és MASZK FEHÉR KONTÚRRAL Jean Dubuffet későbbi, negyvenes években festett lázadóan neoprimitív képeit előlegezik meg. Vajda 1938–39-es képein eluralkodni látszik a rémület és az a felismerés, hogy a Formát, az európai kultúra védjegyét és e kultúra összes monumentális vívmányát, amelyek nem tudtak egy világháború útjába állni 1914-ben, ismét félresöprik az ösztönvilág sötét erői, amelyek már hatalomra jutottak Európában.

Azzal a formakultúrával és rajzi kifejezőerővel, amit pályája során kifejlesztett, Vajda élete végén fel tudta mutatni e kultúra tragikus összeomlását és a törékeny héja alól felszínre törő szörnyeket, a rendet és formát széttörő ösztönvilág elszabadulását. A vulgaritás eluralgását, a zsidó és keresztény kultúra alapját képező tízparancsolat felmondását Vajda a forma felbomlásaként értette meg és foglalta képekbe. Goya élménye ismétlődött meg: *„Ha az értelem elalszik, előjönnek a szörnyek."* Az utolsó, 1940-es alkotói év szénrajzai arra is rávilágítanak, hogy Vajda korábbi műveiben minden érzékenység, kutatói hajlam és formateremtő képesség értelem vezérelt művelet, illetve tulajdonság volt, és Vajda örvénylő, szerteágazó, rizomatikusan terjengő, az értelem előtti sötétséget feltáró szénrajzaiban a világban megbomlott értelem kapott kifejezést. Ezek a látomások az európai történelem és kultúra önvizsgálatára hívnak fel, erre a kényelmetlen és nehezen megemészthető eredményekkel fenyegető műveletre, s ez elől a felhívás elől próbálunk kitérni, ha ezeket a műveket „riasztóan idegennek" nevezzük. Inkább riasztóan ismerősek. Nem idegenek senkitől, akiben a sötétség bomlasztó erői éppúgy jelen vannak, mint az építő és megtartó erők – és ki mondhatná el magáról, hogy bármelyik is hiányozna belőle.

Forgács Éva

A LAKATLAN JELEN – A „NAPRAFORGÓ" VILÁGA

Krúdy Gyula: Regények és nagyobb elbeszélések 7.
Sajtó alá rendezte Kelecsényi László
Kalligram, Pozsony, 2008. 416 oldal, 2990 Ft

Ha egy Krúdy-regény olvasásába kezdünk, kisebbfajta nyugtalanság, másnaposságra emlékeztető világfájdalom, egy tűnt létre áhítozó szorongás és – a mindennapoktól való hirtelen eltávolodás miatt – bizonyos tanácstalanság lephet meg bennünket. Nem kerülünk közvetlen kapcsolatba a valósággal, amennyiben a regények világát valóságnak gondoljuk, hanem mindig csak egy mesterségesen megvilágított teátrális térbe jutunk, úgy érezzük, mintha Krúdy írásai egytől egyig színpadon játszódnának. A drapériák festettek, a díszletek talmi ódonságot sugároznak, a kellékek és a berendezési tárgyak mindig egy bizonyos jelenetezésre emlékeztetnek, a kackiásra pödört és tiszafüredi festékkel megkent bajszok mögül ékes szavalatok hangzanak, míg a nők egy másik operás-operettes hangon öblögetnek. Ömlik az olvasóra a regények világának meseszerűsége, túlstilizáltsága, a költői alakzatok példásan rendben tartott, arányosan kiegyensúlyozott, kimérithetetlen készlete. Alig van az egész életműben olyan hasonlat, amely szembetűnően ismétlődne, vagy néminemű fáradást mutatna, talán csak egy: *„oly gyorsan eliramlott, mint az élet"*. Ha belenyugszunk, hogy színházban vagyunk, és elfogadjuk, hogy a valóság a színpad, és mindazok, akik bejönnek, telt és kissé emelt hangon beszélnek, nem a valóság síkján különböznek egymástól, hanem a regénybeli nagyon poros és elhasznált, túlhordott figurák módján, akkor kapunk némi esélyt az írótól a mindig kéznél lévő lelki problémáink megértésére.

A valóság utáni szüntelen vágyakozás nem létezik a Krúdy-prózában, csak színpadias értelemben. Helyszínei nagyon világosan behatárolható tipikus, de kissé elhasznált és leélt terek, olyanféle túlérett színekkel van fölrakva mindez, hogy néha félünk, lepotyog a festék, és előtűnik a valóság. Mindez a gyakorlatlan Krúdy-olvasó számára inkább riasztó, mint vonzó bennfentesség, elérhetetlenség és hiteltelen-

ség érzetét kelti, hiszen hamarosan észlelheti, hogy egy régen elkezdett és lassúságához képest széles mesefolyam partjára ért, ami semmiképpen nem nyit az olvasó felé, hanem egyre mélyebben saját hangulathullámaiba zárkózik. Az író ilyen jellegű színiutasításai informatívak, de nem alaposak. Józsefváros, Óbuda, a Tabán utcácskái, kocsmái, a Felvidék kisvárosainak miliője, a női budoárok világa sokszor csak megidézi a XIX. századi angol és orosz regények hangulatát, de nem mélyed el sohasem, tüntetően közömbös az igazi részletekkel szemben, megelégszik a stílus folyékony viaszának opálos bevonatával, és nagyon gyakran ismétel (SZINDBÁD-novellák). A szegénység bármily fájdalmas arcát mutatja is, inkább mesebeli vagy romantikus, igazi polgári figura megrajzolására teljességgel képtelen. Ahogy a HÉT BAGOLY Rezedája mondja: *„Nem szeretek a műveimben általános, mindennapi embereket szerepeltetni. Mindennapi embereknek nincs történetük.* [...] *Születnek, megházasodnak, meghalnak. Nagyon lenézem azokat az írókat, akik a való életet másolják."* (77.) Valamiként az ideiglenesség érzése árad szét e tereken. Azt írja, majd száz éve állnak ezek a kúriák, több száz éve gyűlnek a családi festmények a falakon, de ezek csak színpadi kellékek, semmiféle szociológiai hitelessége nincs az adott mű hőseinek, leginkább egy belső zene hallatára mozdulnak és élnek, a figurák nem csak munkátlanok, de céltalanok is. Érezhető még a Krúdyval oly közeli lelki s művészi rokonságban lévő Cholnoky László műveiben is, hogy ott egészen más szövetű a regény belső tereinek a világa. Ott az anyagi gondok, a peremkerületek kispolgárainak szűkössége visszaadja a valóság ingerlő vagy taszító ízét, zamatait. Krúdynál még a tárgyi világ, a leghétköznapibb dolgok is mintha csak másnaposak lennének, a stílus eleven részeként, egy hatalmas színpad kellékeiként idéződnek. *„S ezután Szindbád már kissé elandalodva nézegette a kitömött gerlét, amely ezüstkarikán hintázott, az arcképekkel megrakott japán legyezőt és a többi holmikat, régi szép vidéki sikerek, tapsok, szerelmek eredményeit."* (SZINDBÁD, 98.) A szereplők persze gyakorta színésznők, ezért erősödik fel még jobban ez a stilizáltság, hiszen olyan színpadon vagyunk, ahol a színészek színészeket játszanak, vagy olyan helyen, ahol mindenki színész: *„Ah, borzasztó megöregedni egy asszonynak, akit rajongó férfiak szavaló tekintete követett; mintha csupa vándorszínész lakott volna a városban, megannyi Rómeó, uram, és megérni, hogyan hidegülnek el a szemsugarak körülöttünk."* (SZINDBÁD, 241.) *„Az emberéletnek szerepként való felfogása – úgy tetszik – Krúdy Gyula életszemléletének egyik jellegzetes vonása"* – írja erről Fülöp László. (KÖZELÍTÉSEK KRÚDYHOZ. Szépirodalmi, 1986. 305.) Nemcsak színpadias lehet a helyszín, hanem ugyanakkor regényesen romantikus is, amiről ezerszám hozhatnánk példákat műveiből. *„Rezeda úr Budán lakott, a várban, és éjszakánkint, midőn hazafelé járt, gyakran találkozott régi királyokkal, amint a kőfalból kiléptek."* (A VÖRÖS POSTAKOCSI, 136.) Máskor a megszólalás nyelvezete közvetlenül egy színdarabból kerül ki: *„Megvetem önt, úgy is, mint férfit, úgy is, mint tornatanárt – válaszolt Huszár Manci, egy akkoriban divatos pesti színdarabból idézve."* (ASSZONYSÁGOK DÍJA, 95.) Hogy aztán elszabaduljon ez a hang, és már saját teátrumot teremtve magának, éjjel-nappal ezen a hangon búgjon: *„Szeretem – kezdte Szindbád azon a régi szélhámos hangon, amelynek hallatára nyeregben száguldó svindlerek, feldühödött apák és férjek pisztolyai elől menekülő nőcsábítók jutnak az emberek eszébe, de nem a nőkébe, akik ezeket a hangokat meghallgatják."* (SZINDBÁD, 319.) S hogy tónusaiban mennyire szerteágazó és leleményes, a modulálás a legszélsőségesebb morbiditás felé hajlik a kései művekben, ahol az efféle teatralitás értelme már le se jön a nézőtérre, hanem csak a díszletek mögött bolyong: *„A »trafikos« azt mondta volna erre a basszushangra, hogy ezeket a »hangokat« állítják a színpadon legközelebb a kulisszákhoz, hogy hamarább érjék a köpőcsészéket."* (BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN, 131.)

Mindezek az elidegenítőnek mondható írói fogások a legkevésbé sem törik meg az elbeszélés logikáját, mert valamely rejtélyes úton-módon éppen a regények legmélyebb üzenetét közvetítik. Az emlék vágyakozik arra, hogy kínjai újra és újra az ismétlés folyóvizén áthaladva a feledéssel töltekezzenek. Bármennyire romantikusnak tűnik is ez a fajta írói szemlélet, sokkal általánosabb és egyetemesebb szenvedélyek mozgatják, mint hogy egyetlen korszakhoz köthető lenne. Az emlék, ahogy ezekben a művekben felidéződik, igazából soha vagy csak szerfölött ritkán valóságos. Ha igazi veszteség állna mögötte, akkor visszajárna a fájdalom kútjához, és ott enyhítené a szomorúságát, hogy még több fájdalommal teljék meg. Sosem egy konkrét emlék kínja ez, hanem az elkötött, elszabadult fájdalomé, ami a játékteret mindig csak kulisszaként használja.

Legelőször és legteljesebben A VÖRÖS POSTAKOCSI-ban (1913) találja meg saját írósága számára is rejtekező értelmét, az archiválást, a nem saját emlékek, a közelmúlt apró történéseinek, jelentéktelen szereplőinek a lexikonsűrűségű megidézését. Több mint száz említett név (költők, írók, szerkesztők, pincérek stb.), többtucatnyi kocsma, kupleráj között ma már csak lexikonok és a BUDAPESTI KRÚDY-KALAUZ segítségével lehet eligazodni. Az író itt olyan erővel emlékezik, mintha a szubsztanciát szeretné a múlt idő árkából kikaparni. Valamit fel akar törni, ami nem sajátja: egy közösség, egy nemzedék emlékezését. „Az archívum kínzó vágya... *nyilvánvalóan egy tünetre, egy kínra és egy szenvedélyre emlékeztet bennünket: a romlás archívumára, de arra is, ami az archívum elvéig hatóan rombol, kitoloncol vagy magával ragad, vagyis az eredendő gonoszra. Ám ekkor feléled a végtelen, mértéktelen, mindig fellobbanni kész. »Az archívum kínzó vágyában« égő elvárások nélküli várakozás, az emlékezet határtalanul türelmetlen vágya"* – írja Derrida Freud művéről (AZ ARCHÍVUM KÍNZÓ VÁGYA. Kijárat, 2008. 12.), és ne feledjük, hogy írónk és a pszichoanalízis atyja nagyjából ugyanabban a korszakban és birodalomban volt „boldog ifjú". De mit is szeretne megtalálni, kiásni az emlékezés hitvány és mesésen elkoptatott hétköznapjaiból? Krúdy legendákat gyűjt, mások által már kissé vaskossá tett figurákat és eseményeket, nagyjából tehát olyan dolgokat, amelyek valóságáról maga sincs meggyőződve, de ami szájról szájra és részben írásról írásra éltette ezt a nemzedéket. Talán egyedül Krúdy vette komolyan, hogy az élet mögött valóságos mitológiát remélhetünk találni, hogy az *arkhé* nemcsak megőrzés, hanem parancs is, az élet rendezőelve, mint a régi görögöknél, ahol a hatályban lévő és megőrzendő dokumentumokat, rendeleteket tárolták. Aki ilyen erővel emlékezik, az hamarosan maga is emlékeket gyárt majd, nem hamisítja éppen a történelmet, hiszen nem akar belépni a törvényt csinálók közé, hanem megelégszik egy magánmitológiával, kizárva emlékezetét az időből, ahol a valóságosnak mondott, a „hitelesített" dolgok történnek, de nem kevesebb becsvággyal próbál valami saját időt elrabolni a történelemből, a múltból. Krúdy archívuma önmagában is tekintélyes gyűjtemény, forrásanyagul szolgálhat a századvég, századelő irodalmi újságainak, szerkesztőinek, egyes írók törzshelyeinek, szokásainak, öltözetének megismeréséhez. Pincérek, borbélyok, félvilági nők, kocsmárosok, kifutófiúk, zenészek tucatjait tette halhatatlanná. És itt mutatható ki, mi is különböztette meg nagy kortársától, az emlékezést tudatfolyammá szélesítő Prousttól. *„De az első – a teába mártott madeleine híres epizódja – igazolja azt az állításunkat, hogy az egész könyv az önkéntelen emlékezetnek emelt diadaloszlop, s az emlékezet működésének eposza."* (Beckett: PROUST. Európa, 1988. 29.) Krúdy tudatos emlékező, számára ez kikényszerített, megtervezett munka, látszólag az éntől való elidegenítésének az eszköze is. Szinte semmit sem bízott a véletlenre, számára a saját szubjektív élményszituációnak nem volt „respektje". Ő *közös* emlékeket akart. Egy olyan legendaanyagot hagyományozott tovább, amit részben már ő is csak hallomásból tudhatott, vagy szorosan az éppen születő legendák nyomában járt: *„A Három Hollóból, miután az Opera előtti szfinxen kilovagolta magát: megérkezett Ady Endre a lelki baráttal, Révész Bélával."* (REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETE, 52.) Regényes szálakkal kötődik Madame Louise (Pilisy Róza) szalonjához több művében is: *„Sévigné asszony volt pompás leveleiben, amelyeket írókhoz és művészekhez intézett... máskor Georges Sand volt, amint férfias kalapban és lovaglócsizmában a vigadóbeli álarcosbálba ment, míg otthon Madame Pompadour volt."* (A VÖRÖS POSTAKOCSI, 74.) Különösen gazdag a legendáriumnak az az anyaga, ahol korának vagy még inkább az előző nemzedéknek a lecsúszott, félresiklott alakjait gyűjtötte egybe. Legtöbbet talán közülük Erdélyi Gyulát, Gáspár Imrét, Benedek Aladárt, Kálnay Lászlót emlegette: *„Benedek Aladár, a híres költő volt a jövevény, akit akkoriban szabadított ki Erzsébet királyné a Fortunából, és én úgy éreztem, hogy ruhájának még börtönszaga van. Elmondta, hogy lóháton utazza be Magyarországot, és személyesen teszi tiszteletét a lelkesebb honleányoknál."* (VALAKIT ELVISZ AZ ÖRDÖG, 1009.) Hogy hogyan is működött ez a legendagyár, némiképpen betekinthetünk a HÉT BAGOLY egyik odavetett mondatából: *„Gyulai Pállal Leányfalun lehet leginkább beszélni – az írók néha elkísérik kéziratkaikkal a leányfalusi gőzhajón. Kisfaludy püspök úrnak, a Szent István Társulat elnökének legjobb informátora az öccse családja. Az öccse fogházgondnok a budapesti börtönben, egy elszánt író már be is csukatta magát, hogy megbarátkozhasson."* (129.) Némileg már az író is magyarázatul szolgál arra, hogy miért olyan elemi erejű a megőrzési hajlam benne: *„Ha »boldogult úrfikoromra« gondolok (mintha ez a kifejezés e társaságban a magyar históriának a legszebb lap-*

jait jelentené, amely lapokra aranybetűkkel van felírva mindazok neve, akik ebben a korban szerencsések voltak élhetni.)"(Boldogult úrfikoromban, 67.) Krúdy ebbéli szenvedélye s majd az a roppant gazdag „mű"-emlékezés, amit a Szindbád-novellákban gyárt le, termel ki magából, korántsem holmi irodalmi vakvágány, ahol örök csendességben alszanak a szerelvényekben maradt utazók, még csak nem is negédes nosztalgia, hanem valami egész más, művészetének legnagyszerűbb kelléke, az írói teremtés eidosza: *„Az archívum olyan tényezővé válik, amely megfordítja az időt, és megképzendő térré transzformálja; egy emlékezetgép, amely főszerepet játszik műveleteink színpadán. Ezáltal az archívum nem a történeti idő ágense, hanem tárolók időtlen jelenének médiuma... az archívum tudást konstituál."* (Wolfgang Ernst: Archívumok morajlása. Kijárat, 2008. 122.) A „boldog békeidők" végén Krúdynak sajátos és fájdalmas érzése támad, végigtekintvén az elmúlt évtizedek legendákkal átszőtt valóságán. Az idő és a múlt mélyebben sajátunk, mint hisszük, a jövőt nem lehet elengedni, hogy mindenéből kiforgasson és üres bábot, szánalmas koldust csináljon belőlünk. (Amilyen Odüsszeusz lenne, ha a phaiákok földjén nem szólalna meg, hiszen azáltal lesz valakivé, hogy mesél.) Nagyszerűen észrevette mindezt Balassa Péter Márai Szindbád hazatér című műve kapcsán, csakhogy nem Krúdyra, hanem Máraira vetítette, holott éppen írónkra áll a legerőteljesebben ez a néhány mély értelmű mondat: *„E mű szerint az irodalom teremtő, feltámasztó emlékezés, s ezáltal a legarchaikusabb bölcsességet hirdeti. Ha a mában semmi nincs többé a helyén, nincs otthon, akkor lép fel az irodalom, mely az emlékezetben rehabilitálja és rekonstruálja a helyet, az otthont, és végül kimondja, hogy »hiszen minden a helyén van«. Tehát az örökkévalóság és a haza* par excellence *irodalmi feladat."* (A kontempláció mint kaland. In: Mennyből az angyal. Nap Kiadó, 2008. 126.) Mindez csak további megszorításokkal tekinthető igaznak, hiszen ha minden így történne, akkor az irodalom olyan erővel bírna, ami képes lenne a boldogságot és az otthon érzetét hellyel-közzel pótolni. Ha mindez így lenne, akkor sehova máshova nem fordulna az ember, mint kedvenc könyveihez. De még az írók számára sincs így, hiszen Krúdy egész életműve épp azt bizonyítja, hogy az így megálmodott valóságban sosem lelhetünk otthont, s hogy minden ilyen teremtés csak Trója végső ostromának tűnik, ahol ujjongó hellénből az utolsó pillanatban mégis trójaiként ébredünk az ostromlott várban, és amit győzelemnek hittünk, az a legsúlyosabb kudarca életünknek. Az archiválásban, úgy tűnik, a vágyakozás titka önmagán kívülre kerül, egyelőre ismeretlen helyre, mint ahogy a legendák is egyre csapzottabbak, ágaskodóan morbiddá lesznek a kései regényekben. Lényegében a legenda gyártására összegyűlt, Dorottya napját ünneplő lumpok a Boldogult úrfikoromban c. regényben mintha dolgukvégezetlen távoznának, legalábbis a majdnem abszurddá keményedő műben már időben is előrefutva dolgoznak a legendagyárak, holott, mint észre kell vennünk, az égvilágon semmi említésre méltó dolog nem történt ezen a napon a *Bécs városához* címzett sörházban, ha csak az nem, hogy *„Pista úr tehát kimondván egy számot, amelyet pénzösszegben kifizetett, kezet fogott Vájsszal, aztán újra kezet fogott, de valamely okból még nem kelt fel az asztaltól. (Mint a következő években a mesemondók megállapították: az elnök ez alkalommal nem bírt felállni a székéről, olyan mértékben tört ki rajta a részegség.)"* (171.) Még súlyosabbá érik a dolog, és szinte már lobogó gyásszá terebélyesedik ez a legendásítás a Zöld ász-ban. Bicskei és Bocskai (két valóságban létező költő!) egyszerre lesz öngyilkos a Tabánban. Egyik vadalmafára, másik a saját ajtajára akasztja magát. A borisszák nem merik levágni, ezért kiásva a fát, ajtót leakasztva vonulnak velük a Fehér sas térre. *„Az öregasszonyok, akik ilyenkor mindenféle kályhacsövekből, bezárt vén könyvekből előjönnek, hogy fekete viklerjeiket, zöldre fakult krispinjeiket, bolhák által sem látogatott alsószoknyáikat meglengessék"* (180.), már mintha O' Brien regényeinek világából lépnének elénk. A kocsmacégér Rimaszombati igencsak elámul: *„»Ismertem a frátert«, mondta még bizonyos vállvonogatással, amikor csak Bicskeit vitték tova vadalmafájával. »Ezt már mégse hittem volna!«, dünnyögte magában, amikor... a barna ajtót a horogszegre hurkolt holt emberrel elvitték a kocsma előtt."* (180.) Mintha az archiválás ellene dolgozna az őt feltámasztani akaró írói akaratnak, belegázol kései regényeinek világába, és más elemekkel keveredve nemhogy átesztétizálná a valóságot, de részegen hempereg friss árkaiban, és azt hamarosan valóságos sírrá denunciálja. Az egyik legkülönösebb, legegyénibb humor megnyilvánulása ez a XX. századi magyar irodalomban: fanyar, keserű és véresen komoly, mintha hasztalanság és reménytelenség igézetében valami egész másra nyílna szeme, mintha az irodalmat már kihordta vol-

na a mitológiai hős Augiász istállójából, és csak a bűz maradna, amit akár még regényszerűnek is mondanának a hosszasan ott maradók. (Boldogult úrfikoromban, Purgatórium, Ulrik-novellák.)

Mindez fokozatosan teljesedik be, szinte hangonként, szavanként szüremlik az erőteljesen stilizált hárfahangon zengő krúdyák szöveteibe. Ha a Szindbád-novellákat tekintjük, akkor a Vadkörtefa (1924) az első olyan elbeszélés, ahol a felszín alatt végig érezni a szövegek ellenében a rejtélyesen működő és egésszé összeálló antitézist: *„Vajon mindig igazat mondanak-e a nők, amikor bizonyos életkorokban azzal dicsekednek, hogy ez vagy amaz akarta őket megszöktetni Bécsbe, Velencébe, Miskolcra, már ahová a nőket szöktetni szokás?* [...] *Bella megzavarodott, veszített előkelőségéből. – Miért Miskolcra? – kérdezte bizonyos álmélkodással."* Megtudhatjuk, hogy a *„Koronafogadóban... becsületszavamra mondom, még a folyosókon is érzik, hogy aznap becsinált malacot főztek... a nagy italú Krúdy úr tiszteletére".* (297.) *„Szindbád némileg megcsalódva érezte magát, mert régi időkben a nők körül meglehetős eredményeket ért el a becsinált malac hangsúlyozásával."* (298.) Érezzük, hogy Szindbád és az író szökésben van, mint egy hóhér, aki nem végezte be tökéletesen a munkáját, s most tűvé tesznek érte mindent, hogy az alélt, de azért szorgosan pislogó kliens-hez visszacipeljék. Mert az abszurditás, az efféle hirtelen feltörő humor szinte merényletként hat az olvasóra. Egy másik felületet mutat, amelyről eddig sejtelme sem volt. Ha Szindbád eddig oldalak százain keresztül mindig hódítani akart, és némileg cukrozott itallal bűvölte el olvasóit és a rá emlékező hölgyeket, most egyszerre megmutatja e hangulat ellendarabját is, a fékevesztett és alattomos ridegséget, a hódítás *mechanikus módszertanát,* azt, hogy azért kell hódítani, mert ez a világ már megérett arra, hogy lényeg nélkülivé váljék, egyszóval elveszítette a szubsztanciáját, s Szindbád csak szívességet tesz, amikor újra és újra a hazugságaival felmelegíti a régóta kihűltet. Míg A vörös postakocsi-ban alig találunk ehhez hasonló megszólalásokat, Az Aranykéz utcai szép napok és az Őszi utazások... lapjain megsokasodnak az ilyenféle kiszólások. *„És az öreg Tisza él-e még? – Meghalt, mint egy ajtószeg – jelentette ki Szilveszter úr."* (Őszi utazások..., 271.) *„Rezeda úr legyintett, mint akit kis, kétkerekű kocsin visznek a vesztőhelyre, és útközben egészségi állapota felől tudakozódik egy utcai ismerős."* (Uo. 307.) Úgy is fogalmazhatnánk, mintha egy idegen hang beszélne bele időnként a csodálatos narratívába. Nyugtalanító zörejnek hatnak, hiszen az egész szöveg éppen az ámítások, a káprázatok fenntartására és hitelesítésére törekszik, akkor pedig miért akarja kedvünket venni ez a kissé alkonyati rozsdával lepett gégefő? *„Valami olyan időt mutatnak az órák, amilyen talán soha nincs"* (53.) – írja a Szindbád-ban. Ebben a soha nem volt időben gyűlnek-sokasodnak ezek a dolgok. Az Asszonyságok díja és a Hét bagoly a hullaházak és a temetésrendezők világának abszurditásával telik meg. *„Keveset ittam, hogy ne nevessek szokás szerint a halott feje mellett, hanem tudjak becsületes ember módjára sírni, nem úgy, mint a kollégám, aki úgy szokott ordítani, mint a vadállat, hogy a családtagok vigasztalják végül."* (Hét bagoly, 149.) A boncmester felesége *„a kis csirkéket, kacsákat, libákat, amelyeket valami rejtélyes eledellel nevelt, amely eledel nagyon hasonlított a boncolóasztalok maradékaihoz – kötényébe rakta, hogy reggel majd eladja a pesti piacon".* (Asszonyságok díja, 46.) Látjuk, hogy a humor testesebb, és a stiláris értéke brutálisabb, már szinte az elviselhetőség határát súrolja, de természetesen sohasem lépi át. A morbid jelenetek sorában mindig győz az életelv, talán csak a Purgatórium kétséges ebből a szempontból. Itt megnőnek az olvasó kételyei, hogy egyáltalán létezik-e még narráció, vagy közvetlenül mondja az író megszenvedett tapasztalatait az olvasó csodálkozó tekintetébe. Jellemzőbb azonban az a hang, amely a Szindbád-ban egyeduralkodó, hogy az abszurd erejénél fogva fenntartja a távolságot, sőt a legnemesebb stilisztikai emeltségbe helyezi el a legváratlanabb tréfáit: hősünk egy birtokosnő kezét kérné meg, az azonban átirányítja figyelmét a másik helyiségbe, *„valóban ott ült két kérő a csárdaszoba hosszú X lábú asztalánál. Revolvert tartottak a kezükben, és egymás lábát lövöldözgették az asztal alatt. Az egyik lábuk ugyanis fából volt... Dörrent a pisztoly, és darab forgács leszakadt az egyik kérő lábáról".* (Szindbád, 329.)

A testiségnek egyébként is nagy szerepe van az író regényeiben. A tökéletes, talán csak kissé telt és hangsúlyozottan telt keblű asszonykák mögött kackiás daliák lépkednek, de az éjszakai mulatók szobáiban, a kuplerájok szalonjaiban feltűnnek az életüket súlyos kártyaadósságként cipelő, sokadik aranykoruk után végleg megállapodott, alakjukat s rendszerint már mindenüket elveszített egykori arszlá-

nok. Egyes urak testi fogyatékainak leírásában pedig már külön domborzati térképek segítik az írót. Mintha minden bütyök, bibircsók, szemölcs, duzzanat, késsel, baltával okozott heg, ami a korban előfordult, mind Krúdy hőseit díszítené: *„Bizonyos animozitás volt észrevehető Plac ellen, habár feje, hajtalansága miatt láthatólag több helyen ujjnyi mélységűre be volt verve, homlokán marások nyomai, az egyik húsos füle tépett, amilyen nyomokat nem lehet mindennapos verekedéseknél szerezni."* (52.) A VALAKIT ELVISZ AZ ÖRDÖG Pthrügyi Páljának arcleírása terjedelmi okoknál fogva idézhetetlen, annyi bizonyos, hogy mindenképp párját ritkítja a magyar irodalomban, hiszen ezen az arcon és hármas tagozódású tokán ételek, italok, kocsmák és széljárások dolgoztak évtizedeket, tették redőzötté és sokértelműen értelmezhetetlenné. Különös kedvvel kalandozik mindig az író ezeken a kisebb-nagyobb csúfságokon, sosem hagyja említés nélkül, ha az arcon, vállacskán anyajegy, netán valamely idegen behatolás nyoma van. Legérdekesebb testi furcsasággal mégis az ASSZONYSÁGOK DÍJÁNAK egyik kuplerájbéli látogatója bír, aki egy aszott hölgynek teszi a szépet: *„Az öreguracska letérdepelt a háromezer esztendős nő előtt, és hódolata jeléül levette az orrát, amelyet átnyújtott a nőnek. Később ugyanezt cselekedte egyik lábszárával is, lecsatolván azt helyéről, és a nő ölébe helyezte a gazdátlan lábat. Orr és láb nélkül valóban meglepő látvány volt az öreguracska."* (79.) Mintha némi perverzitás is észlelhető volna, amikor hosszan ecseteli az arcon való pattanások órakulccsal való kinyomkodásának bonyolult munkálatait (BOLDOGULT ÚRFIKOROMBAN), vagy ugyanitt az ételmaradékok szuvas fogakból való eltávolításának fejezetre rúgó leírását adja. Nem beszélve a fogpiszkálók legkülönbözőbb fajtáinak (puhafa, keményfa, netán nemesfém vagy állati csontok) több regényben is visszatérő taglalásáról. Mindez a testi örömök felszabadult harsányságát, a reneszánsz életigenlését is jelentheti, hiszen szinte mitologikus egységben láttatja a test kiteljesedését és hanyatlását, szépségének és torzulásainak egygyökerűségét. Ugyanakkor érezzük, hogy az élet túlzott ígéretei ellen ágál, hogy az elmúlás felől tekint már nagyon korán a világra, hogy a rég volt örömök ellenében valami számlát készít összeállítani, amiben adósságok állnak, s amit meg kell majd fizetnie: *„Íme a könnyekért, az egyfogatú kocsiban hazug szerelmi szavakért, az étteremben biztató pillantásokért... most fizetni kell a Betegembernek, mint valami könnyelmű adósnak, aki azt hitte, hogy adósságait elfelejtették."* (PURGATÓRIUM, 432.) Mert néha felreped a színpad drapériája, és egy pillanatra kilátunk, megpillanthatjuk a valóságot. *„Bár a főváros felszíne, az első pillantásra látható panorámája még nem mutatta, de a háború előtt egy-két esztendővel Pest már szegényedett."* (REZEDA KÁZMÉR SZÉP ÉLETE, 71.) A líra ködfátyolai alatt meglehetősen éles szemű megfigyelő volt Krúdy, s ha folytonos trillázásait néha megszakítja, nagyon jellegzetes gondolatokat idéz meg: *„Elég volt a zsidók, grófok és meggazdagodott parasztok uralkodásából. Gyerünk vissza a régi Magyarországba!"* (AZ UTOLSÓ GAVALLÉR, 995.) – mondja az egyik lecsúszott, hamis váltókkal rendelkező dzsentrije. Hogy mi volt minderről a véleménye, azt is megtudjuk: *„Én jól látom azt az új emberfajtát, amelyet borotvált patkányoknak nevezhetünk, amely felfalja a kivénült, szakállas emberfajtát."* (HÉT BAGOLY, 171.) A NAPRAFORGÓ-ban majd Zöld úr képviseli azokat, akik *„fertálymágnás allűrökkel lopnak és csalnak; s azzal vigasztalják magukat, hogy a zsidók miatt nem lehet boldogulni Magyarországon"*. (46.)

Az életmű sajátos hangváltásait, a romantikus valóságláttatás lassú erodálását követhettük nyomon a legjelentősebb regényeiben. Ilyen értelemben a NAPRAFORGÓ (1918) világát középponti hely illeti meg a Krúdy-életműben. Korszakzáró mű, amelyben a fiatal író minden erénye, stílusának szépsége utoljára még teljes erejében pompázik, de belülről, a mélységből nézve a hanyatlás, a bomlás regénye. Mintha két alig egybeilleszthető világ kapcsolódna össze egyetlen testté a lapjain. Itt is a tegnapok teltsége felől haladunk a jövő felé, de mintha a regény (és a test) sejtjei, a mondatok siralomházzá váltak volna, amit magunkkal cipelve, egyre nagyobb meggyőződéssel érezzük, hogy a halál jelenvalóságát sugallják orákulumszerű egyértelműséggel. A mű címe sokkal egysíkúbb, mint a korábbi művek regényes felütései, egy apró, szimbolikusnak szánt mozzanatot emel ki a könyvből. Még arra sem ügyel különösebben, hogy a napraforgó végig jelen legyen a műben. Talán az egyik legjellegtelenebb Krúdy regénycím. Lehetett volna ÉRZELMEK ISKOLÁJA is, hiszen a szerelemről szól, mégpedig sokrétegűen. Valami más is persze, de analitikus cím, ami a regény mélyén történteket vizsgálja, és a sorsok alakulását kutatja. A VÖRÖS POSTAKOCSI párját szerette volna megírni, a vidéki Magyarország regényét. Témája, felületesen figyelve:

a szerelem. Három férfi és két nő áll a regény középpontjában, ők felügyelik az eseményeket. Evelin szerelmes egy mihaszna pesti korhelybe, Végsőhelyi Kálmánba, Álmos Andor, az öregedő vidékfi pedig Evelin fiatalságába szerelmes. Van egy lecsúszott, jobbra nem érdemes bohóc is a regényben, ő Pistoli úr, aki makacsul és megrögzötten azokba a nőkbe szerelmes, akiket nem kaphat meg. Most éppen, évek óta Maszkerádi kisasszonyba, Evelin kissé ledér, démonikus barátnőjébe. Öreg emberek szeretnek fiatal nőket, a fiatal nők valamiért nem kellenek azoknak, akiket szeretnének. Az egész banális és nem túl érdekes. A cselekményszál ügyesen bonyolított, de az egyes epizódok talán túlságosan is messze esnek egymástól. Lényegében három regény van egybeírva. Eveliné, Álmos Andoré és Pistoli úré. Van egy kis jelenete Maszkerádinak is, de lényegében jól megfér mint epizodista Evelin és Pistoli színpadán, ha maguk a szereplők ezt nem is így gondolják. A regény szinte unalomba fullad már az első oldalon, romantikus józsefvárosi kúria, egy rejtélyes éjszakai látogató, Evelin szívének rianása, a két éve elszelelt szerelme visszatért. Menekülés a nyírségi birtokra, a bölcs és élhetetlen Álmos Andor védőszárnyai alá. Pistoli, mihelyt neszét veszi a barátnő, Maszkerádi kisasszony érkezésének, rögvest szerenádot ad, a cigányok eme nevetséges bolondja eljátssza még utolsó szerepét. Végsőhelyi itt is megjelenik, elcsábítja Maszkerádi kisasszonyt, Pistoli méltó bosszút áll kisemmizett helyzetéért, beárulja barátnőjét Evelinnek. Maszkerádi egy éjszakával ajándékozza meg Pistolit, cserébe a remélt hallgatásért. Pistoli szíve az aktus közben megáll. Lesz tehát még egy temetés, majd Álmos Andor és Evelin lassú, ígéretekkel, reményekkel teli búcsúja zárja a regényt. Sok szomorúságnak helye nincs, az élet megy tovább, akik igazi reményre jogosultak, szinte semmit nem veszítettek. És mindeközben, ilyen hányaveti lompossággal Krúdy megírja a magyar irodalom egyik legnagyobb, legmegrázóbb, a halálról, a pusztulásról szóló regényét.

Az archiválás, a múlt felhalmozásának írói ösztöne itt mélyebbre húzódik, nem dokumentumokat, emlékeket gyűjt, ritkább az anekdotikus elem, hanem a hibátlanul csordogáló mondatokból bámul ki folyton, mintha a múlt elvesztése után már a reális valóságot, a jelent is veszélyben érezné. Élethelyzeteket, életképeket mutat be, a fikció teljességgel áttöri a regény tereit, az orosz regényekre jellemző széles horizontokat fest, miközben persze, akár Végsőhelyi vagy Álmos Andor, de Pistoli is az író egyik lehetséges alteregójaként ábrázoltatik. A vidéki élet epopeiájaként lassúbb medrekbe tereli az elbeszélést, csak Végsőhelyi Kálmán pesti élete igazán dokumentált, mint megtudhatjuk némi kutakodással, valamikor az 1880-as években játszódik a történet. Már nem akarja megragadni az idők teljességét, amint A VÖRÖS POSTAKOCSI-ban tette, ez a lemondás fáradt gesztus a regényben, ahogy a SZINDBÁD-történeteket is értelmezhetjük úgy, hogy Krúdy ellöki csolnakját a valóság partjaitól, és magánmitológiát teremtve, hátat fordít kora valóságának. Az egész művön érezni valami döbbenetet, rejtett felismerést, ami lehet akár személyes indíttatású is, de lehet a kor valóságából eredeztethető. Mindez olyan mértékben megnöveli a mű színpadiasságát, hogy akár valami pódiumjátéknak is gondolhatjuk. Telis-tele a regény efféle utalásokkal. *„Csak próbálj lépni, jobbra-balra, mulass és nevess, ragyogj és táncolj. Majd elfáradsz a maskarában. En várok, itt vagyok, nem mozdulok”* (15.) – inti Álmos Andor Evelint. *„Megrendül az éj, mint egy foszladozó átok. A bolond madárnak kiáltására a lomha kárpit megrezdül.”* (17.) *„A szerelem valami igen nevetséges és gyermeteg játékszer, amíg az másokat mulattat vagy gyötör. Bohócpúder felebarátaink arcán.”* (56.) A dolgok a maguk természetellenességükben rögzülnek, a felszínek nem akarnak többé mélységükről árulkodni, de nagyon gondos lepleket készítenek, hogy a valóságot eltakarják. Pistoli úgy indul Maszkerádi meghódítására, mint egy cirkuszi bohóc: *„Előkészítette csalhatatlan hatású műszereit. A tajték szivarszipkát, amely ölelkező, mezítelen szerelmeseket ábrázolt.* [...] *Kis sapkát húzott a mutatóujjára, amellyel mindenféle bolondságokat lehet elkövetni.”* (86.) A regényben változatos formában a színpadra, színpadi kellékekre, az érzések, gondolatok nem valóságos voltára történik legalább negyven utalás. *„Az emberek társasága untatott, mert szerencsétlen természetemnél fogva, mindig az igazi hangjukat hallottam a beszéd kárpitja mögül”* (139.) – vallja Pistoli. Itt is szerepel direkt színpadi idézet is: *„Az ungvári színkörben drámát játszottak a vándorszínészek, amelyben megöltek – egy nőt. »Zseklén, menj a másvilágra!« – szólt a szerep. Pistoli sohasem felejtette el e szavakat.”* (149.) A regény végének kísérteties világa egyszerre idézi a halált kigúnyoló, azt meghaladni akaró vásári komédiát: *„Hirte-*

len csörgősipkás farsangi jókedv nyomakodott be a búbánatos udvarházba. Mintha váratlanul a jókedv vendégei érkeztek volna meg szánkón a ház elé, és már tolakodtak is befelé" (187.) – kezdődik Pistoli halállal végződő „héja násza", majd a temetés komédiába fulladó, a környék rossz nőit előcsalogató halotti pompája, amelyről a kíváncsi Maszkerádit elzavarják: *„Szép maszk! Hát magát miért nem viszi már az ördög?"* (193.), majd mindannyian megfutamodnak a villámsújtotta koporsó mellől. A halál nem érvényes, a sok kellék, a természetellenes pózok, a dolgok megidézettsége, zárójelbe tétele lényegében megszünteti a halál egyszeri komolyságát, komor méltóságát. Mintha a színfalak csak arra kellenének, hogy a halál, az elmúlás mélyebb lényegét eltakarják. Mindaz, ami ebben a halálban megsemmisül, a regény más rétegében sokszorosan bevégzi munkáját. Ne feledjük, hogy olyan szerelmes regény ez, amely egészében a halálba tart, mindenfajta kendőzés és szerelmi bonyodalom ellenére a mélyben egész más áramlatokat mutat, mint a felszínén, akárcsak az 1924-ben újrakezdett SZINDBÁD-elbeszélésekben. A regény rejtett főszereplője a halál, lapjain több mint százszor idéződik meg, legtöbbször költői képek alakjában, miközben a téma egész más felületeket mutat. Ilyenformán a következő évben megjelenő ASSZONYSÁGOK DÍJÁ-nak társregénye. De amíg ott a temetésrendező munkájával kapcsolatban természetes közegében időzik a halál, és a regény az életről, a születésről szól, a halál itt nem az élet kimerítése, túlhajtása, nem csendes elrévedés, hanem mindenben ott lapuló fenevad, amint éppen az életrevalóságában, életteliségében mutatkozik. A mű majd' minden mondatába becsempészi Krúdy az elmúlást, a hanyatlást s így voltaképpen a halált. Szereplőinek egy része is lényegében a túlvilágról érkezett alak. Maszkerádi kisasszony apja, a Zerge utcai nőcsábász, már halála után, kísértetként ejti teherbe hajdani szerelmét és gyilkosát, Libinyeinét, tehát ő a szó szoros értelemben túlvilági jelenség, ehhez társul még a kisasszony misztikusnak mondható *femme fatale* alkata, amely éppen ellentéte Evelin angyali, szűzmáriás természetének. De ilyen téren ő sem panaszkodhat, hiszen Álmos Andor anyja is Evelin volt, mégpedig megszólalásig hasonló az élő Evelinre, s emígy szinte második életét éli most, tehát ugyancsak túlvilági. Ebbe a halott Evelinbe lett halálosan szerelmes Andor apja, a szintén asszonynyűvő Álmos Ákos, és büntetésként az asszonyokon elkövetett vétkeiért, csak azzal a feltétellel engedi magához a feleség, ha utána öngyilkos lesz. *„Álmos Ákos meghatottság nélkül, szinte különösen bólintott, mint egy falábú ember, aki spirituszban viszontlátja elveszett lábszárát."* (37.) Ehhez képest Pistoli csak három eltemetett, illetve bolondokházába zárt feleséggel rendelkezik. Krúdy csodálandó következetességgel szabadítja rá a regény lapjaira az elmúlást. Olyan halál ez, amely örökké jelenvaló, de rejtjeles. Arra való, hogy szétmossa a határt az élők és a halottak között. Olyan módon lehet csak élni, mondja az író, ahol a múlt, az elmúlás, a halál utáni lét a jelen kiöblösödése. Ha a kísértetek visszajönnek a temetőből, mindegyik helyén találja a pipáját. Magunkkal hordjuk az elmúlást, zsebünkben a halál. Talán a világirodalomban is csak nagyon kevés műalkotás található, ami olyan képi, metaforikus gazdagsággal töltekezne az elmúlással, mint ez a regény. A jelen itt mintha csak száraz szivacs lenne, amit az elmúlás, a halál jelenvalósága tölt meg fluidummal. Az élet szinte kivérzik a könyv lapjain, de az elmúlás, a halál él, legalábbis jelenvaló. Úgy írja egybe a haláltémát, szinte szünet nélkül, hogy az olvasó az élet és a szerelem ünnepeként éli meg a regényt. Szinte boldog csontvázakat mutat végig, miközben a halál az élők húsát rágja.

„A regény nyitóképe magának az időnek az elfáradását sugallja." (Czére Béla: KRÚDY GYULA. Gondolat, 1987. 121.) Már a mű első oldalán három nagyon erős hasonlatot találhatunk: *„Az óramutató fáradtan közeledett éjfél felé, mint egy hegyre kapaszkodó élet."* Evelin udvarlói között volt egy ifjú, aki önkezével akart véget vetni életének. Majd az éjszakai látogató, Végsőhelyi lopakodását jelzi a megmozduló rézkilincs: *„Olyan halkan ment lefelé, mint a koporsó a sírgödörbe."* (7.) Néhány sorral alább: *„A ház újra csendes volt, mint egy bezárt napló, amelynek hősnői átléptek a másvilágra."* (8.) Ha tematikusan elemezzük ezeket a költői képeket, az öngyilkosság, gyilkosság, temető témakörében találjuk a viszonylag legártatlanabb hasonlatokat. Míg más műveiben kitüntetett szerepe van a temetői légyottoknak, hiszen a SZINDBÁD-novellák kedves találkahelye ez, de AZ UTOLSÓ GAVALLÉR-ban is ott találkozik a hős az Asszonybetyárral, s Pistoli is gyakran jár oda, hogy fiatal özvegyasszonyok után szimatoljon.

Maszkerádi megvallja, hogy kibe is volt idáig szerelmes: *„Egy lóba... Egy kutyába... Egy sír-*

fába a régi katonai temetőben Budán, amely alatt egy fiatal tiszt aludt." (72.) A halottak közelsége határozottan vágykeltő, az elmúlás maga erotikus tartalommal bír a Krúdy-regényekben. Már-már szeméremsértő és morbid az Aranykéz utcai szép napok egyik novellája (Eszterfi Eszter), amelyben a tizenöt esztendős, halálra készülő hősnő az első halott éjszakáját kínálja fel szerelmének a koporsóban. Ezt is úgy értékelhetjük, mint a vágyat, hogy az emberi élet ne csak a múlt irányában, hanem az abszolút jövő irányában is nyitott legyen. Mintha a halál s ezáltal a rejtélyes múlt is megnyitná kapuit, hogy az élet részévé váljék. A fordított irányú emlékezésnek a rejtett értelme, hogy a jövő üzen a jelennek, szinte evidenciában tartja. Az élet helye az is, amint már az életben is megvan a saját trónusa a halálnak, a halálba is szeretne behatolni az élet.

A halálra való hivatkozások másik csoportja a siralomházhoz kötődik vagy a kivégzéshez. Szinte áradó jókedvvel idézi meg egyéb műveiben is az efféle kínt: *„Lett volna ugyan más gondolkodnivalója ezen a délután Józsiásnak, de ő is úgy cselekedett, mint a siralomházi delikvens, aki egész éjszaka a porkolábbal sakkozott."* (Hét bagoly, 183.) Szinte mindenről a siralomház jut eszébe Pistolinak, amikor végleg lefedi életét ezzel az utolsó, a lehetőségeit már jóval meghaladó szerelemmel, a pohos kancsóról, amiből ivott (134.), a temető fejfáit fürkészve: *„Nem mindegy, hogy töltünk tíz esztendőt? Reménytelen szerelemben vagy siralomházban?"* (159.), vagy szerelmi csalódásában szekéren utazva: *„Amint eszébe jutott, sírni vagy nevetni, végül horkolni kezdett, mint egy sebesült vadkan. A delikvens is alszik a siralomházban."* (157.)

A halálnak egy különös fejezete kezdődik a második fejezetben, amikor Álmos Andor, nem bírván elviselni sokáig Evelin közelségét, fekete frakkban hegedülni kezdett napokon keresztül, nem evett, nem ivott, majd *„ősei példájára, már életében elkészítette jó szagú diófa koporsóját, és imára kulcsolt kézzel feküdt benne, frakkban, tánccipőben, udvariasan, mintha megbecsülné vendégeit, akik halottaiban fölkeresik"*. (40.) Evelin meg is jelenik, hogy halottaiból feltámassza. Ez azonban Krúdy regényeiben korántsem olyan egyszerű, hogy a hölgyek otthonukban felkeressenek egy urat. Mert a tereknek nemei vannak az író majdnem minden regényében. A belső zsúfoltság, biedermeieres szobabelső, a falióra ketyegése, ütése, a vastag függönyök takarta ablakok, a sötét drapériák, belső lépcsők, a bentről kifelé történő kilátás az asszonyok, a nőiség belső tereihez tartoznak. A lepusztult kocsmák, rossz fogadók, rugók szabdalta díványokkal berendezett hónapos szobák, az éjszakai utcák és a kívülről ábrándozva csodált kivilágított ablakok pedig a férfiak élettereihez. Ezek egyszerre territóriumok, lelki terek is, hiszen ezek kevésbé átjárható világokat választanak el. Evelin józsefvárosi házába behatolhat Végsőhelyi, ahogy a nyírségi otthonában is tiszteletét teheti Álmos Andor. Ezek a behatolások a női terekbe szinte az aktus szerepét hordozzák, ennél soha nem fullasztóbb Krúdy erotikája. Külön tere van Pistolinak is, puszta porta, elöregedett szekrények, pohos edények, kiszívott pipák, falusi szegénység. Végsőhelyi férfias terei a kocsmák, kártyaszalonok, ahová nem követhetik a nők, ahonnan kivezetik az őt kitartó Ninont. Amikor Evelin felkeresi a koporsóban fekvő Andort, akkor ő a régi Evelin képében hazajön, tehát nem követ el kihágást. Nem úgy azok az asszonyok, akik lopva felkeresik kedveseiket, vagy elfogadják egy fogadó numero 100-ba való meghívását. Ha asszony hatol be a férfiak terébe, a verbálisan perzselő erotika megszűnik. Pusztasággá válik az erotikus zóna. Kimondottan, kimondatlanul ezek mind bukott nők a hősök és az író szemében. De Evelin meglátogathatja Andort a koporsóban, és fel is támaszthatja. Ez a kulisszák közé zárt álhalál azonban három másik sors felemlegetésére is alkalmat ad az elbeszélőnek. Megtudjuk a régi Evelin három férjének sorsát, akiket végső soron e démonikus nő küldött a másvilágra. Míg tehát egy színpadias jelenet szemtanúi vagyunk, amely szinte csak kacérkodásnak tűnik a regény mélyebben húzódó halálos rétegéhez képest, a háttérben valóságos párbajok, öngyilkosságok áldozatairól értesülünk.

A halál nagy, hűvös áramlatát az Este felé fejezet nyitja meg. Az olvasó úgy gondolhatja, hogy túl korai még ez a hatalmas halálhimnusz, hiszen a fejezetben semmi más nem történik, mint hogy a régi szerető, Végsőhelyi Kálmán megjelenik a Nyírségben. *„Alkonyodott, mint a fáradt szív"* (126.) – kezdődik a fejezet. A magyar irodalom bizonyára egyik legszebb hasonlatában grammatikai-logikai repedés érzékelhető, rejtett módon metaforát is magában hordoz. Az alkony fáradt szív, mondhatnánk. Vagy: úgy alkonyodott, ahogy a megfáradt szív lassúdan dobog. A zavart az okozza, hogy a valóságos

hasonlatban mindig körülhatárolható egy tulajdonság, egy minőség, amit a hasonlító rész majd kifejt. Itt ez az egyértelmű mozgásra (történésre), tulajdonságra vonatkozó rész hiányzik. Bizonyos hiátus támad, amit az olvasónak kell majd kitöltenie. Nem nehéz sokszálú kapcsolatot találni az alkonyat és a fáradt szív között, de ennek megszilárdítását, grammatikai egyértelműsítését az író nem végezte el. Valamiként, úgy érezzük, nyitva hagyta a mondatot, rést hagyott rajta, amit majd a regény későbbi fejezetei töltenek meg, zárnak be. A következő oldalon a nyírségi alkonyatról és az emberi élet mulandóságáról olvashatunk megrendítő sorokat. Majd az eddigi személytelen narratívát megszakítva, személyes vallomás következik, amelynek se előzménye, se folytatása nincs a regényben: *„Csak alkonyattal ne haljak meg e tájon!"* Tizenkét szótagból álló verssor, némiképp a Szeptember végén első sorának *(„Még nyílnak a kertben az őszi virágok")* logikai inverze, az egyik a halálból közelít, a másik az elmúlástól riad meg. Az egyik emelkedik, a másik ereszkedik. Alkonyatkor a lélek egyenesen szemébe néz az elmúlásnak, ilyenkor tágra nyílik lelke a fájdalomra és a félelemre, ilyenkor elviselhetetlen lenne, hogy feltáruljon a függöny, hogy lehulljanak az élet bizonyosságát, állandóságát hazudó drapériák. Ilyenkor nemcsak a saját halálát szenvedi el, hanem ezt kitárva, elszenvedi halálának a tudatát is. Az ember a boldog örökkévalóság hitében, saját halála tudatlanságában szeretne eltávozni az árnyékvilágból. Mindez talán jobban illett volna a Pistoli estéje fejezet elé, ott azonban már szinte túljutottunk valamin, ott már kifehéredett a valóság, a félelem, ami még korábban szíven ütötte az embert egy eresz pattogó zajaként, itt már mértéken túli, az absztrakt kétségbeesés, a látomásokba bújó józan ész változatait mutatja. *„Csak az őrültek és elmebajosok hiszik, hogy még nem iramlott el mellettük az élet."* (182.) Pistolinak, mielőtt végképp hazatérne, ahol a férfimaskarába bújt Maszkerádi várja, a kocsmában üldögélve látomása támad. A szerelmi csalódásába és a nők erkölcstelenségébe belebetegedve, sorra elbúcsúzik hajdani szerelmeitől, az útszéli kocsmárosnéktól, és a halálra készül. Ez a látomás azonban nem az ő halálával kapcsolatos, hanem, mintha a *„föld megőszült"* volna, az általa ismert legszebb nőket, Evelint és Maszkerádi kisasszonyt pillantja meg: mindkettő öregen, betegen, őrültként tünedezik elé a horizont két pontján. A halál egyetemes hatalmának érzete megbontja a létezés még követhető, biztonságos egyensúlyát, és ebben a jelenetben, majd az ezt követőkben teljesen maga alá temeti. Mint a halálból visszapattanó gumilabda, ami magával hozza az elmúlás, a nem-létezés tereit is, úgy ül a megmaradt világ romjain Álmos Andor és Evelin. Már mintha túl lennének mindenen, holott a lánynak hosszú még az útja, hogy a fiatalságáról lemondva szinte az „örök életet" válassza. Kettejük kapcsolata mentes mindenfajta testiségtől. Krúdynál az erotika alig is játszik szerepet. A jelenetek valamiként túlságosan sablonosak és távoliak ahhoz, hogy érzékiek lehetnének. Mintha az írót nem is a női test, hanem a halál gondolata hozná izgalomba. Van mégis egy jelenet, szinte szimbolikusnak is mondható, amikor Maszkerádi kisasszony a vén, lombtalan, kiszáradt fűzfával ölelkezik, régi szerelmével, akit minden évben felkeres, és titokban ilyen hallgatag, zárkózott férfiút szeretne. Szinte magába fogadja a törzs kiálló bütykeit, dudorait, testével rátapad, s majdnem kimondja Krúdy: kielégül. Itt érezzük igazán, hogy az emlékezés, az erotika és a halál tere tulajdonképpen egyetlen tér. Az archiválás létrehozza, megnyitja a múltat, elénk állítja a régen eltávozottak alakját, felidézi a megtörténteket, törvényt állít az elkövetkező eseményeknek, de kettős szorításban él, akár a pszichoanalízisben, a halál és a vágyakozás egyszerre lesz megrontója a kitárulkozó jövőnek. Hiába nyílik meg a múlt, a vágyakozás jelen idejében lehet csak teljessé, ez a pillanat azonban végleg megszabadítja a törvény erejénél fogva a saját szabadságától. Még tapasztalathoz sem juthat, hiszen a vágyakozás és a halál éppen a tapasztalatok lerombolásával fosztja meg a legfontosabb lényegétől, a tulajdon szabadságától. Az archivált jövő ilyen értelemben a patak tükre. Világos, hogy milyen képet mutat a felszín, csak éppen a felszín alatt rohan a folyó igaz anyaga, a felszín alatt és láthatatlanul. Mindaz, amit kimentett az író a boldog ifjúságából, az archiválás folyamata és mestersége nem ad boldogságot, hiszen a jelen két hatalmas urának nem adhat már törvényt. A múlt ereje alárendelődik a halálnak és a vágyakozásnak. Nem úgy, ahogy gondolta, hogy a múlt iránt vágyakozzon, és a halált mint jövőt magába fogadja. Hiába tépi fel sebeit, igazából a jövő vértelenül vérzik el. Ahogy a

Boldogult úrfikoromban teszi: felidézi, de úgy, hogy már végképp le is mondott róla. Ott világosan kimondja, hogy a legendák archiválása közben nem történik, *nem történhet* semmi. Az, aki előresietett, hogy a jelent archiválja, az nem jelenik meg többé semmiféle elbeszélés terében. Az ő terében lesz a valóság újraképezhető „semmi", de mint ilyen, azonnal ábrázolhatatlan is.

Ez a fajta mélyített, a halál felé kitárt, az archiválásban gyökerező időszemlélet meghatározza Krúdy emberábrázolásának jellegét is, amely mint láttuk, mind a férfiak, mind a nők esetében eléggé sematikus. Ha csak a Szindbád-novellákra gondolunk, akkor pedig egyszerűen képtelenség, miként is lehet ennyi egyformaság között eligazodni, és még korszakos műnek is tekinteni. A lelki mélység, a mélylélektan szinte semmi szerepet nem játszik ezekben a művekben. Mindaddig mondhatjuk ezt, amíg csak önmagukban tekintünk az egyes figurákra. Mihelyt azonban belátjuk, hogy igazából a férfiak rejtett és mélyebb részét a nők hordozzák, tehát Evelin egyszerre Végsőhelyi Kálmán és Álmos Andor lelkében tovább élő lény, aki bennük nő rejtélyessé és sokoldalúan elemezhetővé, aki részben a világukat is folytatja, hűsége sem más, mint az önmaga iránt való hűség. Evelin nem tud Végsőhelyire sok szélhámossága után sem haragudni, mert úgy gondolja, hogy lényegében ez a mihaszna fráter is az ő rejtett énjének egyik lehetséges megtestesítője, s mint ilyen, lelkének részese. Pistoli–Maszkerádi kettőse pedig az élvetegségben és az őrületben járja különös táncát, bármilyen különbözők, össze nem illők is, a mélyben vonzzák egymást, egzaltált lényük mélyén valami több van, ahogy Fábri Anna írja: *„Pistoli művész, ihletett költő, aki furcsa módon nem harmóniákkal ragadja magával hallgatóit, hanem különös széthangzásokkal."* (Ciprus és jegenye. Magvető, 1978. 289.) De így érez Szindbád is, és így éreznek azok a nők is, akiket elhagyott, és akikhez húsz év után visszatér egynéhány órára. Nem mint az elszelelt csábítóra néznek, hanem mint lelki életük színpadára, ahol a vágyaik, álmaik, csalódásaik megtörténtek. Ha Szindbád megjelenik valahol, akkor megnyílik a múlt, feltárul a lélek gazdagsága, kiterjeszkednek határai. Valamiként tehát Szindbád, ahogy Pistoli is, a saját lelkében időzik, amikor régi szerelmeit látogatja. Minden dolog más volt, minden érzés másként gyökerezett meg, minden csóknak más dallama volt. Nem testi dolgok miatt tér vissza Szindbád, hiszen alig van novella, ahol ez megtörténne, hanem a saját lelki életét rejtő meghasonlások miatt.

Az archiválás miatt, amit nem töltött ki a jelen. Az arc miatt, amit nem mutat többé a múlt. Ha azt mondtuk, hogy az archiválásban a vágyakozás titka, értelme önmagán kívülre került, most megérthetjük, hova: a halálból vissza a rejtekezésekkel, leplezésekkel, alteregókkal szinte teljesen eltakart, igazibb jelenbe. *„Nincs menekülés a tegnap elől, mert a tegnap eltorzított bennünket – vagy mi torzítottuk el a tegnapot?"* (Beckett: Proust. Európa, 1988. 9.) Tegnapi énünk és a mai, tegnapokkal rontott énünk olyan birodalom, ahol soha nem nyugszik le a nap. Amikor legerősebben vágyakozunk a múlt megszépített, sosem volt emlékei után, amikor a legteljesebb gazdagságában idézzük meg a letűnt kort, akkor a legerősebb bennünk a vágy a jelen után, a *most* iránt. Szinte elviselhetetlen és roncsoló, bűnös vágy ez, ami képtelen belakni a hozzá képest papírmasé jelent. Egy varázslat, hiszen indulhatnánk, megtehetnénk mindent, látszólag szabadok vagyunk, ám mégis csak mint egy rossz festményt, távolról és bizalmatlanul szemléljük. A tegnapi énünk, ami megrontott minket, a múlt, ami nem hagyja, hogy akár csak egy árnyékot is átlépjünk. És akkor újra a múlt felé vetünk egy bizonytalan tekintetet: nincs segítség. Olyan jelen kell, ami magunkhoz engedett már egyszer. Ahol a magunk boldogságát nem kulcsra zárva tartottuk, hanem kiénekelve az *időbe*.

És látjuk, a sarkon, kissé talán tipegve, megjelenik újra Szindbád...

(Az idézett művek kiadásai: Aranykéz utcai szép napok, Őszi utazások... In: Regények és nagyobb elbeszélések 6. Kalligram, 2008; Asszonyságok díja. Szépirodalmi, 1968; Boldogult úrfikoromban. Osiris, 2001; Szindbád. Szépirodalmi, 1975; A vörös postakocsi, Valakit elvisz az ördög. In: Nyolc regény. Magyar Remekírók. Szépirodalmi, 1975; Az utolsó gavallér. Regények. Szépirodalmi, 1980; Rezeda Kázmér szép élete. Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi, 1973; Hét bagoly. Olcsó Könyvtár. Szépirodalmi, 1974; Zöld ász. In: Az élet álom. Szépirodalmi, 1957; Purgatórium. In: Etel király kincse. Szépirodalmi, 1981.)

Sántha József

VAN-E A SORSKÉRDÉSEKNEK TÖRTÉNETE?

A magyar esszé antológiája. Sorskérdések I–II. Vál., szerk. Domokos Mátyás
Osiris Klasszikusok, Osiris, 2006. 999, 959 oldal, 8500 Ft

Domokos Mátyás, aki nem sokkal e munkája megjelenése után halt meg, szinte a lehetetlenre vállalkozott, amikor testes könyvben próbálta egybegyűjteni a nemzet történelmének fő kérdéseiről folyó diskurzus gazdag anyagát. A MAGYAR ESSZÉ ANTOLÓGIÁJA címen tervezett sorozat további két kötetének az összeállítása így részben vagy egészben másokra hárult (IRODALOM. III. köt. Vál., szerk. Domokos Mátyás–Lakatos András. Osiris, 2007; ESSZÉK A KULTÚRÁRÓL. IV. köt. Vál., szerk. Takáts József. Osiris, 2007). Minden ilyesfajta válogatás szubjektív vállalkozás, nem érdemes tehát számon kérni a szerkesztő-válogatón összeállításának a miként jét. Elemzés és nem hiánylista közreadása vagy az itt olvashatótól eltérő szövegek együttesére bejelentett igény megfogalmazása vezeti tollunkat a könyv bírálatában.

Nyolcvan szerző rövidebb-hosszabb, esszének (ki)nevezett írása szerepel a két kötetben. Műfaji azonosításuk éppúgy önkényes, mint annak eldöntése, hogy mely szövegek szólnak úgynevezett sorskérdésekről. Domokos lazán kezeli az esszé műfaji határait. Samuel Johnson véleményét átvéve az utószóban kijelenti, a *„szinte könyvnyi terjedelmű értekezéstől a rövid, de velős írói tárcajegyzetig" minden „szabálytalan"* írói megnyilatkozás esszé, amely átengedi magát a szellem *„szabad játékának"* (II. 946.). Való igaz, a legváltozatosabb műfajból válogatott, esszéként kezelve ezáltal Petőfi vagy Arany egy-egy levelét, de persze másokét is, vagy Szűcs Jenő és Mályusz Elemér tudományos dolgozatait, hogy csupán két szélső példát említsek meg ezúttal. Az utóbbiak esetében azonban arra kényszerül Domokos, hogy elhagyja szövegeikből a jegyzeteket, amitől azok tudományos értekező próza mivoltukat bizonyíthatnák.

Lehetne vitatkozni azon is, hogy mennyiben esszé az ISTVÁN KIRÁLY INTELMEI vagy az AZ TÖRÖK ÁFIUM ELLEN VALÓ ORVOSSÁG, illetve II. Rákóczi Ferenc BREZNAI KIÁLTVÁNY-a s számos további kötetbéli írás. Mellőzöm azonban ezek felhánytorgatását, és elfogadom ez egyszeri alkalommal, hogy nem a szerző eredeti szándéka, hanem szövegének a mai olvasata dönt írásműve műfaji besorolhatóságáról.

A nyolcvan szerző kétharmada író és költő, a többiek felerészben olyan XIX. századi politikusokból kerülnek ki, akik írásművészete sem akármilyen (Széchenyi István, Eötvös József); akad továbbá közöttük történész (a már említettek mellett Deér József és Szekfű Gyula), irodalomtörténész (Kardos Tibor, Király György, Komlós Aladár), zeneköltő (Kodály Zoltán, Bartók Béla), kritikus-esztéta (Gyulai Pál, Ignotus, Schöpflin Aladár, Bálint György, Fülep Lajos) vagy olyan tudományos elme, aki időnként botcsinálta politikus, rendszerint pedig ideológus, mint Jászi Oszkár, Lukács György vagy Bibó István. S ezzel korántsem értünk a lista végére.

Ebből is kitetszik, hogy a történelmi és nemzeti sorskérdésekről – Domokos szerint – túlnyomórészt az íróknak van érdemi mondanivalójuk. Kiknek a témába vágó megnyilatkozásai vonják elsősorban magukra a szerkesztő-válogató figyelmét? A sorskérdések „specialistái", nem vitás, a népi írók és a hozzájuk több-kevesebb szállal kötődő tollforgató (kreatív) értelmiségiek – ők alkotják az antológia szerzői körének a magját, a számuk tizenhárom. A tőlük közölt szövegek kötetbéli aránya is igazolja a diskurzusban játszott döntő szerepüket.

Ami nem csoda. Ha GONDOLKODÓ MAGYAROK címen adta volna közre Domokos az antológiáját, akkor bizonyára a népi írók és a hozzájuk kötődő gondolkodók túlreprezentáltsága sem volna szembetűnő. Ez történt akkor is, amikor a Magvető Kiadó a nyolcvanas években Szigethy Gábor szerkesztő jóvoltából éppen ilyen címen jelentette meg – önálló füzetek formájában – szellemi nagyjaink-elődeink ismételt olvasásra méltó, a mostanihoz hasonló témákat megszólaltató „esszéit". Az ott és akkor megjelent írások közül nem egy Domokos kötetében is olvasható.

Persze nem csupán a népi írók sorskérdéseket ecsetelő diskurzusa kap helyet a kötetekben, mivel a gondolat és kifejezési módjának a kvalitása legalább annyira fontos Domokos számára, mint a diskurzust alkotó szövegek tartalma és közvetlen referenciája. A népi írók kiemelt szerepeltetése azonban mindenképpen indokolt. Hiszen maga a kifejezés is tőlük ered, nem egészen véletlen tehát, hogy ez a szó az írásokban egyedül az Illyés Gyula által jegyzettekben (II. 104. és 250.) bukkan fel *expressis verbis* több

alkalommal is. És ne feledjük, amikor Németh László a hetvenes években életművét kiadásra előkészítette, Sorskérdések címen tervezte közreadni „összegyűjtött művei végén" a nem szorosan irodalmi, a „közéleti" esszéit (a kötet Németh halála után másfél évtizeddel látott csupán napvilágot). Meglepő, hogy Domokos viszonylag keveset merített az utóbbiból, Németh tizenhat itt közölt írásából csupán öt került át a Grezsa Ferenc által gondozott, 1989-ben publikált kötetből.

Illyés Gyula maga is sokat tett azért, hogy kijelölje írásainak azt a körét, melyet sorsproblémáknak szentelt. Az 1971-ben megjelent Hajszálgyökerek és az 1978-ban a Gyorsuló idő sorozatban közreadott Szellem és erőszak című kötetet szánta életműve e részének kanonizálására. Az utóbbi, emlékezhetünk, hivatalos rosszallást keltett, a könyvet pedig kivonták a könyvárusi forgalomból. Illyés esetében Domokos már inkább tartotta magát a szerző által előírt kánonhoz: a tőle származó itt közreadott tizenkét szövegből öt közvetlenül ebből a két kiadványból került át. S azért csupán ennyi és nem több, mert a sorsproblémákat taglaló korábbi (Horthy kori) Illyés-írások eleve hiányoztak a Kádár kori kötetekből.

Domokos antológiája emellett is fokuszált anyagot foglal magában: a 199 írás valamivel több mint harmada hét szerző, közel a fele pedig tizenegy szerző munkája. Németh és Illyés mellett Móricz Zsigmond (13), Ady Endre (11), Babits Mihály (8), Bibó István és Jászi Oszkár (egyenként 7), valamint Kosztolányi Dezső, Vajda János, Szabó Zoltán és Teleki László (egyenként 5 írással) szerepel leggyakrabban a szöveggyűjteményben. A szövegek terjedelme szerint számolva a két kötet anyagának közel a fele tíz szerző írói munkásságát reprezentálja. Az utóbbi esetben Kemény Zsigmond lép Kosztolányi és Teleki helyébe, a Forradalom után teljes szövege olvasható ugyanis a kötetben, Kosztolányi és Teleki ellenben, gyakoribb szereplésük ellenére is, viszonylag rövid terjedelemben kapnak benne helyet.

Három szerzőnek tulajdonít Domokos kulcsjelentőséget a sorskérdések megszólaltatói közül, Bibó Istvánnak, Németh Lászlónak és Kemény Zsigmondnak. Szövegeik teszik ki a két kötet mintegy negyedét, Bibó írásai alkotják a könyv valamivel több mint a tizedét!

Mindezek a szám- és aránybeli sajátosságok sejteni engedik, hogy a sorskérdések vitatása, Domokos válogatásának tükrében, jellegzetesen XX. századi diskurzus, amelynek a két világháború között, majd 1956 után volt igazán a delelője. A kötet 80 szerzője közül, írd és mondd, mindössze 27 élt és alkotott a XX. század előtt; szövegeik terjedelme is ennek arányában oszlik meg a kötet egészében. Aminek az is egyik oka, hogy a Trianon előtti koroknak szentelt, három külön fejezetbe tagolt szövegek közül minden másodiknak XX. században élő és alkotó író vagy tudós a szerzője.

Mielőtt a tartalmi kérdésekről esnék szó, érdemes még szólni az anyag tagolásáról, a szövegek sajátos közlési módjáról. Az írások a bennük tárgyalt történelmi korok kronologikus rendje szerint követik egymást; ettől a rendezőelvtől akkor sem tért el a válogató-szerkesztő, amikor egy adott probléma – későbbi korok kapcsán – újra terítékre kerül. Nézzünk néhány jellemző példát.

Az ország Európán belüli regionális helye, magyarán: a Kelethez vagy Nyugathoz tartozás kérdése hosszú ideje foglalkoztatja a magyar elméket. Ennek a kötet olvasója is tanúja lehet nem egy alkalommal, többször beleütközvén a kérdés vitatásába. Az érintett szövegek azonban meglehetősen széjjelszórva foglalnak helyet a kötetek betűtengerében; így jó, ha – olykor félezer oldal elolvasása után – az olvasó képes lesz felidézni, hogy hol és kitől értesült korábban a kérdés felvetéséről. Akkor sem fűzi egybe a szerkesztő mindeme megnyilatkozásokat, amikor azok megfogalmazói ha talán nem is egy időben, de legalább egy században vagy néhány évtizednyi különbséggel tették közzé a témáról gondolataikat. Szűcs Jenő Vázlat Európa három történeti régiójáról című, 1980-as esszéjét (I. 31–80.) közel hétszáz oldal választja el Ady Endre Ismeretlen Korvin-kódex margójára című 1905-ös írásától, benne a Kompország nevezetes metaforával (I. 726–731.); és majd' hétszáz oldallal arrébb, a második kötetben találkozunk megint a problémával Keresztury Dezső Helyünk a világban, az 1942–1946 között írt figyelemre méltó esszéjét lapozgatva (II. 489–505.). Nem indokolt, hogy ezek a rokon témájú szövegek ne közvetlenül egymás társaságában találjanak otthonra az antológiában. Akkor történik meg csupán a tartalmukban összefüggő szövegek együvé szerkesztése, amikor egy korabeli vita vagy eszmecsere szöveges dokumentumait egymást követő sorrendben közli a válogató. A Pap Ká-

roly Zsidó sebek és bűnök című írására (II. 21–60.) reflektáló Németh László (Két nép – II. 61–68.), Illyés Gyula (Zsidó sebek és bűnök – II. 68–72.), valamint Komlós Aladár esszéje (Zsidó sebek és bűnök – II. 72–74.) került így egy helyre. Hasonlóképpen örvendetes, hogy az egykevita sorskérdéssé transzformálását dokumentálandó, egymás utáni sorrendben teszi közzé Domokos Kodolányi János A hazugság öl (I. 890–905.), Fülep Lajos A magyarság pusztulása (I. 906–920.), Illyés Gyula Pusztulás (I. 920–934.), végül Babits Mihály Elfogy a magyarság? (I. 935–937.) című írását. S ezenkívül is akad néhány hasonló példa.

Így pedig jóval többet okulhat az olvasó, mint jelen esetben, amikor a diskurzusban taglalt történelmi korok kronológiai rendjében találja a szerkesztő az anyagot. Igaz, hogy ily módon pontosabban érzékeltethető a közgondolkodás időbeli folytonossága, genetikus meghatározottsága. Az eredmény mégis az, hogy ennek során üresen, kitöltetlenül maradnak az egymást követő időbeli szekvenciákat áthágó, azokon túlívelő érdemi gondolati kontextusok keretei.

Ami különösen akkor zavarba ejtő, amikor csupán a collingwoodi értelemben vett kérdés-felelet jellegű kontextus ismerete ruházhatná fel igazán kézzelfogható jelentéssel az adott álláspontot. (Vö. R. G. Collingwood: An Autobiography. London, 1970. 29–43.) A Domokos által Mályusz Elemér A reformkor nemzedéke című tanulmánya (I. 370–399.) számára kijelölt szövegkörnyezet például egy Széchenyi István személyének szentelt tematikai blokkot képez (előtte áll Szerb Antal A százéves Lánchíd című esszéje (I. 366–370.), utána pedig Babits Mihály A legnagyobb magyar című írása következik (I. 400–404.). Mályusz tanulmányának azonban nem Széchenyi, hanem kimondatlanul is Kossuth a hőse, és különben is: megszólalása közvetlenül Szekfű Gyula 1923-ban még újdonságnak ható Három nemzedék-ére adott válaszreakció volt, vagyis a szekfűi történelemkép (reformkort illető) korrekciójára tett benne a szerző javaslatot. Erről vajmi kevés tudható meg a kötet alapján, Szekfű referenciaértékű szövegével nem is találkozik az olvasó. Az ilyen összetételben egybeszerkesztett szövegek egy, a reformkort illető ártatlan, inkább csak a nosztalgikus emlékezésre alkalmas üzenetet továbbítanak az utókornak.

E szövegközlési eljárással a fő bajom nem is az, hogy gondolati eredményét illetően elüt a korábbi diskurzusokban (ezúttal a historiográfiaiban) ismert és megszokott sémától. Ám legyen, ha olyan mondandó kerül a helyébe, amely képes megmozgatni képzelőerőnket. Ha azonban ez elmarad, óhatatlanul felmerül a kérdés: érdemes volt vajon feláldozni a kérdés-felelet összefüggésében feltárulkozó gondolatiságot az ennél sokkal szürkébb és érdektelenebb beállítás kedvéért?

Kritikám, vethetné bárki a szememre, a sorskérdések vitatását bemutató történelmi antológia elvi félreértésén nyugszik. Hisz nem az alkalmanként újraképződő gondolkodási értelemösszefüggések (az intellektuális élet elsődleges kontextusai), hanem a nemzet felelős gondolkodó nagyjainak állandó problémavilága, mondhatni, fantazmagóriája képezi a tárgyát és tényleges referenciáját. A cél, amit a feladatra vitathatatlan elhivatottságot érző, a hozzá megkívánt hallatlan erudíciónak is birtokában lévő Domokos Mátyás maga elé kitűzött, éppen az, hogy feltárja és ország-világ, legalábbis a magyarul olvasók színe elé bocsássa azt a szokatlan gondolati állandóságot, melynek a nemzet sorsa feletti szüntelen aggodalom ethosza, a belőle kinövő *alkotó gondolkodás* a lényege. Elfogadom, ha ezt az utóbbi szempontot tartjuk szem előtt, akkor ténylegesen igazolható a diskurzus anyagának e mechanikus kronológiai elv szerinti bemutatása egy olyan reprezentatívnak szánt kiadványban, amely utóbb netán az *emlékezés helyévé* is válhat (à la Pierre Nora), amivé Németh László Sorskérdések-je vagy Illyés Gyula Hajszálgyökerek-je vált egy idő után vagy volt talán már a maga korában is.

S megtudhatjuk vajon Domokos Mátyás antológiájából, hogy melyek az állandó figyelmet követelő sorskérdések, és vajon mindig ugyanazok maradnak, vagy változnak az idővel? Nem vitás, úgy, ahogyan ma értjük, a nemzeti sorskérdésekről folytatott diskurzus kifejezetten XX. századi szellemi megnyilvánulás, amely jószerivel Trianont követően lett uralkodóvá, legalábbis széles körben gyakorolt szellemi foglalatossággá. Részben ez az, ami megszabja a specifikus sorsproblémák szűkebb körét, jóllehet nem túl nagy szellemi erőfeszítéssel hatályuk és relevanciájuk az időben hátrafelé, akár Szent István koráig is kiterjeszthető (ez indokolja az Intelmek kötetbe válogatását is). Ha

nem tévedek, sorskérdések címén a nemzeti közösség identikus voltának kérdéseit szokás felvetni és taglalni komoly aggodalom kíséretében, amit az vált ki, hogy halványulni látszanak a nemzet tagjai előtt mindama veszélyek, melyek létében (puszta fennmaradásában) fenyegetik a magyarként identifikált és identifikálódó közösséget.

A történelem megelőző századaiban, legalábbis a Habsburg Monarchia XIX. század közepi (a kiegyezésig tartó) huzamos fennállásáig, a veszély döntő forrása a birodalmi alárendeltség „népiséget", a magyar etnikumot megsemmisítő, idegen népiségben (etnikumban, főként a németben) felolvasztó hatásában jelentkezett. Ez tehát az, ami a nemzethalált vizionálók szemében nagy jelentőséget látszik kölcsönözni az etnikum kérdésének, főként a nyelv ügyének. A magyar nyelv mint közös etnikai kód megmentése, fejlesztése és a modern létviszonyok szolgálatára alkalmassá tétele képezi a sorskérdések diskurzusának korabeli magvát, fő toposzát. Az antológia is megannyi bizonyítékot sorakoztat föl emellett; elég futó pillantást vetni a sorskérdések Bessenyei Györggyel kezdődő diskurzusára és a megnyilatkozók (Kazinczy Ferenc, Kármán József, Csokonai Vitéz Mihály, majd a reformkori irodalmi nagyságok, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, Széchenyi István és mások) e kötetbe foglalt írásainak a vezérszólamára.

A birodalmi kiszolgáltatottság ellen a kultúra frontján folytatott harc azonban végül elégtelen a létében veszélyeztetett nemzet jobb időkre való átmentéséhez: napirendre kerül tehát a társadalmi kibontakozás, a nagyvilággal való lépéstartás követelménye, amely nem alábbvaló, mint a kulturális emancipáció nacionalista követelménye. Így kerül végül a reformkori sorskérdések homlokterébe a nemzet modern politikai közösségé szerveződése, a polgári kibontakozás, a civilizálódás ügye.

A világosi fegyverletétel, a nemzet birodalom elleni, egyúttal a polgárosodásért folytatott hősies küzdelmének elbukása új töltést ad a sorskérdésekről folyó diskurzus későbbi irányának. Világos éppoly trauma, mint amilyennek a Mohácsi vészt kezdik a reformkor évtizedeiben beállítani a nemzeti kibontakozást szomjazó, előkészítő és 1848–49-ben kivitelező írók, költők és politikusok. A közbeszéd ilyen körülmények közt tragikus tónusba vált át, amely hosszú időre megszabja majd a romantikus ethoszban gyökerező magyar nemzettudat érzelmi hangoltságát, a kifejezésére szolgáló retorikai eszköztárt.

1849-et követően sem az idő, sem az intellektuális késztetés nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy az így ekkor felvetődő sorskérdések túlontúl lekössék az elméket. Erre vall, egyebek közt, az antológia a FORRADALOM UTÁN TRIANONIG fejezetcím alá foglalt anyaga. Kemény Zsigmond FORRADALOM UTÁN-ja a vereségből levont ama tanulsággal színesíti a diskurzust, hogy megállapítja: a nemzetben *„a hazaszeretetnek egy ábrándos iránya* [...fejlődött] *ki, amely a távoli vidékeken legelteti a képzelődés szemeit* [...], *üres vágyódásokba olvad föl, s még hitet táplál oly változások iránt, melyek be sem következhetnek, hasznosak sem volnának".* (I. 558.)

Kemény szerint a politikai realitásérzés hiánya veszejti el a magyart, ami szögesen ellentmond Kossuth nemzeti (és liberális) normát kifejező felfogásának, amelynek a Kasszandra-levél volt legtömörebb megfogalmazása. A Habsburgokkal, az ország birodalmi uraival kiegyezni készülő Deákot inti benne Kossuth, midőn a sorskérdések megfogalmazásához méltó retorikát kölcsönvéve kijelenti: a jogfeladás, vagyis a készülő megegyezés végzetes lépés, mely *„tényben a nemzet halálát látom".* (I. 618.)

A sorskérdésekről a XIX. században zajló diskurzus ezzel talán végérvényesen a forradalmi intranzigencia, valamint a racionális (mérlegelő) kiegyező politikai kultúra alternatív hagyományaira esik szét.

Trianon új, a korábbiaknál is nagyobb jelentőséget kölcsönöz, egyben új irányt mutat a sorsproblémák nyilvános vitatásának. Meglepő, hogy Domokos milyen keveset merít a trianoni válsághangulat közbeszédet uraló tematikájából. E helyett szinte csak a magyarság demográfiai hanyatlását (egykekérdés), az utódállamok kisebbségi sorba szorult magyarságának ügyét, az anyaország hozzájuk fűződő viszonyát, továbbá a zsidókérdést, a társadalmi egyenlőtlenségek (a társadalmi igazságtalanság) problémáját (paraszt- és földkérdés) s újólag a nyelvkérdést jeleníti meg a diskurzus témájaként.

Az utóbbi kapcsán joggal kérdezhetjük: mi veszélyezteti vajon nemzeti létünket ez időben a nyelv oldaláról? Jóllehet a mindig józan Móricz Zsigmond is A MAGYAR NYELVÉRZÉK ROTHADÁSÁRÓL elmélkedik 1927-ben (I. 869–872.), ami éppúgy jelzésértékű, mint Kosztolányi e kér-

désnek szentelt esszéje (A MAGYAR NYELV HELYE A FÖLDGOLYÓN – I. 858–869.). Hacsaknem a paraszti, vagyis az állítólag romlatlan magyar népi (és kulturális) minőség kontra városi (és többek közt zsidó és idegen eredetű) modern vagy álmodern különbsége idézi fel egyesek számára a végveszély képzetét. Ezt a kettéosztottságot Németh László a SZNOBOK ÉS PARASZTOK-ban (I. 968–970.) végzetesen elhibázottnak ítéli, Kodály Zoltán a MAGYARSÁG A ZENÉBEN (II. 222–243.) című írásában ellenben kész tényként kezeli, egyúttal pedig a népiség magasabbrendűségét emeli ki vele kapcsolatban. *„Az értelmiség kivetkőzött a magyar nyelvből, elidegenedett a magyar zenétől.* [...] *Ha van még lelki újjászületés a számára: itt* [a népben] *megtalálja."* Hiszen: *„Csak magát menti vele: a nép úgyis megmarad."* (II. 232.) Az ellenvélemény képviseletében Schöpflin Aladár (A NÉP, A NYELV ÉS A FŐVÁROS – I. 937–939.) és Hevesi András (NÉPI VAGY POLGÁRI KULTÚRA? – I. 961–967.) szólal meg. Hevesit idézem. *„Én is magyarnak érzem és vallom magamat, ha nem is olyan gyökeresen, olyan tüzesen, olyan tragikusan magyarnak, mint a fajiság hívei."* Majd hozzáteszi: *„Egyszerű magánember vagyok, aki nem képvisel senkit és semmit, akinek hétköznapi életmegnyilvánulásai nem jellemzőek semmire."* Ami egyszerűen abból fakad, hogy *„az embernek van fajától független magánszemélye, zárt egyéni élete és szabad elhatározóképessége".* (I. 964.)

Az idézett sorok a népi (faji, de legalábbis kollektivisztikus) gondolat, valamint az urbánus (az individuális) beállítottság közt fennálló ama kibékíthetetlen ellentétre világítanak rá, amely a polémia mélyén rejlik. Az egykézés mögötti okokat sorolva Kodolányi gyorsan eljut az individualizáció kárhoztatásához, az eredetileg még ép paraszti morál tényleges megrontójához. A feudális-patriarchális társadalmi rendhez kell szerinte visszatérni, ahol és amikor épségben fennállt még a nép erkölcsi tisztasága. *„Be kell látnunk, hogy a nemzetnek kevésbé ártott az, amikor* nyíltan *jobbágynak és cselédnek nevezték, tartották, s úgy is bántak vele, mint ha egyenlő polgártársnak nevezik, de* valójában ezer mérföldre szakadnak el tőle *az őt kormányzó és adminisztráló intellektuális osztályok."* (Kodolányi János: A HAZUGSÁG ÖL – I. 903.) Az egykemorál, folytatja, az individualizmus, a demokrácia és a humanizmus, amely persze mind merő álság, szükséges folyománya. A paraszt lelki harmóniája szempontjából, szögezi le végül, jobb volt, *„hogy nem tudott írni és olvasni, mint az, hogy hazug sajtót és kendőzött irodalmat adnak a kezébe"*, vagy az, *„hogy a diétára nem velük választatták magukat a követek, mint* [...az], *hogy szavazati s úgynevezett polgári jogokat adtak neki".* (I. 903.)

Az úgyszólván menetrend szerint bekövetkező újabb történelmi megrázkódtatás, a második világháború, a zsidó genocídium, a háborús vereség (a vele együtt járó iszonyú emberáldozat) és persze az ország addigi politikai és morális rendjének és rendszerének a teljes felbomlása nyomán előállt válság és e válság tudata szolgálhat(na) a későbbi diskurzus referenciájául. Bibó István sűrű szerepeltetése és hosszú szövegeinek a közlése lenne hivatva mindezt dokumentálni. Ami helyeselhető, hiszen ma is kivételes intellektuális öröm forrása az olvasónak egy-egy Bibó-szövegben elmélyedni. Annyiban mégis félrevezető, mivel olyan látszatot kelt, mintha tényleges diskurzus folyt volna a sorsproblémákról, holott egyedül a bibói monológ hangja volt csupán hallható, azonkívül pedig semmi sem történt. Ha olykor kialakult valamiféle diskurzus – ilyen az 1945-ös demokráciavita, amelyről jelen antológia sajnálatos módon hallgat – (vö. Standeisky Éva: REMÉNY ÉS SZORONGÁS. DEMOKRÁCIAELKÉPZELÉSEK ÉS DEMOKRÁCIAÉRTELMEZÉSEK. In: A DEMOKRÁCIA REMÉNYE – MAGYARORSZÁG 1945. Szerk. Rainer M. János–Standeisky Éva. Évkönyv XIII. 1956-os Intézet, 2005. 54–91.) vagy a Bibó izgalmas esszéje körüli polémia (Bibó István: A MAGYAR DEMOKRÁCIA VÁLSÁGA – II. 516–555. és a róla rendezett lehangoló vita: A MAGYAR DEMOKRÁCIA VÁLSÁGA CIKK VITÁJA – II. 556–577.), az szinte alig emlékeztetett a korábbi helyzetre, midőn a sorskérdések vitatása az értelmiség színe-javát megszólalásra késztette.

Ami ezt követően, a szovjetizált országban következett, azt két címszóban összefoglalhatjuk: 1956 diskurzusa, valamint a népi írók két háború közötti diskurzusának kései, Kádár kori repríze. Az '56-os diskurzusnak két, korábbról jól ismert főszereplője volt, Bibó és Németh. Nem az orosz invázió és a kommunista restauráció, vagyis a korábbiakhoz fogható nemzeti tragédia és sorscsapás tanulságait mérlegelendő, hanem az '56-hoz fűzött, később füstbe ment reményeket, kibontakozási elképzeléseket megfogalmazandó hallatják ezúttal hangjukat. Emellett Tamási Áron nevezetes GOND ÉS HITVALLÁS című remeke is olvasható még (II. 818–819.), a bukott '56-ra reflektáló diskurzusnak azonban nincs nyoma a kötetben;

ami hű tükre egy ilyen közbeszéd korabeli hiányának.

S ami végül a nemzeti sorskérdések búvópatakként továbbélő népi diskurzusát illeti, nem meglepetés, hogy Illyés Gyula szólal meg ennek során újra és újra. Egyvégtében öt írása képviseli a sorskérdéseknek hagyományosan a népi írók köréhez kötött akkori diskurzusát. A kisebbségi magyar ügy érdekében szót emelő költő azért fáradozik, hogy életben tartsa a nemzetállami határokon átívelő egyetemes (etnikai alapokon nyugvó, egyszersmind belső kulturális kohéziót feltételező) magyar lét erkölcsi (és talán politikai) imperatívuszát. Mindehhez érdekes kiegészítés Szabó Zoltán idehaza cenzurális okokból akkortájt (vagy talán mindmáig) kevéssé ismert, a kisebbségi magyar ügyet érintő megszólalásainak közreadása (a témába vágó három írása olvasható Illyés szövegeinek a társaságában).

A két vaskos kötet anyaga alapján a sorskérdéseknek szentelt diskurzusok időbeli ívét és főbb tartalmi csomópontjait rekonstruálva, megállapítható: amennyi állandóság van bennük, legalább annyi az időről időre felbukkanó új, alkalomadtán a korábbiaknak ellentmondó elem ebben a folyamban. Ebből is fakad, hogy Domokos antológiája a sorskérdések általa feltételezett diskurzusának *historizált* képét tárja az olvasó elé, aminek ilyetén mibenléte legalábbis megkérdőjelezhető.

Hiszen minden további nélkül felfűzhető vajon a valamiként *mindig* veszélyben lévő nemzet identikus voltának lázas keresése a „sorskérdések" megszakítatlan diskurzusának történeti ívére? Több minden amellett szól, hogy a nemzeti sorstudat folytonosságának reménye és ethosza legföljebb illúzió, olyan vágyott, többnyire a képzelődésekben, „az üres vágyódásokban" fellelhető entitás csupán, amely azonban szívóssága és átható természete folytán akár valóságformáló erővé is válhat idővel. Az a fajta „reális pszichológiai tény" tehát, melynek a ténybeli valóság megteremtéséhez való hozzájárulását Bibó a politikai félelmek példáján imigyen szemléltette: *„tárgyi előfeltételek híján is, pusztán a félelem erejénél fogva elő tudják hívni azt a veszedelmet, amitől félnek"*. (Bibó István: A MAGYAR DEMOKRÁCIA VÁLSÁGA – II. 516.)

A nemzeti sorskérdések kétségkívül az állandó, a szüntelenül visszatérő közösségi félelmekből sarjadnak ki. Bibó feltevését magunkévá téve elismerhetjük ugyanakkor, hogy már csak a félelem erejénél fogva is (más feltételek együtthatása esetén) könnyen előhívható például a nemzet biológiai elsorvadásának vagy kulturális és politikai önazonossága elveszejtésének veszedelme, melytől oly mértékben féltik e diskurzus művelői a közösséget, s aminek kárhozatos voltáról kivételes ékesszólással illik beszélniük. Ebben rejlik a sorskérdések nyelvi teremtettsége, a valóságot megelőző tényleges mibenléte. Noha a diskurzus éltetői mindig a „tudott" vagy az éppen általuk felfedezett tényekről (falukutatás), a valóság tapasztalati világáról szólnak meggyőző módon. Az a valóság azonban, amely a nemzet jelenbeli kétségbeejtő állapotának és nem kevésbé csüggesztő jövőjének a (rém)képeként vetül ennek során a falra, éppúgy reprezentáció (magyarán értelmezett valóság) csupán, mint ama szellemi műveletek mindegyike, amely a valóság tőle eltérő fogalmával ajándékoz meg bennünket. A nemzeti sorskérdésekről évszázadok óta folyó közbeszéd több efféle diskurzus mellett tükre csupán a nemzet valóságának, amely általuk is meghatározottan halad a maga külön útján.

Gyáni Gábor

A PELIKÁN OLTALMÁBAN

G. Merva Mária: Írók és múzsák Gödöllőn
Gödöllői Városi Múzeum, 2007. 287 oldal, á. n.

Kritikus nem lát úgy munkához, hogy legalább villanásszerűen át ne gondolná: felkészültsége alkalmas-e a bírálat megírására, s rendelkezik-e megfelelő tárgyilagossággal? Jelen esetben a kritikusból nem a szerző személye (a budapesti egyetemi évektől datálódó baráti ismeretség, a hajdani közös bölcsészkari munkahely) válthat ki elfogultságot, s nem a lokális kultúra adalékait feltáró könyvében sorakozó áttekintő és portretizáló fejezetek tartalmas anyaga okozhat szakmai nehézséget. A könyv színhelye – Gödöllő – és tárgya – a gödöllői művelődés, valamint a település irodalmi megörökítésének számos, részint e kötetben is közreadott dokumentuma – hoz némi érzelmi zavarba.

Nemegyszer írtam le vagy feleltem valamely kérdés összefüggésében: Budapesten szület-

tem, de szívesen mondanék helyette Gödöllőt. Azaz gyermek- és serdülőéveimnek csak egy (jobbára nyári, vakációs) része, majd ifjúságomnak csupán heti egy napja telt az egykori nagyközségben, mai kisvárosban, mégis olyan emocionális kötelék fűz Gödöllőhöz, amely ugyan az átlagosnál szerteágazóbb helytörténeti ismeretek gyűjtésére, felhalmozására is serkentett, viszont a részletek túlbecsülésével, a „gödöllőiség" pozitív diszkriminációjának pártosságával fenyeget. Annak ellenére is, hogy a családi beágyazódást a múló idő elmosta, s ma már csak a római katolikus temető felé indulhatok, ha apai és anyai felmenőim nevével találkozni szeretnék. (A kétszer is ledöntött, másodjára már fel nem állított, különös – örmény – sírkő említődik a most bemutatandó munkában.) Eddigi életemnek fele – vagy több is – a Gödöllőhöz kapcsoló személyesség a városkát magamévá élő szeretetében, másik fele az emlékezés, visszalátogatás, krónikázó figyelem jegyében telt. Ha hivatásomból eredően bármilyen tennivaló oda szólított, annak sokszorozott igyekezettel próbáltam eleget tenni. Ezek a képek – például a Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ (akkor még Juhász Gyula Városi Könyvtár) megnyitásának verőfényes ünnepe – élénken megőrződtek bennem (hiszen hány és hány délelőttöt töltöttem az intézmény szerényebb, de meghitt elődjében, ahonnan késő öregkoráig könyvbarát anyai nagyapám úgy kölcsönözte az olvasnivalót, hogy halvány tintaceruzával nevének kezdőbetűjét, egy Z-t írt az utolsó oldalra, „ez már volt nálam" jelként). Meglehet, túlzó ennyi magáninformáció előrebocsátása – de mégiscsak ritkán kerül az ember kezébe olyan könyv, melynek címlapjáról egy sereg híresség közül – Petőfi Sándor, Erzsébet királyné, Ady Lédája, Móricz Zsigmond, József Attila, Ottlik Géza és más nagyok társaságában – nagyapjának (ezúttal az apainak) és nagybátyjának a fényképe tekint rá.

G. Merva Mária, a Gödöllői Városi Múzeum igazgatója lokálpatriótává lett tudósként, azonban a túlságos közelség terhe nélkül dolgozta fel az Írók és múzsák Gödöllőn cím körébe fogható ismeretanyagot. Gödöllő története természetesen egybeforr Máriabesnyőével, ahogy a két fészek, a két ikerhelység is egybeforrt. A mezőváros művelődéstörténeti emlékei című I. fejezet a kezdetektől 1867-ig rugaszkodik (A Grassalkovichok szerepe Gödöllő kulturális életében; A kapucinusok hatása a művelődésre; Egy 19. századi múzsa. Szerelem gyöngyei). A II. egység, A királyi nyaralóhely gazdag kulturális élete 1867–1920 az I. világháború utáni nagy történelmi-társadalmi átrendeződésig sorjáztatja a tudnivalókat. Itt kapott helyet a Nyaralók köre, továbbá A gödöllői művésztelep (1901–1920) tagjainak irodalmi tevékenysége. A III. fejezet A Horthy-korszak irodalmi tükre, Múzsák – Szerkesztők – Portrék – Premontrei diákok bontásban.

A tartalomjegyzékben kiemelt arcképcsarnok neveit egyelőre nem említve is kitetszik: kézenfekvő, logikus, jól átpillantható – bár nem hibátlan – az építkezés. Igaznak bizonyul a Gödöllővel kapcsolatban eléggé közismert tézis, hogy – a régebbi évszázadokról most nem szólva – a helység kultúrája mindig akkor virágzik, amikor a (Grassalkovich-) kastély is pompájában áll, s akkor száll alá, amikor ez az épület, centrum mostoha sorsra jut. (E tétel igazságát tudva nem lett volna haszontalan, ha a históriáját a közelmúltban, a tágan értett jelen küszöbén lezáró mű röviden kitért volna arra: a Petőfi Sándor Művelődési Központ mint sokarcú kulturális létesítmény miként kísérelte meg egy időszakban helyettesíteni az akkor még fel nem újított kastélyt. A kaposvári és más társulatokat invitáló színházi vendégjátékok, egyes viták, műhelyek olykor tucatjával, százával vonzották a fővárosból is az érdeklődőket, vívtak ki rangot az itteni törekvéseknek. Új formában, egy-egy előadás-sorozat, egy-egy este alkalmával, de hosszabb időre született újjá a nyaralóhely nimbusza: Budapest szellemi elővárosaként funkcionált – az agráregyetem mellett elsősorban a Művelődési Központ révén – Gödöllő, főleg az 1980-as években. Az valóban már egy másik történet, és nemigen vágna G. Merva Mária könyvének patinás lapjaira, hogy manapság miként alakul a plebejusabb, a helybelieket sokféleképp szolgáló Művelődési Központ és az arisztokratikus, az idegenforgalomra számító kastély szellemi-művészeti munkamegosztása, melyik mennyiben rendelkezik markáns karakterrel, milyen problémák mutatkoznak stb.) A könyv majdnem háromszáz lapjából nagyjából egyötöde jut a „régiségre", olyan pontos közelítésekkel, leírásokkal, mint amilyen A barokk főúr irodalmi kalandja (a regényes betét a Grassalkovich [I.] Antal Beteges és unalmas gondolatai-ként ismert aforizma- és maximagyűjtemény sorsát pásztázza), vagy

a MÁRIABESNYŐI TÖREDÉK bemutatása. A SZERELEM GYÖNGYEI a gödöllői tudat egyik büszkeségéről, Petőfi Sándor kétszeri hosszabb ott-tartózkodásáról és a Mednyánszky Berta-szerelemtől tud újat közölni a locusnak – és az itt is jól válogatott képanyagnak – köszönhetően.

A II. fejezettől kitűnően beválik a rugalmas – nem egészen következetes – gyakorlat, hogy G. Merva Mária hol az íróarckép keretén belül, hol utána, különálló szemelvényként szépirodalmi olvasnivalókat tesz közzé: kis antológiát is nyújt. A NYARALÓK galériájában a Gödöllőn házzal, lakkal bíró, villát bérlő hírességekkel találkozunk. Erzsébet királyné uralkodói és költői jogán egyszerre nyithatja a sort. Majd Jókai Mór, Mikszáth Kálmán, a költő, népszínműszerző, DON QUIJOTE-fordító Győry Vilmos, Ambrus Zoltán, Heltai Jenő, a Gödöllőn született Hidas Antal, Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona (ő gyermek- és bakfiskorában élt a településen), Sík Sándor és Móricz Zsigmond következik. A névsor lehetne még terjedelmesebb. Blaha Lujzánál nem időzik a könyv, a nagy művésznő irodalmi babérokat nem is mondhat magáénak. Gödöllői nyaralója egy másik színésznő, Hegyesi Mari birtokába ment át, akinél gyakran időzött Kaffka Margit. (Gödöllőn van Blaháné út, Hegyesi Mari utca és Kaffka Margit utca is. Gyerekkoromban mindig furcsa volt fülemnek, hogy a mai Blaha Lujza Üdülőterület felé, fürdőzésre tartva, „a Blahánén" kellett leszállni. Elemistatudatomban e településrész „férje" a fővárosi csomópont, „a Blaha" volt: Budapestet és Gödöllőt ilyen formában is nászra léptettem.) Az említett Gödöllő-kapcsolatok (és az írók gödöllői vonatkozású művei) általában ismertek, a megfelelő szakirodalom is tárgyalja őket, ilyen csoportosításban azonban csak e lapokon lehetnek jelen. Jó megírtságukkal tűnnek ki az anekdotikus alakrajzok. Sík Sándorról, mondhatni, „minimonográfia" kerekedik. A gödöllői művésztelep literátus kvalitásainak, a tagok irodalmi elköteleződésének és tehetségének felmérése friss látószöget nyit – Gellér Katalin és Keserü Katalin GÖDÖLLŐI MŰVÉSZTELEP (1987), Gellér Katalin MESTER, HOL LAKOL? – NAGY SÁNDOR MŰVÉSZETE (2003) című albumaihoz és más forrásokhoz képest is.

Egy kis időzavar támad a III., A HORTHY-KORSZAK-fejezetben, mely az *1920-tól az 1950-es évekig* időhatárokkal jelöli magát, noha ebből a periódusból az 1990-ben elhunyt, a BUDA című regényt befejezetlenül a posztumusz kiadásra hagyó Ottlik Géza életműve, Bor Ambrus először 1972-ben megjelentetett ÚTLEVÉLKÉP HÁTTÉRREL című regénye is jócskán kilóg, akárcsak több más személy és alkotás. (Ottlik a BUDÁ-ban Monostor néven szerepelteti Gödöllőt, hosszabb időn át volt lakhelyét, a Gödöllőn született Bor e műve áttételesebben örökíti meg a nála másutt közvetlenebb településélményt.) A szépirodalmi topográfiának egy „saját Gödöllőt", megírt várost ajándékozó Ferdinandy György oeuvre-je pedig szerencsére még nyitott, teljesedő.

Némi temporális és koncepcióbeli eldöntetlenség érződik. Mintha a szerző nem kívánt volna külön fejezetet nyitni az 1950-es évek utáni „gödöllői irodalomnak". Nyilván nem azért, hogy a nem könnyű, lehetőleg egységes korszakmegnevezést elkerülje. Talán nem is azért, mert literatúra, ihletés mai gödöllői képviselőit és jeleit feleslegesnek tartja tárgyalni. Inkább a kultúra- és irodalomtörténeti könyvutazás hangulata diktálhatta, hogy nagyjából a legutóbbi fél század hasonló szempontú előadása mint ígéret kerüljön át egy majdan megírandó nagyobb tanulmány, önálló múzeumi füzet papirosára. Az időbeli elcsúszást az olvasó figyelme könnyen korrigálja, de veszteségként könyveljük el, hogy az egykori (mára újra működő) premontrei gimnáziumot hosszabb-rövidebb ideig látogató, íróvá, újságíróvá lett tanulókat csak hárman (Rónay György, Bor, Ferdinandy) képviselik, s – többek között – a ma is élő, sajnos betegsége miatt nehezen alkotó Monoszlóy Dezső kimaradt. (Ő nemrégiben műalkotás-értékű életinterjút adott a *Magyar Napló*nak.) Szerepelhetnének Szent Norbert iskolai kötelékének, a premontrei alma maternek egykori ifjai is a remélt folytató tanulmányban. Akárcsak a Gödöllőn élt, élő fiatalabb és középnemzedéki mai írók (Nádudvari Anna prózaíró hosszabb ideje gödöllői lakos, Szikra János költőnek gödöllői címére küldtem leveleimet és így tovább).

Nyilvánvaló, hogy a gödöllői irodalmi-művészeti élet egy szelete a múzeumigazgató számára nem egyszerűen szakmai matéria: szívügy is. Ez leginkább az élete vége felé gödöllői lakos Diósy Ödönné Brüll Adél: Léda portretizálásakor (A VILLA; A GÖDÖLLŐI MENEDÉK; ÉLETMÓD A VILLÁBAN. SZEGÉNY GAZDAGOK) világlik ki legfényesebben, s az Ottlik-szakaszt lengi be a megkülönböztetett figyelem melege (A BOLDOG SZIGET; A KULÁK; A HATTYÚPRÉMES, BORDÓ HÁ-

zikabát; Mit írt Gödöllőn?). Ha nem feledkezünk meg arról, hogy Léda *„fenyőfa alapon topolyagyökér- és cseresznyefa borítással készült, tíz darabból álló”* szalongarnitúrájának (a dr. Szanathy Júlia helyi fogorvosnál megőrződött bútoregyüttesnek) a megszerzése, megvásárlása a gödöllői múzeum egyik, szerencsés-bravúros-taktikus „zsákmánya”, s ha emlékezünk a remek gödöllői Ottlik-kiállításra, az irodalomtörténész G. Merva Mária ez esetekben különösen felparázsló érdeklődése magyarázatot nyer. Az alfejezetek címei elárulhatják, hogy az előadásmód jóval szélesebb spektrumú az egyszerű életrajziságnál. Igényében kultúrhistóriai, szociológiai, helytörténeti, pedagógiai, muzeológiai és esztétikai kiáradású, megformáltságában egyszerre célirányos és olvasmányos.

A későbbi feleségét Gödöllőn megismerő Németh László s a későbbi feleség, Démusz Ella, azután Nyiry Lajos hírlapíró, szerkesztő, Csiki Kovács Dénes tanító, író, szerkesztő, Ottó Ferenc zeneszerző, a tartalomjegyzékben puszta nevén regisztrált Gábor Áron (1982-ben elhunyt író, újságíró) tűnik elő még a múltból. A legtöbb érdekességgel az Ottó-pályakép bír. Ez vendégeli a Gödöllő-könyvben József Attilát, mivel Ottó Ferenc zenésítette meg az oly népszerű Altató-t. Mind a vers (és a kézirat[ok]) körüli ismeretverzióknak, mind Ottó életútjának többféle interpretációja bújik meg a szakirodalomban. G. Merva Mária (aki – fénykép is tanúsítja – még a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársaként beszélgethetett a komponistával és „a kis Balázzsal”: Gellér Balázzsal is) számos irányba futtatja a szálakat (Ottó és az ún. *Füveskert*[i]-költők – Kárpáti Kamil, Tóth Bálint, Gérecz Attila – börtönbeli alkotói érintkezése eddig nemigen hangsúlyozódott stb.). E helyütt kísért, hogy a könyv metodikailag nem mindig elég szilárd. Erre céloztunk a dicséretes szemelvényközlés közvetett bírálatakor is. Kissé szétszóródnak, a megnyitott mezőkben esetleg lyukacsosak maradnak az információk. Gérecz például kap életrajzi dátumokat, sokan mások nem. S vajon tényként fogadhatjuk-e el a tudomásunkra máshonnan jutott híradást, hogy egy – időközben ugyancsak elhunyt – adatközlő szerint Gellér Balázs, az Altató „címzettje” hatvankét éves korában, 1996-ban Torontóban elhalálozott? (Dragsits Imre: Hogyan született „a kis Balázs”? – A Gödöllői Premontrei Gimnázium és az Öregdiákok Egyesületének 3. Emlékkönyve, 2. kötet: Diáktársaink. A szerkesztést irányította: Eördög László, 2005.)

A könyv jótáll filológiai hitelességéért, ám G. Merva Mária időnként adós marad egy-egy adattal, illetve egy-egy közlése biztonságos alátámasztásával. Itt térek vissza a két, külön fejezetben megelevenített családtaghoz, nagyapámhoz és nagybátyámhoz. Egész famíliánk számára mellbevágóan meglepő közlés, hogy az örmény származású Hovhannesian Eghia – tizenhárom évesen, 1898-ban, Bulgárián át menekülve az üldözések elől – *„az ortodox hitről áttért a protestáns vallásra”*, és később *„valamilyen protestáns misszió jóvoltából”* érkezhetett Budapestre. Mi magyarázza, mi bizonyítja ezt? S nagyapánk mikor tért vissza hitéhez? Amennyiben nem maradt volna vallásánál, vagy nem cserélt volna másodszor is vallást, katolikus felesége – nagyanyánk – a család hagyományos vallási beállítódása folytán semmi esetre sem kötött volna vele házasságot. Viszont nyitva marad a kérdés (mindmáig számomra is), hogy Hovhannesian Eghia (akit nyelvtehetségnek mondtak ugyan) örmény anyanyelve, bolgár tanulmányai, németországi iskolázódása után mikor, hol, hogyan tanult meg oly kiválóan magyarul, hogy már Magyarországon fejezhette be a középiskolát (1907-ben érettségizett), s megindulhatott egyetemi évei, majd a kötetben részletesen taglalt (zenitjén megtört) hazai, gödöllői ügyvédi, szerkesztői, műfordítói karrierje felé? (Gazdag, köztiszteletben álló, különösebb szeretetnek viszont nem örvendő, rigorózus potentát vált belőle, a község harmadik legnagyobb adófizetője volt.) A választ talán épp G. Merva Mária kutatásaitól várhatjuk – nálunk a családi emlékezet- és irattár már inkább csak vásik, eddig nem ismert tényeket hordozó dokumentumok a fiókok mélyéről aligha bukkannak fel. Jómagam személy szerint köszönöm a könyv írójának, hogy még születésem előtt egy esztendővel elhunyt nagyapám élete, sorsa iránt újfent érdeklődést ébresztett bennem. Az interneten szánkázva találtam is részben újszerű ismereteket Hovhannesian Eghiáról (a Magyar katolikus lexikon V. kötetében – 2000 – nem szerepel, viszont az internetes pótlásban igen, s ez a tizenöt sor nyelvismeretéről is tudni vél konkrétumokat – 1901 és 1907 között egy fogékony ifjúnak végül is nem okozhatott gondot a magyar nyelv elsa-

játítása –, élete alkonyával összefüggésben is megfogalmaz nyitott kérdést, tartalmaz tévedést is stb.).

Hovhannesian Eghia A POLGÁRI ISKOLA FELÉPÍTÉSE című, rá jellemzően vehemens kritikai, patetikusan teremteni vágyó cikkel van jelen a könyvben. Fia – nagybátyám –, Bor Ambrus író, műfordító 1986-os SZAKADATLAN JELEN című regényének egy részletével. Egy értelemzavaró életrajzi pontatlanságtól – második házassága említetlenül hagyásától – eltekintve az arckép ugyanúgy korrekt, mint az ÍRÓK ÉS MÚZSÁK GÖDÖLLŐN egésze. Elgondolkodtató észrevétele G. Merva Máriának, miszerint *„Bor Ambrus valószínűleg nem tudta* [...]*: Léda, azaz Diósyné Brüll Adél Gödöllőn lakik, nem is olyan messze a Premontrei Gimnáziumtól”*. Valóban, Léda neve sosem merült fel beszélgetéseinkben. Diósyné Brüll Adél Gödöllőn készült, kutyás – saját kézírású mondattal ellátott –, a Léda-ikonográfiában érdekességnek számító, birtokomban levő fényképét (köszönet érte korábbi tulajdonosának, az ajándékozó dr. Nagy Mihálynénak) nagybátyám már nem láthatta. Pedig nem egyszerűen híve volt Ady verseinek, hanem tudója apja, Hovhannesian Eghia azon nyomatékos (bizonyára téves) nézetének is, hogy Ady ereiben nagyobbrészt örmény vér folyt volna. Illyés Gyula A FAJ VÉDŐI című, történelmi-irodalomtörténeti panorámaszonettjéről beszélgetve megkockáztattuk, hogy az *„Ady dúlt örmény-arca”* kezdő fél sorba – a benyomásokon, a kideríthetetlen forrásokon kívül – esetleg (hallomás folytán) a nagypapa állásfoglalása is belejátszhatott. Meghökkentő tehát, hogy a sok nyelven beszélő, sokat utazó, európai–eurázsiai látókörű Hovhannesian Eghia évek során át valószínűsíthetően maga sem szerzett tudomást arról: az érdeklődését felcsigázó nagy magyar költők egyikének híres múzsája tőlük karnyújtásnyira él (betegeskedve).

Gödöllő – Budapesttől harminc kilométerre – kulturális értelemben is „szem előtt van”, ám nem „nyitott könyv”, amelynek történetét (a nyaralóhely-, az agrárközség-, az egyetemváros-jelleget) a szomszédból is könnyű olvasni. Az újabb időkben is rendre reflektorfénybe kerül – az 1965-ös budapesti Universiade (főiskolai világverseny) alkalmával mint a sportolók lakóbázisa; Amerigo Tot az egyetemi aulában elhelyezett nevezetes alkotása folytán és más okokból –, mégsem állíthatni, hogy nagyon sokat tudunk róla. Nevének eredetét is homály fedi. A Kiss Lajos-féle FÖLDRAJZI NEVEK ETIMOLÓGIAI SZÓTÁRA által feltételesen ajánlott ’gödölye’ (kecskegida) eredeztetést a GÖDÖLLŐ TÖRTÉNETE I. – A KEZDETEKTŐL 1867-IG (2007) hasábjain Horváth Lajos szerkesztő utasítja el (e mű főszerkesztője: G. Merva Mária). Ellene veti: semmi ok, hogy a(z ivara nélküli) fiatal kecske adjon nevet – ’gödölye’, ’gödölyeellető’ – olyan helységnek, ahol soha kirívó kecsketenyésztés nem folyt. De ő sem meggyőző a Gud, Gilet személynévi gyököt sejtve Gödöllő (és Göd, sőt más települések) nevében. Egyértelmű magyarázatot arra sem tudok, a város címerében miért a kedvelt címerállat, a fiait önvérével tápláló pelikán ékeskedik. Szükségünk van jó kalauzokra, melyek legalább annyi kérdést fogalmaznak meg, mint ahány választ adnak. G. Merva Mária kötete, az ÍRÓK ÉS MÚZSÁK GÖDÖLLŐN ilyen.

Tarján Tamás

MÚLTIDÉZŐ SZÓCIKKEK

Burget Lajos: Retró szótár. Korfestő szavak a második világháborútól a rendszerváltásig TINTA Könyvkiadó, 2008. 351 oldal, 2490 Ft

Burget Lajost (1932. november 8., Miskolc – 2007. január 6., Budapest) elsősorban újságíróként, a *Kelet-Magyarország* napilap főmunkatársaként (1968–1989), az Amerika Hangja magyarországi tudósítójaként (1991–2001) ismerték. Most megjelent, posztumusz RETRÓ SZÓTÁR-ával a TINTA Könyvkiadó vállalkozását teljesítette be. A kiadó a második világháború és a rendszerváltás közötti korszak legjellemzőbb szavainak gyűjtésére interneten is felhívást tett közzé, s 250-en küldtek be szavakat. A javasolt szavak száma meghaladta az ezret, s Burget egy 700 szócikket tartalmazó szótárt szerkesztett. Ennek kiegészítéseképpen a kiadó munkatársai igényes név- és szómutatót készítettek.

A „kollektív bölcsesség” során összeállt listát a következő korfestő szavak vezetik: *építőtábor, békekölcsön, kommunista szombat, kulák, úttörő, Bambi* (üdítőital), *kisdobos, munkásőrség, úttörőva-*

sút, fecske (úszónadrág), *KISZ, maszek, munkásőr, orkánkabát, társbérlet, brigádnapló, csőnadrág, viharkabát, huligán, néprádió, tantusz, ülőkalauz, feketevágás, iskolaköpeny, kapupénz, kmk, nejlonharisnya, táncdalfesztivál* (11. o.).

Burget általában a rutinos újságíró könnyedségével és a tudós lexikográfus pontosságával írta meg szócikkeit. Forrásokat a legritkább esetben jelöl meg, pedig például a Révai Új Lexikona hasznosnak mutatkozott volna. Például két szócikke a következő:

„**IKKA** *(**I**BUSZ **K**ülföldi **K**ereskedelmi **A**kció) – Olyan vállalkozás volt az ötvenes–hatvanas években, amikor külföldi családtag befizethetett egy bizonyos összeget, amiről az utalványt megküldte magyarországi rokonának, aki ezt az IKKA boltjában nyugati árura beválthatta. Ez a rokontámogatás egy fajának is nevezhető. A kínálat a szövettől a várakozás nélkül megkapható autóig terjedt. Sokan eladták IKKA utalványukat, egész piac alakult ki vételükre és eladásukra. Budapesten a Tüköry utcában volt a bolt, ahol a vényeket nagy hasznot hozó kulccsal váltották be.”* (112. o.)

„**Ilkovics Izidor** *Budapesten a magyar tömegétkeztetés egyik úttörője volt. Létrehozott egy kombinátot, ahol cukrászműhely, állóbüfé, söntés, hagyományos és önkiszolgáló étterem is volt – ez utóbb az első »tálcás« önkiszolgáló étteremként működött az országban. A Nyugati pályaudvarral szemben volt az állóbüférész automatákkal, kávésarokkal, melegpulttal. Itt sütötték és árusították a kirakatban a palacsintát. Ilkovics maga tervezte a büfé kétféle automatáját. A tömegek számára is elfogadható árak érdekében nagyfokú önellátást valósított meg. 1937–38-ban a fasizmus és a zsidótörvények idején üzletét eladni kényszerült a Szőlőskert Szövetkezetnek. A háború után Ilkovics még visszatért, de ezt követően Izraelbe emigrált, és ott is halt meg. Az Ilkovicsot 1949-ben államosították. A gyorsétterem minősége hamar leromlott, rosszhírű talponálló csehóvá züllött. Az egykori Ilkovics vendéglő helyén ma a Skála Áruház áll.”* (112–113. o.)

Ezeknél lényegesen pontosabb és bővebb szócikkek találhatók a Kollega Tarsoly István szerkesztette Révai Új Lexikona X. kötet *Hom-Kac* (Szekszárd: Babits Kiadó, 2002) IKKA (378. o.) és Ilkovits (384. o.) címszók alatt. A Burget Lajos által személyesen átélt múlt, az egyéni megfogalmazás azonban a szócikkeknek általában javára válik.

Például szolgálhatnak – és nosztalgiát is keltenek – az üdítőitalokról írt szócikkek.

„**Bambi** *Szintetikus narancs, málna, citrom ízesítővel készült magyar üdítőital, amit csatos üvegben árultak. A* Jaj úgy élvezem én a strandot [...] És még Bambi is kapható *szövegű dal állított maradandó emléket az egészségtelen és műízű, mégis sokak által kedvelt italnak, ami 1967 után átadta helyét a kóláknak. Feltámasztásával megpróbálkoztak 2001-ben, de sikertelenül.”* (36. o.)

„**Coca-Cola** *Szénsavas frissítő üdítőital, amely kokalevél hozzáadásával készül. Magyarországon az ötvenes években az amerikai romlottság szimbóluma volt. Újságcikkek láttak napvilágot arról, hogy miként fetrengenek az amerikai fiatalok a Coca-Cola-mámorban.* [...] *Hazánkban a Coca-Colát 1967-ben mutatták be a Budapesti Nemzetközi Vásáron. A pavilon körül olyan tömeg gyűlt össze, hogy ismerkedjék az »amerikai életérzéssel«, hogy rendőröket kellett kivezényelni. Ekkor végleg elbúcsúztatták a Bambit, az Almuskát, az Utast, azaz a népszerű, de rossz minőségű hazai üdítőket.”* (52–53. o.)

Nos, a Bambi és a Coca-Cola mellé némi hazafias elfogultsággal meg lehetett volna írni a következő szócikket:

Márka: *többféle ízesítésű (szőlő, meggy, alma) üdítőital-sorozat, melyet 1974-ben a Borgazdasági Vállalatok Trösztje kezdett el gyártani, s kb. másfél évtizeden át volt népszerű. Az* Itt a Márka! Itta már ma? *jelmondattal reklámozták.*

A múltból különösen vonzóak a sportsikerek. A 6:3 (18. o.) és Aranycsapat (30. o.) alternatívája például az alábbi, rögtönzött szócikk:

Aranycsapat: *az 1950-es évek első fele magyar labdarúgó-válogatottjának megtisztelő neve. A csapat 1952-ben Helsinkiben olimpiai bajnok lett; Londonban legyőzte az – addig a kontinensről való válogatottakkal szemben veretlen – angol válogatottat (1953. november 25., „az évszázad mérkőzése”); az 1954-es berni világbajnokságon második helyezett lett, miután vereséget szenvedett az NSZK csapatától (3–2). Kanonikus, 3–2–5 formációban játszó összeállítása a következő: Grosics Gyula (Honvéd) – Buzánszky Jenő (Dorog), Lóránt Gyula (Honvéd), Lantos Mihály (Vörös Lobogó) – Bozsik József (Honvéd), Zakariás József (Vörös Lobogó) – Budai II. László, Kocsis Sándor (mindkettő Honvéd), Hidegkuti Nándor (Vörös Lobogó), Puskás Ferenc, Czibor Zoltán (mindkettő Honvéd). Ez az angolokat legyőző csapat összeállítása, a tartalékok: Gellér Sándor (Vörös Lobogó, ő a hajrában Grosics helyére be is állt), Várhidi Pál (Budapesti Dózsa), Kovács I. Imre, Sándor Károly, Palotás Péter (mind Vörös Lobogó), Csordás Lajos (Vasas), Tóth Mihály (Budapes-*

ti Dózsa). A szövetségi kapitány Sebes Gusztáv volt. (Maga a mérkőzés a rádióriporter Szepesi György közvetítése miatt is emlékezetes, s fekete-fehér filmkockákon is fennmaradt.) A csapat tehát elsősorban a Budapesti Honvéd játékosaira épült, a csatársor tagjai közül az FTC-ből igazolt át ide Budai II., Kocsis, Czibor. Az említetteken kívül fontos találkozókon szerepelt még benne Kárpáti Béla (Győr, Vasas), Dalnoki Jenő, Kotász Antal, Szojka Ferenc, Tóth II. József; de például a kor legkiválóbb csatárai közül Szusza Ferenc (Budapesti Dózsa), Deák Ferenc (FTC) és Sándor Károly (Budapesti Vörös Lobogó, majd MTK) ritkán kapott helyet benne. A csapat meghatározó egyéniségei közül 1956 után Spanyolországban játszott tovább, nagy sikerrel Puskás Ferenc, Kocsis Sándor, Czibor Zoltán.

Ami Burget eredeti, újságírói szakmáját illeti, nem hiányoznak a *cenzúra* (50–51. o.), *öncenzúra* (185. o.), *index* (113. o.), *TTT* (245. o.), *pártsajtó* (190–191. o.), *musz-anyag* (167. o.), *vezércikk* (259. o.) és *vörös farok* (264. o.) szócikkek. A legutóbbiról írja: *„Az ideológia, a hatalom és a hírlapírás leleménye volt a szocializmus éveinek idején. A cikk – elsősorban publicisztika – végén jelent meg."* (264. o.)

Kicsi Sándor András

LÁSZLÓFFY ALADÁR

1937–2009

Hosszú betegség után, 2009. április 20-án Budapesten meghalt Lászlóffy Aladár.

Tordán született, 1937. május 18-án, az egykori Református Kollégiumban érettségizett Kolozsvárt (1954), majd az ottani tudományegyetem magyar irodalom szakán végzett (1959). 1961 után több erdélyi irodalmi lap és könyvkiadó szerkesztőségében dolgozott (Irodalmi Könyvkiadó, *Napsugár,* Dacia, *Előre, Utunk* – illetve *Helikon*). 1994-től meghívott előadóként művelődéstörténetet tanított a kolozsvári egyetemen.

1962-ben jelentkezett első kötetével (HANGOK A TEREKEN), amely egyszersmind az erdélyi magyar fiatalok *Forrás*-sorozatának első verseskönyve. A kritika elismeréssel fogadta az ígéretes indulást, pályatársa, Székely János így üdvözölte: *„Lászlóffy az idő költője – ez már tematikájából és szókincséből is kiderül –, de magát az időt egyáltalán nem nyugodt és egyirányú (hogy úgy mondjam, objektív-epikai) folyamatában, hanem egy-egy költőileg érzékelt pillanat eleven feszültségében, honnan- és merre-tartásában ragadja meg."* Székely János több mint tíz évvel később ugyanezt írta Lászlóffy kibontakozó, érett költészetéről: *„Az idő költészetét műveli. Darabos, már-már alaktalan szabadverseiben (de végsőkig egyszerűsített dalaiban is, melyeknek hangvételét éppoly egyénivé alakította) feltűnően csillogó gondolat-szemcsékre bukkanunk. Csaknem valamennyi az időre vonatkozik."*

Lászlóffy Aladár termékeny és sokoldalú író volt, jóformán minden évben megjelent egy verseskönyve, regénye, esszéje, novelláskötete, fordítása. (Fontosabb verseskötetei: HANGOK A TEREKEN, 1962; SZÍNHELYEK, 1965; SZÖVETSÉGEK, 1970; A HETVENES ÉVEK, 1971; A KÖVETKEZŐ ÜTKÖZET, 1974; A HÉTFEJŰ ÜZENET, 1976; ...HOGY KITUDÓDJÉK A VILÁG, válogatott versek, 1980; LEDŐLÉSI HATÁRIDŐ, 1985; A REPÜLÉS A ZUHANÁSBAN, 1997; FELHŐSÖDIK A MONDATOKBAN, 1998; BÁRSONYOK ÉS BORGIÁK, 2000.)

Prózai ciklusa (HÉPHAISZTOSZ, 1969; PAPÍRREPÜLŐ, 1973; AZ ÓLOMKATONA HADIFOGSÁGA, 1975; A KÉPZELETBELI ÁSATÁS, 1987) – költészetének szellemében – a családi múlt képeinek és a jelen viszontagságainak ellenpontozásával *„avat be az író emlék- és hangulattolongásába, ébredő nosztalgiával a régi iránt"* (Balogh Edgár).

Műfordítói munkássága is gazdag és sokoldalú, főként román költők verseit fordította (Ștefan Augustin Doinaș, Mircea Dinescu, Eugen Jebeleanu stb.).

KISBALI LÁSZLÓ

1954–2009

Laci, nekrológot írok. Még sosem próbáltam. Látod, erre is ráveszel. Én bezzeg írok. Megírom, ha muszáj. Jó, nekem könnyebb, mindazoknak sokkal könnyebb, akik nem olyan kétségbeejtően tehetségesek.

Te és az írás, pontosabban a nem-írás. Örök téma. Lám, még most is az. Egyáltalán mi is maradt ránk tőled, s mi minden maradt benned? Hallom, Szókratészhez hasonlítanak, a Mesterhez, aki sétál, beszélget, kritizál, új perspektívákat nyit, akit hallani kell. Mindez igaz. Azzal a rettentő különbséggel, hogy Szókratész nem is akart írni. Te akartál. De. A hozzád talán lelkileg legközelebb álló tanítványod, Harkányi András, olyasmit mondott nekem a minap, egész személyiségedet arra a gondolatra építetted fel, hogy az írás valójában lehetetlen. Így önmagadat kellett volna lerombolni ahhoz, hogy a nagy művek – igen, inkább többes szám – megszülethessenek. Akkor most kellene nekifognod?

Tudom, közérthetőbbnek kellene lennem. Kisbali László a tanárom volt a pécsi egyetemen a múlt század nyolcvanas éveinek második felében, tehát kevés híján huszonöt éven át tartott az ismeretségünk itt, a Hold alatti világban. Akkor a harmincas éveinek az elején járt. Tanított nekünk szociológiát (Durkheimtől az etnometodológusokig), esztétikatörténetet (Graciántól Gadamerig), művelődéstörténetet (a reneszánsz hermetizmustól a szabadkőművességig) és még sok egyebet. Vibráló és lenyűgöző volt. Szinte semmit nem publikált, nem voltak tudományos fokozatai, és nem is törekedett elérésükre, nem érdekelték az egyetemi rangok, pláne a pozíciók. Ami, ha lehet, még inkább növelte vonzerejét. Valaki olyat hallgathattunk, aki – úgy tűnt – mindenhez ért, mindent olvasott, mindent át- és újragondolt, aki kifogyhatatlan intellektuális munícióval rendelkezik, s mindeközben vagy éppen ezért felette áll a hivatalos rendnek, kedélyesen fittyet hány a tudományos-egyetemi elvárásokra és minden olyan kötöttségre, amit nem maga vállalt önmagára: hiába, Kantot olvasni és...

Tanítványok gyűltek köré Pécsett, ahogy mindenütt később is, ahol csak megfordult, az Iparművészeti Főiskolán (később már Egyetemen), a Képzőművészeti Egyetemen vagy éppen valamelyik nagy könyvtár olvasótermében. Pezsgés vette körül, nyilván ezt teszi a szellem ereje: a szellemé, amely, tudjuk, elevenné tesz. Tanítványait aztán életfogytig „gondozta". Mintha valójában mi lettünk volna inkább az életműve, ez a sokféle indíttatású, tehetségű, érzékenységű és lelki alkatú ember, bölcsészek és képzőművészek. Mindnyájan megférünk a szívében, bármennyire mások voltunk is, bármennyire máshogy váltottuk is be – vagy éppen nem – a hozzánk fűzött reményeket. Sokunk és sokszor ült a Visegrádi utcai lakás nagy foteljében, jó volt ott lenni: Laci, Ica, a gyerekek, olykor a Nagymama. Mindig

kapott az ember valamit: könyvet, biztatást, ötletet, feladatot, és ebédet is, ha úgy adódott.

„Nyugodtan legyél" – hallottam tőle sokszor búcsúzáskor fiatal felnőtt éveimben, amikor még annyi minden képlékeny volt körülöttem, miközben – lassacskán közelebbről megismerve – világosan láttam, hogy ezt a szerető és óvó mondatot inkább nekem kellene mondani. Pedig szerették és óvták, irigylésre méltó családja volt. Aztán elillantak a harmincas évek, a negyvenesek is már. Talán valahol valaminek át kellett volna fordulnia vagy alakulnia benne, ami más irányba terelhette volna, hogy a szárnyaló intellektus még rövid időszakokra se válhasson emésztővé, a szellemes bírálat keserű önkritikává, az elvárásokkal és konvenciókkal szembeni függetlenség olyan belső szabadsággá, amely egyre kevesebb kapcsolódási pontot kínál fel másoknak. Hogy ne kúszhassanak be alattomban a betegségek.

Többet dolgozott, mint néhányunk együttvéve. Rengeteget olvasott, s rengeteget írt is – magának. Jegyzetelt, kivonatolt, megszámlálhatatlan ötletét gépelte be a számítógépébe, újabb és újabb nagyszabású kötetterveket, sőt talán még fejezeteket is. És persze részletesen és a megérdemeltnél hosszabban reagált, ha tanítványként vagy kollégaként valaki elküldte neki egynémely irományát. Talán nem illetlen, ha felidézem egy öt évvel ezelőtti hosszú levelének első néhány sorát, hogy hallhassuk a hangját: *„Endre, lelkem, két perce olvastam el a dolgozatodat, nagyon nagy örömmel. Sokat is tanultam belőle, de ami a legrosszabb, elindította az agyamat. Úgyhogy, ha most nem fegyelmezem magam, akkor nekiállok Berkeleyt, Burke-öt, Diderot-t olvasni stb. … S akkor jön az, amit már ismersz, sem a magam már elkezdett dolgát nem csinálom, sem neked nem válaszolok.* [...] *Ami cenzori szerepemet illeti, rövid lehetek:* Nihil obstat. [...] *Pozitíve is megfogalmazhatom mindezt, de ha dicsérnek, mindig olyan gyanakvó-hitetlen arcot vágsz, hogy az embernek elmegy a kedve a lelkesedéstől. Az én hiperkritikai perverzióim miatt pedig semmi rutinom nincs az enthuziazmusban."* Mindebből csak azt nem kell nagyon komolyan venni, hogy sokat tanult volna az írásomból. E felütés után aztán a megszokott virtuozitással elkezdi újragondolni és új kontextusokba helyezni az érintett témákat, új szempontokat vet fel, általam sosem hallott szerzők és műveik sorát ajánlja a figyelmembe, s persze már néhány bekezdést követően ez a mondat jön: *„Mint látod, a nagy dicséretből kibontakozhat a dolgozatod által feltárt helyzet ellentétes interpretációja is."* S valóban.

A hiperkritikus értelem hömpölygése eltakarítja a gondolkodás útjából az összes akadályt, felülbírál minden rögzült beszédmódot és bevett vélekedést, de közben folyamatosan szétmállasztja azt is, amit kiapadhatatlan tartalékaiból fáradhatatlanul újra és újra felépít; legvégül a partot is elmossa, amely mederben tarthatná. Szeretett Kantja azt írja a harmadik Kritikában, hogy az alkotó zseni képzeletének szabadságát és gazdagságát az ítélőerőnek kell korlátozni, fegyelmezni vagy nevelni, nehogy végül *„az értelem szenvedjen kárt"*. De mi van akkor, ha maga az intellektus ilyen kifogyhatatlan, ilyen nagyvonalúan és játékos kedélyességgel áradó? Ráadásul minden önzéstől, gőgtől és cinizmustól mentesen. Puszta szabadságvágy-

ból. Ilyenkor azt gondolom, a keserűségek és fájdalmak ellenére nagyon szép élete volt. S azt is, szinte elviselhetetlenül nehéz lehetett minden megnyugtató vagy legalább biztonságot adó beszédmód, konvenció vagy hídfőállás nélkül élni. Egyszerre mámorító és borzongató az ilyen szabadság.

Sejtem, Laci, ha kénytelen lennél elolvasni a fentieket, mert volna hova elküldenem, azon töprengenél, hogyan mondd meg nekem anélkül, hogy megbánts, talán ezt így mégse kellene. Kifolyik az ujjaim közül az, amit megragadni szeretnék, főként, hogy nem tudom, mi is az pontosan. Pedig ez csak egyetlen metszete volna az életednek. De hogy lehetne egy „nekrológ" betűivel az örökké mozgásban lévő szellem elevenségét elkapni, jóságos és bölcs s olykor szívszorítóan esendő gesztusaidat az emlékezet számára maradandóvá tenni? Mégis mi marad, ha nem a betű?

Zenéről alig beszélgettünk. Néhány éve, amikor Moszkvában éltetek, kérdezted, ismerem-e a *Blind Faith*-t, ezt az angol blues-rock formációt Eric Claptonnal, Steve Winwooddal, az egyetlen, 1969-es lemezüket a botrányt kavaró lemezborítóval. Nagy ritkaság, alig tudtad beszerezni, pedig nagyon szereted. Ezt hallgatom mostanság. *„Come down off your throne / And leave your body alone / Somebody must change / You are the reason / I've been waiting so long / Somebody holds the key / Well, I'm near the end and I just ain't got the time / Well, I'm wasted and I can't find my way home."*

Szécsényi Endre

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
támogatásával jelenik meg

nka
Nemzeti Kulturális Alap

FELHÍVÁS

RADNÓTI MIKLÓS VERSFORDÍTÓ-PÁLYÁZAT

A *Holmi* versfordító-pályázattal kíván megemlékezni Radnóti Miklós születésének századik évfordulójáról. A pályázatra három, ötvensorosnál rövidebb vers eredeti nyelvből készült fordítását lehet benyújtani, mellékelve az eredeti szöveget is, és ezek közül legalább egy a következő, Radnóti által is fordított költők egyikének műve legyen:

Anakreón, Vergilius, Horatius, Tibullus, Walter von der Vogelweide, Ronsard, Du Bellay, André Chénier, Byron, Shelley, Keats, Nerval, C. F. Meyer, Rimbaud, Rilke, Apollinaire, Trakl, Max Jacob, Valery Larbaud.

A pályázat jeligés. A jelige feloldását leragasztott külön borítékban kérjük mellékelni, mégpedig úgy, hogy a név és a lakcím a boríték felbontása előtt semmiképp se legyen elolvasható.

A pályadíjak:
I. díj: 200 000 Ft. II. díj: 150 000 Ft. III. díj: 100 000 Ft.
A jónak ítélt fordításokat a *Holmi* sorra közölni fogja.

Határidő: 2009. szeptember 1.
Eredményhirdetés előreláthatólag a decemberi számban.